

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University named after Abay

ХАБАРШЫ

ВЕСТНИК

BULLETIN

«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
Series «Jurisprudence»

№4 (50), 2017

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Юриспруденция» сериясы
№ 4(50), 2017

Бас редактор
з.ғ.д., профессор
Төлеубекова Б.Х.

Редакциялық алқа мүшелері:

з.ғ.д., проф. **Бурибаев Е.А.** –
(бас редактордың орынбасары)
з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, проф.

Сабикенов С.Н.,

з.ғ.д., проф. **Әбдіқанов Н.А.** –
Солтүстік Қазақстан облыстық
Сотының төрағасы,

з.ғ.д., **Цепелев В.Ф.** – РФ ИМ академиясы
профессоры (Мәскеу),

з.ғ.д., проф. **Муратова Н.Г.** –

Казан мемлекеттік университеті,
«Қылмыстық іс жүргізу» кафедрасының
меңгерушісі (Казань),

доктор **Права Джон Берк** – «Таллинн»
университетінің ректоры (Эстония),
з.ғ.д., проф. **Арабаев А.А.** – Баласағұн
атындағы ҚҰУ, Заң институты Ғылым
орталығының меңгерушісі (Қырғызстан),

з.ғ.к., доцент **Хлус А.М.** – Беларусь

мемлекеттік университеті (Минск),

з.ғ.к., доцент **Самарин В.И.** – Беларусь

мемлекеттік университеті (Минск),

з.ғ.д., проф. **Айтмұхамбетов Т.К.** –

(Астана),

з.ғ.д., доцент **Сулейманов А.Ф.** –

(Алматы),

з.ғ.к., доцент **Шевцов Ю.Л.** – Беларусь

мемлекеттік университеті (Минск),

доктор PhD **Шелухин С.И.** – Джонс Джэй

Нью-Йорк университетінің профессоры

(АҚШ),

з.ғ.к., доцент **Ежевский Д.О.** – Ресей

халықтар достастығы университеті

конституциялық құқық және

конституциялық сотта іс жүргізу

кафедрасының доценті (Москва қ.)

Жауапты хатшы – з.ғ.к., қ.проф

Калкаева Н.Б.

МББ тілі: қазақша, орысша, ағылшынша

Кезектілігі: жылына 4 номер

Негізгі тақырыптық бағыты: мемлекеттегі

құқықтық қайта құру мәселелеріне талдау жасау

және жария ету, юриспруденция саласы

бойынша ғылыми мақалалар жариялау

© Абай атындағы ҚазҰПУ, 2017

Қазақстан Республикасының

мәдениет және ақпарат министрлігінде

2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген

№ 10111–Ж

Басуға 29.12.2017 қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 20.75 е.б.т. Таралымы

300 дана. Тапсырыс

050010, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық

педагогикалық университетінің

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

Бас редактордың колонкасы..... 3
Колонка главного редактора
Editor's Column

**ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ
ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА
COMMON THEORY OF LAW**

Бақберген Ж.Қ. Мемлекеттік билік органдарының
қызметін қоғамдық бақылау..... 10
Бакберген Ж.К. Общественный контроль за
деятельностью органов государственной власти
Bakbergen Zh.K. Public control of the activities of
government authorities

**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО
CONSTITUTIONAL LAW**

Караев А.А., Қасымбек А.О. Конституционное
сознание – составная часть построения правового
государства и гражданского общества..... 15
Караев А.А., Касымбек А.О. Конституциялық сана -
құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам қалыптас-
тырудың құрамдас бөлігі
Karayev A.A., Kassymbek A.O. Constitutional
consciousness is an integral part of the construction of a
law-based state and civil society

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
HISTORY OF STATE AND LAW**

Калкаева Н.Б. Дінге қарсы қылмыстар үшін шариғат
заңдары бойынша жауаптылық мәселелері..... 22
Калкаева Н.Б. Особенности ответственности за
антирелигиозные преступления по закону шариата
Kalkayeva N.B. Questions of responsibility for
antireligious crimes under the law of sharia

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
CIVIL LAW**

Белхожаева Д.Ж. Азаматтық құқықтарды қорғау
мәселелері..... 27
Белхожаева Д.Ж. Проблемы защиты гражданских
прав
Belkhozhayeva D.Zh. Problems of protection of the civil
rights

«Ұлағат» баспаханасының
баспаханасында басылды

Казахский национальный педагогический
университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Юриспруденция»
№4 (50), 2017

Главный редактор
д.ю.н., профессор
Б.Х. Толеубекова

Члены редколлегии:

д.ю.н., проф. Е.А. Бурибаев - (заместитель
главного редактора)

д.ю.н., академик НАН РК, профессор С.Н.
Сабикенов,

д.ю.н., проф. Н.А. Абдиканов –

Председатель Суда СКО,

д.ю.н., профессор Академии МВД РФ

В.Ф. Цепелев (г. Москва),

д.ю.н., проф. Н.Г. Муратова –

Зав. кафедрой «Уголовный процесс»

Казанский государственный университета
(г.Казань),

доктор Права Джон Берк – Ректор
университета «Таллинн» (Эстония),

д.ю.н., проф. А.А. Арабаев – заслуженный

юрист КР, заведующий центром науки

Юридического института КНУ им.

Ж.Баласагына (Кыргызстан),

к.ю.н., доцент А.М. Хлус – Беларуский

государственный университет (Минск),

к.ю.н., доцент В.И. Самарин –

Беларуский государственный

университет (Минск),

д.ю.н., проф. Т.К. Айтмухамбетов –

(Астана),

д.ю.н., доцент А.Ф. Сулейманов –

(Алматы),

к.ю.н., доцент Ю.Л. Шевцов –

Беларуский государственный

университет (Минск),

доктор PhD С.И. Шелухин – профессор

Нью-Йоркского университета Джон Джэя
(США),

к.ю.н., доцент Д.О. Ежеский – доцент

кафедры конституционного права и

конституционного судопроизводства

Российского университета дружбы

народов (г. Москва)

Ответ. секретарь – к.ю.н., асс. проф.

Н.Б. Калкаева

Язык ППИ: казахский, русский, английский

Периодичность: 4 номера в год

Основная тематическая направленность:
освещение и анализ правового реформирования в
государстве, публикация научных статей по
юриспруденции.

© КазНПУ имени Абая, 2017

Зарегистрирован Министерстве
культуры и информации
Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
N 10111 – Ж

Подписано в печать 29.12.2017.

Формат 60x84 1/8. Объем 20.75 уч.-изд.л.

Тираж 300 экз. Заказ

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

Арыстанбекова Г.С. Медиация – альтернативный
способ урегулирования споров..... 34

Арыстанбекова Г.С. Медиация – дауларды шешудің
баламалы әдісі ретінде

Arystanbekova G.S. Media – alternative method for
settlement of disputes

Мейірбекова Г.Б. Жер дауларын азаматтық істер
бойынша қараудың ерекшеліктері 38

Мейірбекова Г.Б. Особенности рассмотрения
земельных споров по гражданским делам

Meirbekova G.B. Features of consideration of land
disputes in civil matters

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО INTERNATIONAL LAW

Буранбаева С.Р. Гуманная направленность
международно-правовых актов, регулирующих права
несовершеннолетних..... 44

Буранбаева С.Р. Кәмелетке толмағандардың
құқықтарын реттейтін халықаралық-құқықтық
актілердің ізгіліктік бағыттылығы

Buranbayeva S.R. Human direction of international legal
acts regulating the rights of minors

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО КРИМИНОЛОГИЯ CRIMINAL LAW CRIMINOLOGY

Апенев С.М. Особенности уголовного проступка по
уголовному законодательству Республики Казахстан (в
сравнении с зарубежной законодательной практикой)... 51

Әпенев С.М. Қазақстан Республикасының қылмыстық
заңы бойынша қылмыстық теріс қылықтың ерекшелігі
(шет елдердің заң практикаларымен салыстырмалы
түрде)

Apenov S.M. Special aspects of criminal offense under the
criminal legislation of the Republic of Kazakhstan (in
comparison with foreign legislative practice)

Bizhanova A.R. Some problems of criminal subjects
related to securities..... 58

Бижанова А.Р. Бағалы қағаздармен байланысты
қылмыстық құқық бұзушылықтар субъектілерінің
кейбір мәселелері

Бижанова А.Р. Некоторые проблемы субъектов
уголовных правонарушений, связанных с ценными
бумагами

Корганбекова С.М. Концепция государственного
контроля над преступностью.....

050010, г. Алматы, пр. Достык, 13.
 КазНПУ им. Абая
 Издательство «Ұлағат»
 Казахского национального
 педагогического университета имени Абая
**Kazakh national pedagogical university
 after Abai**

BULLETIN
Series of «Jurisprudence»
№ 4 (50), 2017

Editor in chief
doctor of law, professor
Toleubekova B.KH.
Executive Editor:
doctor of law, professor **Buribayev E.A.**
The editorial board members:
academician, doctor of law, professor
Sabikenov S.N.
doctor of law, professor **Abdikanov N.A.**
doctor of law, professor **Tsepelev V.F.**
 (Moscow)
doctor of law, professor **Muratova N.G.**
 (Kazan)
doctor of law (PhD) **John Burke**
 (Estonia)
doctor of law, professor **Arabaev A.A.**
 (Kirgistan)
candidate of law., associate professor
Hlus A.M.
 (Minsk)
candidate of law., associate professor
Samarin V.I.
 (Minsk)
doctor of law, professor
Aytmukhambetov T.K. (Astana)
candidate of law. **Suleimanov A.F.** (Almaty)
candidate of law., associate professor
Shevtsov Yu.L.
 (Minsk)
S. Cheloukhine – PhD, professor law police
 science and criminal justice John Jay College
 of criminal Justice The City University
 of New York
candidate of law., associate professor-
D.O. Yezhevsky (Moscow)
 Answer. secretary – *candidate of law.,*
associate professor **Kalkayeva N.B.**

© Kazakh National Pedagogical university
 after Abai, 2017

The journal is registered by the Ministry
 of Culture and Information RK
 8 May 2009. № 10111– Ж

Signed to print
 Format 60x84 1/8. Volume publ.literature
 Edition...num. Order

Корганбекова С.М. Қылмысты бакылауға арналған мемлекеттік концепциясы 66
Korganbekova S.M. The concept is state control over crime

Садуакасов И.Б. Кедендік қылмыстық құқық бұзушылықтардың объективтік және субъективтік белгілері..... 71

Садуакасов И.Б. Объективные и субъективные признаки таможенного уголовного правонарушения
Saduakasov I.B. Objective and subjective signs of customs criminal offence

Темірәлі Қ. Сотталғандардың арасындағы шиеленістер мен топтық эксцесстер..... 83

Темирәли К. Конфликты между осужденными и групповыми выходами
Temirali K. Conflicts between convicts and group exits

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС
CRIMINAL PROCEEDING

Баймуса Н.Б. Апелляциялық тәртіппен іс қарау мәселелері..... 92

Баймуса Н.Б. Проблемы рассмотрения дел в апелляционном порядке
Vaimusa N.B. Problems of review of business in the appealing order

Джумабаева А. Процессуальное положение медиатора в уголовном процессе..... 97

Джумабаева А. Қылмыстық іс жүргізудегі медиатордың процессуалдық жағдайы
Dzhumabayeva A. The procedural position of the mediator in criminal trial

Жумагулов А.Б. Цели, основания и условия применения мер принуждения по УПК Республики Казахстан..... 105

Жұмағұлов А.Б. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесстік кодексіне сәйкес мәжбүрлеу шараларын қолданудың мақсаттары, негіздері мен шарттары

Zhumagulov A.B. Goals, grounds and conditions for the application of coercive measures under the criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan

Қалбаева Г.А. Жанама дәлелдемелердің дәлелдеу қызметіндегі алатын орны..... 110

Калбаева Г.А. Место косвенных доказательств в процессе доказывания по уголовным делам
Kalbaeva G.A. The place of indirect proof in the criminal process

Кенжибекова Э.П. Понятие и правовая природа вновь открывшихся обстоятельств как оснований возобновления дел..... 119

Кенжибекова Э.П. Жаңадан ашылған мән – жайлардың ұғымы мен құқықтық бастамалары істерді жаңғыртудың негізі ретінде

050010, Almaty, Dostyk ave., 13. KazNPU after Abai	Kenzhibekova E.P. Concept and legal nature again, opening circumstances as the basis of renewal of the cases	
Publishing house «Ulagat»Kazakh National Pedagogical university after Abai	Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Алогизмы нового уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан.....	127
	Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б. Қазақстан Республикасының жаңа қылмыстық–процессуалдық кодексінің қайшылықтары	
	Toleubekova B.Kh., Khvedelidze T.B. Alogisms of the new criminal procedure code of the Republic of Kazakhstan	
	Хведелидзе М.Ж. Процессуально-правовые основы принципов, регулирующих институт процессуального соглашения (по законодательству Казахстана и Беларуси).....	133
	Хведелидзе М.Ж. Процессуалдық келісім институтын реттейтін процессуалдық құқықтық қағидалардың негіздері (Қазақстан және Беларусь заңнамалары бойынша)	
	Khvedelidze M.Zh. Process-legal framework of the principles regulating the institute of the procedural agreement (on the legislation of Kazakhstan and Belarus)	
	КРИМИНАЛИСТИКА	
	КРИМИНАЛИСТИКА	
	CRIMINALISTICS	
	Шынтеміров Е.А. Адамдарды сыртқы бейнесінің белгілері бойынша тездестіру теориясының маңызы.....	147
	Шынтеміров Е.А. Значение теории криминалистической идентификации человека по признакам внешности	
	Shyntemirov Y.A. Value of theory of criminalistics authentication of man on the signs of appearance	
	НОТАРИАТ	
	НОТАРИАТ	
	NOTARY	
	Каленова А.Д. О новациях нотариального законодательства.....	155
	Каленова А.Д. Нотариаттық заңнаманың жаңалықтары туралы	
	Kalenova A.D. About innovations of the notarial legislation	

Авторский указатель за 2017 год

Бас редактордың колонкасы

Қазақстан Республикасы Президенті – Ұлт көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың басшылығы-мен біздің еліміздің әлемдік қоғамдастықтың саяси, экономикалық, әлеуметтік болмысына және саяси мәселелерді бейбіт жолмен шешудің артықшылығына қосқан үлесіне жоғары баға беріп, халықтың алдына жоғары мақсаттар қойып, оның жетістігі көп векторлы міндеттерінің кешенін шешуді талап етеді. Осы мақсаттардың бірі – «Рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру немесе ұлттық мақсаттың ажырамас бөлігі болып табылатын «қоғамдық сананы модернизация-лау» – әлемнің дамыған 30 елінің қатарына кіру.

Қоғамдық сананы модернизациялау қазіргі заманғы мемлекеттің зияткерлік, рухани, құқықтық компоненттерінің барлық аспектілерін қамтитын процесс болып табылады. Бұл ұғымның құқықтық құрамдас бөлігін қоғамдық құқықтық сананы түсіну сияқты тұжырымда-маның шеңберінде жаңа мазмұнмен зерттеуге және толтыруға болады.

Белгілі болғандай, қоғамдық-құқықтық сана құрылымы: құқықтық идеология, құқықтық психология, жеке құндылық, жекенің субъективті еріктілігінен, жекенің құқық туралы білімінен тұрады. Кәсіби және ғылыми құқықтық сана да оң қоғамдық құқықтық сананы қалыптас-тырудағы қызметтік рөлді атқаруға арналған. Бұл рөлді орындау тәжірибешілерді тарта отырып, дәстүрлі түрде заңгерлердің ғылыми-педагогикалық корпусына тапсырылады. Бұл жағдай «Рухани жаңғыру» бағдарламасының шеңберінде келесі ғылыми-зерттеу аспектілерінің ерекше өзектілікке ие болып отырғандығын білдіреді:

- мемлекеттің құқықтық идеологиясының мәнін қазіргі заманғы түсіну;
- моральдық қағидаларға негізделген құқық нормаларының тиімділігінің дәрежесін бағалаудың рухани өлшемдерін көрсететін, қолданыстағы заңнаманың кемшіліктерін толтыру тәсілдері;
- жаппай қоғамдық сананың деңгейін көтеру жолдары, бұқаралық құқықтық сауаттылық;
- құқықтық нигилизмнің көрініс нысандары және оларды жою әдістері;
- тұрақты азаматтық ұстанымы бар заңгердің интегралды тұлғасын қалыптастыруға бағытталған құқықтық пәндерді оқыту әдістемесі.

Құқықтың тиімділігінің нәтижесі - бұл бар және міндеттінің арасындағы ақылға қонымды теңгерімге қол жеткізу болып табылады. Объективтіліктің арқасында бардың міндеттімен арасындағы ақылға қонымды сәйкестігінің адамзаттың мыңжылдық арманы екенін байқауға болады. Олар ешқашан сәйкес келмейді. Дегенімен, бұл көрініс құқықтық мемлекет ұранымен біріктірілген, идеалды қоғам құруға деген қоғамның ұмтылысының бар екендігін жоққа шығармайды. Қоғамдық қатынастардың прогрессивті дамуы бар мен міндеттінің арасындағы алшақтықты қысқарта алатындай жағдайда болуы керек. Бұл процесте ғылыми-педагогикалық қоғамдастықтың өз зерттеулерінің аталған ағымда дамуының кең ауқымды мүмкіндіктері бар.

Редакциялық кеңес журналдың барлық авторлары мен оқырмандарына 2018 жылы жаңа шығармашылық шындардың жетістіктеріне жетуді тілейді! Барлық Қазақстандықтарға бақыт, отбасылық игілік және арман-тілектерінің орындалғанын қалайды!

Бас редактор

Б.Х. Толеубекова

Колонка главного редактора

Глава государства Президент Республики Казахстан – Лидер нации Н.А. Назарбаев, высоко оценивая вклад нашей страны в признание мировым сообществом преимуществ мирного разрешения проблем политического, экономического, социального характера, ставит перед народом высокие цели, достижение которых требует решения целого комплекса разновекторных задач. В числе таких целей – реализация программы «Рухани жаңғыру» или «Модернизация общественного сознания», которая является составной частью общенациональной цели – войти в тридцатку развитых государств мира.

Модернизация общественного сознания – процесс, охватывающий все стороны интеллектуальной, духовной, правовой составляющих современного государства. Правовая составляющая может быть исследована и наполнена новым содержанием в пределах такого понятия, как общественное правосознание.

Как известно, структуру общественного правосознания составляют: правовая идеология, правовая психология, личностные ценности индивида, субъективная воля индивида, индивидуальные знания о праве. Профессиональное и научное правосознание призвано играть служебную роль в деле формирования позитивного общественного правосознания. Исполнение этой роли традиционно возлагается на научно-педагогический корпус правоведов с привлечением практиков. Данное обстоятельство означает, что в рамках программы «Рухани жаңғыру» особую актуальность приобретают следующие научно-исследовательские аспекты:

- современное понимание сущности правовой идеологии государства;
- способы восполнения пробелов в действующем праве, основанные на нравственных началах, отражающих духовные критерии оценки степени эффективности норм права;
- пути повышения уровня общественного правосознания, массового правосознания;
- формы проявления правового нигилизма и методы их искоренения;
- методика преподавания юридических дисциплин, ориентированная на формирование целостной личности правоведа с устойчивой гражданской позицией.

Результатом эффективности права является достижение разумного баланса между сущим и должным. Объективности ради надо заметить, что совпадение сущего с должным – тысячелетняя мечта человечества. Они не совпадут никогда. Однако эта данность не исключает стремление социума к созданию идеального общества, объединенного под лозунгом правового государства. Поступательное развитие общественных отношений способно сократить разрыв между сущим и должным. И в этом процессе научно-педагогическое сообщество имеет широкие возможности для своих изысканий в заданном русле.

Редакционная коллегия желает всем авторам и читателям журнала достижения новых творческих вершин в Новом 2018 году! Счастья всем казахстанцам, семейного благополучия и исполнения самых сокровенных желаний!

Главный редактор

Б.Х. Толубекова

Editor's Column

Head of the State the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the nation N.A. Nazarbayev, highly assessing the contribution of our country to the recognition by the world community of the peaceful solution of problems advantages of political, economic, social nature, poses high goals for the people, the achievement of which requires solving a whole set of multi-vector tasks. Among these goals is the implementation of the program «Ruhani zhangyru» or «Public consciousness modernization» which is an integral part of the national goal – to enter the top thirty of the developed states of the world.

Modernization of public consciousness is a process that encompasses all aspects of the intellectual, spiritual, legal components of the modern state. The legal component can be explored and filled with new content within the framework of such a concept as public legal awareness.

As is known, the structure of public sense of justice consists of: legal ideology, legal psychology, personal values of the individual, the individual's subjective will, individual knowledge of law. Professional and scientific sense of justice is called upon to play a service role in the formation of positive public sense of justice. The fulfillment of this role is traditionally assigned to the scientific and pedagogical corps of jurists with the involvement of practitioners. This circumstance means that the following research aspects are of particular relevance in the framework of the «Ruhani zhangyru» Program:

- modern understanding of the essence of the legal ideology of the state;
- Ways to fill gaps in the current law, based on moral principles, reflecting the spiritual criteria for assessing the degree of effectiveness of the law;
- ways to increase the level of public sense of justice, mass legal awareness;
- forms of manifestation of legal nihilism and methods for their eradication;
- The methodology of teaching legal disciplines, focused on the formation of an integral personality of a lawyer with a stable civil position.

The result of the effectiveness of law is the achievement of a reasonable balance between the existent and the due. For the sake of objectivity, it must be noted that the coincidence of what exists with the due is the millennial dream of mankind. They will not coincide ever. However, this given does not exclude the desire of the society to create an ideal society, united under the slogan of the rule of law. Progressive development of social relations can reduce the gap between existing and proper. And in this process the scientific and pedagogical community has ample opportunities for its research in a given way.

The editorial board wishes all authors and readers of the magazine achievements of new creative peaks in the New 2018 Year! Happiness to all Kazakhstan people, family well-being and fulfillment of the most secret desires!

Editor-in-Chief

B.Kh. Toleubekova

ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАЛПЫ ТЕОРИЯСЫ

ОБЩАЯ ТЕОРИЯ ПРАВА

COMMON THEORY OF LAW

УДК: 340:32.019.5

МРНТИ: 10.07.33

Ж.Қ. Бақберген¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты
бМ030100-Құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: elaman08@mail.ru*

Ғылыми жетекшісі: Е.А. Бурибаев²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының профессоры, з.ғ.д.,
Алматы, Қазақстан
e-mail: yermek-a@mail.ru*

МЕМЛЕКЕТТІК БИЛІК ОРГАНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚОҒАМДЫҚ БАҚЫЛАУ

Аңдатпа

Мақалада мемлекеттік билік органдарының қызметін қоғамдық бақылау институтының түсінігі, олардың белгілері мен түрлері және Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік билік органдарының қызметін қоғамдық бақылау субъектілерінің сипаты қарастырылған.

Мемлекеттік билік органдарының, соның ішінде атқарушы органдардың қызметін қоғамдық бақылау демократиялық құқықтық мемлекеттің өмір сүруінің маңызды қағида-ларының бірі болып табылады. Ол демократиялық мемлекетте мемлекеттік билік бір адамға немесе бір мемлекеттік органның қолында болуы мүмкін емес екендігін білдіреді. Бұл тоталитарлық режимнің орнауына әкеліп соқтыруы мүмкін. Атқарушы билік, билік бөлінісі қағидасы негізінде құрылатын мемлекеттік-биліктік механизмнің құрамдас бөлігі болып табылады. Ол заң шығарушы және сот билігімен қатар жүреді, демек ол аталған екі билік тарапынан да қадағаланады және өзі де бақылауды жүзеге асырады. Қоғамдық бақылаудың болуы мемлекеттік билік органдарын бақылауға қабілетті дамыған азаматтық қоғамның болуын меңзейді.

Түйін сөздер: қоғам, қоғамдық бақылау, мемлекеттік билік, азаматтық қоғам.

Ж.К. Бакберген¹

*¹Магистрант 1-курса специальности бМ030100-юриспруденция
Института истории и права КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: elaman08@mail.ru*

Научный руководитель: Е.А. Бурибаев²

*²д.ю.н., профессор института истории и права КазНПУ имени Абая
e-mail: yermek-a@mail.ru*

ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

Аннотация

В статье рассматриваются понятия, виды и признаки института общественного контроля и характеристика субъектов общественного контроля за деятельностью органов государственной власти в Республике Казахстан.

Общественный контроль за деятельностью государственных органов является одним из важнейших принципов демократического правового государства. Исполнительная власть является неотъемлемой

частью государственного механизма, основанного на принципе разделения власти. Он тесно связан с законодательной и судебной властью, поэтому он контролируется этими двумя ветвями власти и сам осуществляет контроль над ними. Общественный контроль указывает на наличие развитого гражданского общества, способного контролировать государственные органы.

Ключевые слова: общество, общественный контроль, государственная власть, гражданское общество.

Zh.K. Bakbergen¹

*¹Master degree's student of 1 course of speciality 6M030100-law of Institute of history and law of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: elaman08@mail.ru*

Research supervisor: E.A. Buribayev²

*²Doctor of jurisprudence, professor of department of the state and civil legal disciplines of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: yermek-a@mail.ru*

PUBLIC CONTROL OF THE ACTIVITIES OF GOVERNMENT AUTHORITIES

Abstract

The article deals with the concept, types and characteristics of the institution of public control and the characteristics of subjects of public control over the activities of public authorities in the Republic of Kazakhstan.

Public control of state bodies, including executive bodies, is one of the most important principles of a democratic rule-of-law state. This means that the state of democracy in a democratic state can not be a single person, not a single state body. This can lead to totalitarian regimes. The executive power is an integral part of the state mechanism based on the principle of the separation of power. It is closely connected with the legislative and judicial power, therefore it is controlled by both these two powers and exercises control over them. The presence of public control points to the existence of a developed civil society capable of controlling state bodies.

Key words: society, public control, state power, civil society.

Мемлекеттік басқаруды қоғамдық бақылаудың қажеттігі туралы теориялық негіздемелі кезінде антикалық ойшылдардың өзі айтып кеткен. Лауазымды тұлғалар мен мемлекет басшыларын халықтың бақылауының маңыздылығы туралы Аристотель де, әл-Фараби де өз еңбектерінде атап өтеді, олар мұны мемлекеттің дамуы мен саяси тұрақтылықтың шарттарының бірі деп санаған. Ш.Монтескье мемлекетті азаматтардың одағы ретіндегі мемлекет және лауазымды тұлғалардың жиынтығы ретіндегі мемлекет деп ажыратып, қоғам үкіметсіз өмір сүруі мүмкін емес екендігін айта отырып, заңдардың болуы халыққа үкіметтің қызметіне қадағалауды жүзеге асыруға мүмкіндік беретінін ескерген [1].

Қазіргі таңда мемлекеттік билік органдарының қызметіне бақылауды жүзеге асырмайтын мемлекетті елестету қиын. Бақылаудың бірнеше түрі бар: мемлекеттік (ведомстволық), соттық, қоғамдық-саяси. Менің тақырыбымның объектісі осы аталғандардың ішіндегі қоғамдық бақылау.

Мемлекеттік билік органдарының, соның ішінде атқарушы органдардың қызметін қоғамдық бақылау демократиялық құқықтық мемлекеттің өмір сүруінің маңызды қағидаларының бірі болып табылады. Ол демократиялық мемлекетте мемлекеттік билік бір адамға немесе бір мемлекеттік органның қолында болуы мүмкін емес екендігін білдіреді. Бұл тоталитарлық режимнің орнауына әкеліп соқтыруы мүмкін. Атқарушы билік, билік бөлінісі қағидасы негізінде құрылатын мемлекеттік-биліктік механизмнің құрамдас бөлігі болып табылады. Ол заң шығарушы және сот билігімен қатар жүреді, демек ол аталған екі билік тарапынан да қадағаланады және өзі де бақылауды жүзеге асырады. Қоғамдық бақылаудың болуы мемлекеттік билік органдарын бақылауға қабілетті дамыған азаматтық қоғамның болуын меңзейді.

Қоғамдық бақылаудың мәні қандай да бір ауытқушылықтарды ғана анықтау емес, басқарушылық қатынастарды ұйымдастыру қызметін жетілдіру, кемшіліктерді, билікті

асыра пайдалануды, құқық бұзушылықтарды жою және оған жол бермеу, сонымен қатар, олардың құқықтық реттелуін жетілдіру болып табылады.

Қоғамдық бақылаудың белгілері: біріншіден, қоғамның барлық мүшелерінің мүдделері мен қажеттіліктерін біртұтас басқарушы ерікке біріктіретін, қоғамды және оның жекеленген институттарын басқарудың нысаны ретінде көрініс табады. Екіншіден, қоғамдық бақылау, әртүрлі әлеуметтік топтардың мүдделерінің теңгерімін қамтамасыз ететін және ол мүдделердің қайшылығына жол бермейтін негізгі құрал ретінде. Үшіншіден, ол шұғыл міндеттерді шешу үшін қоғамның күштерін үйлестіру мен жұмылдырудың әдісі болып табылады. Төртіншіден, қоғамдық бақылау заңды бұзушыларды анықтауға және оларды жауапкершілікке тарту механизмін жасауға мүмкіндік беретіндіктен әлеуметтік нормалардың орындалуының кепілі ретінде көрініс табады. Сонымен қатар, қоғамдық бақылауда биліктік өкілеттігінің болмауы, оның шешімдерінің міндетті еместігі және азаматтық қоғамның атынан жүзеге асырылуыда оның ерекшелігі болып табылады [2, 22 б.].

Азаматтық қоғамның институттары жүзеге асыратын қоғамдық бақылаудың пәні мемлекеттік саясатты жүзеге асыру, жария биліктің және лауазымды тұлғалардың қызметі және т.б. болуы мүмкін.

Қоғамдық бақылау органдарының биліктік өкілеттіктері болмағандықтан, олар әдетте тиісті мемлекеттік органдар арқылы, немесе, қоғамдық пікірге жүгіну арқылы әрекет етеді. Осыған байланысты қоғамдық бақылау субъектілері құқықтық та, әлеуметтік те бақылау механизмін бірдей пайдалана алады деп айтуға болады. Бірінші жағдайда қоғамдық бақылау субъектілері мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалар тарапынан заң бұзушылықтардың орын алғандығын анықтаған жағдайда мемлекеттік биліктің әртүрлі органдарына жүгіну және тиісті шара қолдануын сұрау сияқты конституцияда бекітілген құқықтарын жүзеге асыру арқылы құқықтық механизмдерді пайдаланады. Екінші жағдайда мемлекеттік қызметшілердің жұмысынан кемшіліктер анықтаған жағдайда қоғамдық пікір ықпалы институты арқылы жүзеге асырылады.

Демек, қоғамдық бақылау - бұл азаматтық қоғам институттары мен азаматтардың заңнамалық және басқа да нормативтік құқықтық актілердің талаптарының сақталуын тексеру, сонымен қатар, анықталған заң бұзушылықтарды жою үшін құзырлы мемлекеттік органдарға жүгіну және қоғамдық пікірге салу жолымен жүзеге асырылатын қызмет.

Қоғамдық бақылауды жүзеге асыратын субъектілердің құзыреті мынадай негізгі элементтерден тұрады: бақылау объектілеріне кіруге және оларға зерттеу жүргізуге мүмкіндіктерінің болуы, қажетті ақпаратты және құжатты сұратуға және алуға құқығының болуы, лауазымды тұлғаларды шақыруға және олардан ресми ақпарат пен түсіндірме алу құқығы, өз жұмыстарына мамандар мен сарапшыларды тарту құқығы, мемлекеттік билік органдары мен қоғамда анықталған заң бұзушылық туралы хабардар ету, анықталған заң бұзушылықтар туралы ақпаратпен мемлекеттік билік органдары мен прокуратураға жүгіну және кінәлі тұлғаларды жауапкершілікке тартуын талап ету. Атқарушы билік органдарын қоғамдық бақылау субъектілерінің жоғарыда аталған спецификалық ерекшеліктерінің негізінде оларға мыналарды жатқызуға болады: қоғамдық бірлестіктер, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық палаталар, атқарушы билік органдары жанындағы кеңестер, қоғамдық комиссиялар, азаматтар және т.б. Сонымен бірге, олардың құрылуында мемлекеттің қатысу деңгейіне қарай қоғамдық бақылаудың субъектілерінің екі тобын ажыратуға болады: біріншісіне, құрылуы мен қызметіне мемлекет араласпайтындары жатса, екіншісіне мемлекеттік органдардың қатысуымен құрылатын субъектілер жатады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында мемлекеттік органдардың қызметін бақылауды жүзеге асыруды реттейтін мынадай негіз қалаушы үш заң қабылданған, олар: 2015 жылғы 2 қарашадағы «Қоғамдық кеңестер туралы», 2015 жылғы 16 қарашадағы «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» және 2015 жылғы 18 қарашадағы «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Заңдар. Осы аталған нормативтік-құқықтық актілердің ішінде «Қоғамдық кеңестер туралы» заңда қоғамдық бақылау

ұғымы, оның объектісі мен субъектісі, қоғамдық бақылаудың нысандары және қоғамдық бақылауды жүзеге асырудың тетіктері баяндалады.

Қазақстан Республикасында қоғамдық бақылау – қоғамдық мониторинг, қоғамдық тыңдау және қоғамдық сараптама нысандарында жүзеге асырылады [3].

Қоғамдық мониторинг мемлекеттік органдардың мемлекеттік қызметтер көрсетуі, мемлекеттік, үкіметтік бағдарламаларды, стратегиялық жоспарларды және бюджеттік бағдарламаларды, аумақтарды дамыту бағдарламаларын іске асыру, сондай-ақ Қазақстан Республикасы заңнамасының нормаларын қолдану нәтижесінде азаматтар үшін жағымсыз салдарларды және қоғамдық мүдделерге қысым жасалуын анықтау мақсатында жүзеге асырылады.

Қоғамдық тыңдау бюджеттік бағдарламалар әкімшісінің бюджеттік бағдарламаларының жобаларын, стратегиялық жоспарлардың немесе аумақтарды дамыту бағдарламаларының жобаларын, мемлекеттік және үкіметтік бағдарламалардың жобаларын талқылау; азаматтардың құқықтарына, бостандықтары мен міндеттеріне қатысты нормативтік құқықтық актілердің жобаларын әзірлеуге және талқылауға қатысу; қызметтік әдеп нормаларының сақталуын қоса алғанда, мемлекеттік басқаруды жетілдіру және мемлекеттік аппараттың ашық жұмысын ұйымдастыру мәселелері бойынша жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау; сондай-ақ мемлекеттік органдардың қоғамдық маңызы бар шешімдерін олардың қоғамдық мүдделерге сәйкестігі мәселесі бойынша жария талқылау үшін жиналыс өткізу арқылы жүзеге асырылады.

Қоғамдық сараптама – азаматтардың өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы қоршаған ортаны сақтау, сондай-ақ жеке тұлғалардың, елді мекендердің және өндірістік объектілердің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жағымсыз факторларды болғызбау жөніндегі қоғамдық мүдделерді сақтау тұрғысынан зерттеу, талдау және бағалау үшін арнайы білімді және (немесе) тәжірибені қоғамдық бақылау субъектілерінің пайдалануына негізделген қоғамдық бақылау рәсімі.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік билікті қоғамдық бақылаудың негізгі институттары ретінде мыналарды атауға болады:

1. Қоғамның әртүрлі әлеуметтік-мәдени және кәсіби топтарының мүддесін білдіретін, әралуан көзқарасты ұстанатын саяси партия. Сайлаушылар Қазақстан Республикасының Президентін сайлауға қатыса отырып, мемлекеттік биліктің заң шығарушы (өкілді) органдарын сайлауда қандай да бір саяси партияға дауыс бере отырып атақарушы биліктің саяси бағытын жанама түрде бақылайды, сонымен қатар, сайлаушылардың үмітін ақтамаған саяси партияларға сенім білдіруден бас тарта алады.

2. Мемлекетте азаматтардың еңбек, өндірістік-кәсіптік мүдделерінің ортақтығы негізінде өз мүшелерінің еңбек және әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен мүдделерін білдіру және қорғау үшін ерікті түрде құрылатын, тіркелген мүшелігі бар қоғамдық бірлестік – кәсіптік одақтар.

3. Атқарушы билік органдарында азаматтардың мүдделерін қорғау және жақтау үшін құрылатын коммерциялық емес әралуан қоғамдық ұйымдар мен бірлестіктер.

4. Мемлекет аумағында жергілікті тұрғындардың жергілікті маңызы бар мәселелерді дербес шешуін қамтамасыз ететін жергілікті өзін-өзі басқару институттары.

5. Қоғамдық-мемлекеттік құрылымның, яғни Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісі жанындағы Қоғамдық палата. Бұл институт арқылы қоғам мүшелері заң қабылдау процесіне қатыстырылады.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 33 бабының 1 тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы азаматтарының мемлекет ісін басқаруға қатысу құқығы республика азаматтарына ғана тиесілі және олар оны тікелей де, өз өкілдері арқылы да жүзеге асыра алатындығы жазылған. Азаматтардың республикалық референдумға қатысуы, сондай-ақ оларды мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлау және сайлану құқықтарын іске асыруы азаматтардың мемлекет ісін басқаруға және бақылауға қатысуының тікелей нысандары болып табылады. Республикалық референдум және сайлау туралы

заңнамалар азаматтардың осы құқықтарын іске асырудың неғұрлым кең кепілін қамтамасыз етеді [4, 215 б.].

Азаматтардың мемлекет ісін басқаруға және бақылауға қатысуы олардың өкілді билік органдары – депутаттардың қызметтеріне саяси партиялар туралы, қоғамдық тұтынуды қанағаттандыруға байланысты мемлекеттік саясаттың бағыттары туралы қоғамдық пікір қалыптастыру арқылы әсер ету жолымен жүзеге асырылады. Мемлекеттік басқаруды демократияландырудың маңызды шарттары – қоғамының маңызды проблемаларын алдын ала талқылау үшін мамандарды, халықтың түрлі әлеуметтік топтарының өкілдерін тарту болып табылады. Ол мемлекеттік шешімдердің жобаларын әзірлеуді ұйымдастыруға, пәрменді сыртқы сараптама жүргізуге, қоғамдық маңызы бар күрделі міндеттерді шешкен кезде ғылыми қауымдастықтар және мемлекеттік органдар өкілдерінің білімдері мен тәжірибелерін біріктіруге мүмкіндік береді. Азаматтарды мемлекетті басқаруға тартқан елде қалыптасқан мүдделерді ұсынудың тиімді жүйесіне, мемлекеттік органдардың қоғамдық бірлестіктермен, саяси партиялармен, БАҚ, азаматтық қоғамның басқа да институттарымен өзара іс-қимылына маңызды рөл бөлінеді. Мүдделерді берудің түрлі нысандары арқылы қоғамның мемлекеттік басқаруға әсері болады, қоғамдағы мүдделер теңгерімін сақтау қамтамасыз етіледі, мемлекет шешімдері түзетіледі.

Мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығының маңызды бағыты – халық алдында жер-жерлерде атқарушы билік органдары басшыларының қалыптасқан есеп беру практикасы. Ол елде жүргізіліп жатқан

әлеуметтік-экономикалық және саяси реформалар, түрлі әлеуметтік топтар мен әрбір азаматтың мүдделері мен қажеттіліктерін қозғайтын маңызды проблемалардың кешені бойынша пікір алмасу туралы халықтың жедел ақпараттануына ықпал етеді.

Азаматтардың жергілікті деңгейде билік-ті қадағалауының ерекше институты – бұл жергілікті өзін-өзі басқару болып табылады. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Қоғам және азаматтар мемлекеттік шешімдер қабылдау процесі мен олардың жүзеге асырылуына тікелей қатыстырылуы қажет. Жергілікті басқару органдары арқылы халыққа жергілікті маңызы бар мәселелерді өз бетімен және жауапкершілікпен шешуіне нақты мүмкіндік беру керек» [5] деп айтқан болатын.

Сонымен қорытындылай келе, өзін демократиялық, құқықтық мемлекет ретінде орнықтыратын және оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылатын Қазақстан Республикасы үшін мемлекеттік билік органдарының қызметін қоғамдық бақылаудың жүзеге асырылуы және оның дамытылуы аса маңызды болып табылады. Қоғамдық бақылаудың арқасында Қазақстанда мемлекеттік аппарат жұмысының, мемлекеттік қызметтер көрсетудің тиімділігі мен айқындылығы артып, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтары шынайы қамтамасыз етіледі деуге болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұхамедов М., Старшинов Б., Сырымбетұлы Б. *Саяси-құқықтық ілімдер тарихы. Оқу құралы.* – Алматы, заң әдебиеті, 2003. – 340 б.
2. Сулейманов А.Ф. *Общественный контроль в Республике Казахстан. Монография.* – Алматы, 2012. – 234 с.
3. *Қоғамдық кеңестер туралы – Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 2 қарашадағы // adilet.zan.kz. (2017 жылдың 15 қарашасындағы жағдайы бойынша).*
4. *Қазақстан Республикасының Конституциясы: Ғылыми-практикалық түсіндірме.* – Алматы: Паритет, 2015. – 552 б.
5. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан // www.akorda.kz (2017 жылдың 15 қарашасындағы жағдайы бойынша).

КОНСТИТУЦИАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО CONSTITUTIONAL LAW

УДК: 342
МРНТИ: 10.15.01

А.А. Караев¹

*¹к.ю.н., профессор Высшей школы Права «Әділет» Каспийского Университета,
г. Алматы, Казахстан
e-mail: ali_agahan@mail.ru*

А.О. Қасымбек²

*²ст.преподаватель Института истории и права КазНПУ имени Абая,
г. Алматы, Казахстан
e-mail: aliyakas@mail.ru*

КОНСТИТУЦИОННОЕ СОЗНАНИЕ – СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ПОСТРОЕНИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются правовые и социальные аспекты формирования конституционного сознания как составной части гражданского общества. Высокий уровень правовой культуры, отмечается в статье, является одним из важнейших условий обеспечения норм и принципов Конституции и реализации ее положений. Защита прав человека, принятие правовых решений и их полноценная реализация формируют у граждан устойчивые представления о праве как инструменте разрешения споров и восстановления справедливости, создает уверенность в том, что человек живет в правовом государстве и защищен законами. Необходимость создания эффективных механизмов правового просвещения граждан объективно обусловлены задачами построения в Казахстане демократического, правового и социального государства, где высшими ценностями является человек его права и свободы, более полной реализации норм о правовом равенстве, политическом и экономическом плюрализме.

Ключевые слова: Конституция, гражданское общество, конституционное мышление и правовая культура, правосознание, правовая идеология

А.А.Караев¹

*¹Каспий Университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің профессоры, з.ғ.к.,
Алматы қ., Қазақстан e-mail: ali_agahan@mail.ru*

А.О.Қасымбек²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының аға оқытушысы,
Алматы қ., Қазақстан e-mail: aliyakas@mail.ru*

КОНСТИТУЦИАЛЫҚ САНА – ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТ ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада азаматтық қоғамның құрамдас бөлігі ретінде конституциялық сананың құқықтық және әлеуметтік аспектілері қарастырылады. Құқықтық мәдениеттің жоғары деңгейі Конституция қағидалары мен нормаларын қамтамасыз етудің және оның ережелерін жүзеге асырудың маңызды жағдайының бірі болып табылады. Адам құқықтарын қорғау, құқықтық шешімдер қабылдау және олардың толыққанды

жүзеге асырылуы азаматтардың құқыққа деген сенімдерін арттырып, құқық – бұл дауларды шешудің және әділеттілікті орнатудың құралы деген түсініктерін, олардың құқықтық мемлекетте өмір сүретіндігін және заңдармен қорғалатынына деген сенімдерін қалыптастырады. Азаматтарға құқықтық білім берудің тиімді құқықтық механизмдерін жасау қажеттігі – ең жоғары құндылығы адамның өмірі және оның құқықтары мен бостандықтары болып табылатын, құқықтық теңдік, саяси және экономикалық плюрализм туралы нормалардың толық жүзеге асырылатын Қазақстанда құқықтық, демократиялық және әлеуметтік мемлекетті қалыптастыру міндетімен байланысты.

Түйін сөздер: Конституция, азаматтық қоғам, конституциялық ойлау және құқықтық мәдениет, құқықтық сана, құқықтық идеология

A.A.Karayev¹

¹Candidate of Legal Sciences, professor of Higher School of Law "Adilet" of The Caspian University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: ali_agahan@mail.ru

A.O.Kassymbek²

²Senior Lecturerlaw of Institute of history and law of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: aliyakas@mail.ru

CONSTITUTIONAL CONSCIOUSNESS IS AN INTEGRAL PART OF THE CONSTRUCTION OF A LAW-BASED STATE AND CIVIL SOCIETY

Abstract

The article deals with the legal and social aspects of the formation of the constitutional sense of justice as an integral part of civil society. A high level of legal culture, the article says, is one of the most important conditions for the norms and principles of the Constitution and the implementation of its provisions. Protection of human rights, the adoption of legal solutions and the full realization of citizens forms the stable conception of law as an instrument of dispute resolution and justice, builds confidence in the fact that man lives in a state of law and protected by law.

The need to create effective mechanisms for the legal education of citizens is objectively conditioned by the tasks of building a democratic, legal and social state in Kazakhstan, where the highest values are the person of his right and freedom, the fuller realization of norms on legal equality, political and economic pluralism.

Keywords: The Constitution, civil society, the constitutional thinking and legal culture, legal, legal ideology.

Введение. Конституция Республики Казахстан 1995 года стала фундаментальным политико-правовым документом, заложившим основу нового этапа конституционного развития казахстанской государственности. Отражив качественные изменения в государственном развитии, Конституция обеспечила управляемость конституционно-правовыми процессами.

Вместе с тем, вступление Республики Казахстан в более качественный период своего развития ставит перед государством и обществом новые задачи, успешное решение которых проблематично без соблюдения Конституции и высокого уровня правового сознания граждан. Для того, чтобы быть эффективной и реальной Конституция должна соответствовать существующим в

обществе традициям, быть более подвижной, «уметь приспособливаться» к постоянно меняющимся общественным отношениям.

Необходимость создания эффективных механизмов правового просвещения граждан объективно обусловлены задачами построения в Казахстане демократического, правового и социального государства, где высшими ценностями является человек его права и свободы, более полной реализации норм о правовом равенстве, политическом и экономическом плюрализме. Государство должно не просто декларировать конституционные идеи, но и создавать реальные предпосылки, направленные на претворение в жизнь ее положений, своевременно принимать нормативные правовые акты,

придающие «спящим» нормам Конституции реальную правовую жизнь.

Одним из важнейших условий правового воспитания личности продолжают оставаться вопросы правового сознания общества как фундаментальной основы, отражающей состояние зрелости правовой культуры и фактора реализации прав и свобод граждан.

Известно, что правосознание, являясь сложным духовным явлением современного общества, не сводится к простому усвоению юридических знаний и категорий. Оно, по своему содержанию, намного сложнее и многограннее, и наряду с восприятием правовых ценностей, отношением людей к праву и закону, включает также политико-правовые, культурно-исторические, морально-нравственные и национально-этнические аспекты. Академик Баймаханов М.Т. в связи с этим отмечает следующее: «будучи накрепко увязано с правом, разделяя с ним общую историческую судьбу и имея весьма близкие задачи и цели, правосознание оценивает правовые нормы и институты, вскрывает их недостатки, намечает меры по устранению последних. В порядке прогноза оно стремится предвидеть не только ближайшую, но и отдаленную перспективу права, сконструировать в полном объеме или частично его завтрашнюю модель. Правосознание отражает живую роль права, обосновывает ее необходимость и полезность, способствует максимальному проявлению и осуществлению» [1, 452 с.].

Несомненно, что правосознание является необходимым условием реализации правовых норм, обеспечивает добровольное осуществление правовых предписаний, формирует у граждан чувство ответственности и нетерпимости к любым нарушениям принципа конституционной законности. Высокий уровень правосознания обеспечивает социальный контроль общества над институтами власти, стимулирует принятие правовых решений, дисциплинирует участников законотворческого процесса, обеспечивает непрерывность конституционного процесса, гарантируют

преемственность решений, закладывает основы демократического вектора развития. Стоит отметить, что изучению данного феномена, его структурным элементам, механизмам воздействия права на сознание и поведение личности, взаимодействию правового сознания с моралью и нравственностью посвящено немало научных работ.

Между тем, несмотря на множество теоретических разработок, изучение правосознания как фактора соблюдения и реализации Конституции и преодоление конституционного нигилизма в Казахстане относятся к числу недостаточно изученных. Низкий уровень правосознания не позволяет Конституции полноценно функционировать, эффективно регулировать сферу прав и свобод личности. Конституция должна быть действенным средством построения гражданского общества, несущей конструкцией которого должны стать ценностно-нормативные ориентиры субъектов правоотношений, направленных на обеспечение верховенства ее положений.

В силу изложенного, существует объективная потребность в выделении в структуре правосознания особой ее формы – конституционного правосознания субъектов нормотворчества, должностных лиц и граждан, от правовых знаний которых во многом зависит поддержка государством и гражданским обществом конституционных преобразований. В этом отношении конституционное правосознание, будучи одним из видов правового сознания, не может сформироваться само по себе, вне социально-экономического, политического и духовно-культурного контекста.

Примечательно, что в настоящее время в правовой науке появились первые научные исследования, в которых дается определение данного понятия, выявляются его характеристики, рассматриваются структура и виды, анализируются функции и аксиологические аспекты. «Конституционное правосознание, отмечают большинство ученых, представляет собой высшую форму правосознания, специфическое проявление общественного и правового сознания; как социальный

фактор, позволяющий выявить отношение к конституционным нормам, признание обществом и его институтами социальной ценности Конституции» [2].

Так, Кравец И.А. под конституционным правосознанием понимает «особый вид правового сознания, в котором отражаются представления и чувства отдельной личности, социальной группы и общества в целом о Конституции, ее роли в правовом регулировании, правах человека, способах справедливого и демократического правления. Оно формируется на стыке правового и политического сознания. Аккумулируя знания о праве в сознании человека, оно само может выступать и как средство воздействия на отдельные правовые институты, отрасли права или систему права в целом [3].

Как утверждает Э.Э. Баринов, «конституционное правосознание, является опосредующим звеном между конституционно-правовой нормой и ее реализацией, выполняет в рамках регулятивного воздействия важную реализаторскую функцию. Являясь высшей формой правового сознания личности, позволяет говорить о значительной роли в механизме реализации права в целом [4, 28 с.]. Таким образом, ученые определяют и рассматривают конституционное правосознание в качестве одного из структурных элементов правовой культуры общества и механизма реализации прав личности, гарантирующее участие граждан в политической и правовой жизни общества.

Между тем, конституционное правосознание, по своему содержанию, является многосоставным феноменом. Будучи разновидностью правового сознания, отражает знания и представления граждан о Конституции, их отношение к конституционно-правовым нормам, институтам и конституционно-правовым ситуациям. По своему содержанию состоит из конституционно-правовой идеологии и конституционно-правовой психологии, характеризуется различными типами и уровнями. Правовая идеология своим содержанием охватывает идеи и представления граждан о правовой действительности, о роли Конституции в правовой системе, а правовая

психология позволяет воспринимать Конституцию через призму чувств, эмоций, желаний и представлений. При этом правовая психология конституционного правосознания, по мнению ученых, «представляет собой часть конституционного правосознания, выраженную в совокупности настроений, ценностных отношений, желаний и переживаний личности (социальной группы, всего общества) по поводу традиционного исполнения предписаний Конституции или отступления от выполнения ее норм в правоприменительном процессе».

В этом смысле, структурность конституционного сознания, всегда детерминирована внутренними политико-правовыми условиями и социально-нравственными установками, зрелостью институтов гражданского общества и его индивидов, наличием эффективной системы общественного контроля над деятельностью институтов власти. Господствующая в обществе система морально-культурных ценностей порождает определенный тип правового мышления и соответствующий ему стереотип поведения, оказывая заметное влияние и на восприимчивость обществом конституционных идеалов гуманизма и справедливости.

Катализатором конституционного нигилизма и низкого уровня конституционного правосознания продолжает оставаться социальная пассивность общества, разрушающего ценностные идеи конституционализма. Неверие граждан в силу закона, (или напротив, завышенные ожидания, что Конституция это средство получения определенных благ и привилегий), формируют антиконституционную направленность мышления, не позволяют адекватно оценить ее значение и социальную ценность.

В силу этого, актуальной в вопросах реализации Конституции и формирования конституционного правосознания продолжает оставаться проблема общественной поддержки ее идей, их практической роли в регулировании широкого круга общественных отношений, в ограничении власти и формировании модели правового развития государства. В юридической

литературе по этому поводу отмечается, что «при формировании концептуальной модели необходимо обратить внимание на то, что в современных условиях важной проблемой остается государственная и общественная поддержка Конституции. Еще немецкий правовед Георг Еллинек писал, что «все юридические гарантии Конституции могут быть оправданы только тогда, когда за ними стоят сильные политические и нравственные гарантии» [5, 128 с.].

Значительную роль в процессе реализации Конституции играет уровень конституционного правосознания должностных лиц и граждан от правовых знаний, которых зависит правомерность поведения в различных юридически значимых ситуациях, возможность самостоятельно использовать правовые инструменты по охране субъективных прав.

Высокий уровень правосознания должностных лиц государства является важным условием развития законодательства на базе Конституции, обеспечения стабильности общественного порядка, реальности конституционных прав и свобод граждан. В этом отношении, конституционное правосознание необходимо рассматривать как инструмент повышения качества законов, формирования устойчивых правовых взглядов и установок субъектов законотворческого процесса. При этом конституционное правосознание является не только условием эффективной реализации Конституции, но и высшей формой правового сознания общества. Знание основных положений Конституции представляет собой необходимое условие соблюдения режима конституционности законности, позволяет субъектам правоотношений найти наилучший способ внешнего поведения, ориентирует их на поиск правовых способов защиты нарушенных прав.

Во многом низкий уровень конституционного правосознания связан и с социально-экономическими и политическими процессами, происходящими в обществе, существующим разрывом между юридической и фактической Конституцией, отсутствием системы эффективных

механизмов ротации власти, критериев оценки их деятельности, недостаточных мер по борьбе с коррупцией. Принижает значимость конституционного правосознания не только отсутствие устойчивых традиций конституционализма, но и устойчивое утверждение в общественном сознании харизматической концепции власти, отрицающей значимость институтов гражданского общества в построении стабильной государственности.

Высоким продолжает оставаться и уровень социальной инертности граждан, которые не принимают активного участия в правовой и политической жизни страны. Частично это может быть связано как с низким уровнем правосознания и правового просвещения, так и недостаточным знанием гражданами положений Основного закона и законодательства.

Существенное влияние на конституционное правосознание оказывает властная деятельность высших и местных органов государства, качество принимаемых решений, их полноценная реализация, уважительное отношение к Конституции, готовность соблюдать ее предписания, нести ответственность за принятые решения.

На динамику формирования конституционного правосознания оказывает влияние и частота участия граждан в политических процессах, которые оказывают непосредственное воздействие на правосознание личности, способствует усвоению им правовых знаний. Государство должно не просто декларировать принципы народного суверенитета, но и обязано создавать реально действующие механизмы реализации политических прав и свобод граждан.

Важнейшим условием формирования конституционного правосознания в обществе должна стать научно обоснованная концепция правового просвещения населения, направленная на формирование положительного имиджа Конституции, позитивное отношение к праву, правовым явлениям и преодолению правового нигилизма. Особую роль в этом процессе должны сыграть профессиональные знания юристов, деятельность Конституционного Совета, судебных органов, работников про-

куратуры, адвокатов, нотариусов, специализированных правозащитных институтов и органов юстиции.

Первоочередной задачей по формированию конституционного правосознания, сказано в Концепции правовой политики, остаются проблемы повышения качества юридического образования. С учетом новых реалий и общественных потребностей нужны юридические кадры новой формации, патриотично настроенные и ориентированные на защиту прав и свобод человека и гражданина, охрану интересов общества и государства. Именно такой подход должен лежать в основе системы современного юридического образования.

Целесообразно пойти по пути консолидации возможностей государства по решению проблем подготовки разнопрофильных юридических кадров в современных условиях. Такой подход позволит избежать распыления государственных ресурсов и повысить качество подготовки юридических кадров. Составной частью правовой политики должно стать правовое регулирование научной и образовательной деятельности, как важнейших условий обеспечения индустриально-инновационного развития страны и повышения ее интеллектуального потенциала [6].

Следует продолжать работу по повышению юридических знаний среди государственных служащих, расширять объемы и формы правовой пропаганды среди граждан через средства массовой информации, включая интернет-ресурсы, активизировать научные исследования по актуальным проблемам законодательства и право-применения. Целесообразно на Министерство юстиции возложить обязанности по изданию и распространению популярных брошюр по правовой тематике и правовому просвещению граждан, широкой пропаганды законодательства. Более активную позицию в этом процессе должны занять и средства массовой информации, которые в своем секторе должны формировать имидж Конституции как Основного закона государства и общества. Иначе говоря, всестороннее изучение воспитательного воздействия Конституции на поведение граждан

требует разработки целостной системы, охватывающей своим содержанием правовую образованность, правовую воспитанность и правовую сформированность личности.

Так, определенную работу в этом направлении проводят органы юстиции, которые осуществляют важные функции по правовому обеспечению правотворческой деятельности Президента и Правительства Республики. Разрабатывают проекты законов, проводят правовую экспертизу, дают официальное разъяснение нормативных правовых актов Правительства; занимаются регистрацией нормативных правовых актов, затрагивающих права, свободы и законные интересы граждан [7]. Таким образом, основное направление деятельности органов юстиции состоит в выработке мер, направленных на повышение уровня правосознания участников законотворческого процесса, обеспечение соответствия законов и иных нормативных правовых актов Конституции страны.

Выводы. В качестве важной предпосылки формирования конституционного правосознания должна стать надежная защита конституционных прав и свобод граждан. Защита прав человека, принятие правовых решений и их полноценная реализация формирует у граждан устойчивые представления о праве как инструменте разрешения споров и восстановления справедливости, создает уверенность в том, что человек живет в правовом государстве и защищен законами. Стабильность механизма защиты прав человека создают атмосферу уверенности, обеспечивают необходимые условия реализации Конституции.

Иными словами, для достижения положительного эффекта в вопросах формирования конституционного правосознания необходим благоприятный внутренний политико-правовой режим, который способен оказывать существенное влияние на поведение субъектов правоотношений, вырабатывать бережное отношение к «конституционной ткани» и утверждать в их сознании устойчивые правовые установки, связанные с восприятием Конституции в качестве Основного Закона.

Список использованной литературы:

- 1 Баймаханов М.Т. *Избранные труды по теории государства и права.* – Алматы, 2003. – С. 452-453.
- 2 *Государственно–правовая наука в Казахстане. Библиографический указатель 1930-1991 гг.* / Авт. – сост. Ш.В. Тлепина, С.Ф. Ударцев. – Алматы: КазГЮУ. 2005. – 416 с.; *Взаимодействие правового сознания с моралью и нравственностью в обществе переходного периода* / Авт.: М.Т. Баймаханов, Л.М. Вайсберг, А.У. Бейсенова, М.А. Ибрагимов, А.К. Котов. – Алматы: Жеті жарғы, 1995. – 240 с.; *Ибраева А.С. Ибраев Н.С. Теория государства и права.* – Алматы, 2003.; *Керимов Д.А. Методология права: предмет, функции, проблемы философии права.* – М.: Современ. гуманитар. ун-т, 2003. – 520 с.
- 3 *Кравец И.А. Конституционное правосознание в Российском обществе как фактор реализации конституционных идей* / <http://www.zonazakona.ru>
- 4 *Баринов, Э. Э. Конституционное правосознание в Российской Федерации // Автореф... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук.* – Ростов-на-Дону, 2001. – 32 с.
- 5 *Митюков М.А. Конституционные суды стран молодой демократии: политико–правовые аспекты исполнения решений. Конституционное правосудие в странах СНГ и Балтии // Дайджест официальных материалов и публикаций периодической печати.* – М., 2004. – С. 128.
- 6 *О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года* // <http://adilet.zan.kz>
- 7 *Закон Республики Казахстан от 18 марта 2002 года «Об органах юстиции»* // <http://adilet.zan.kz>

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТАРИХЫ ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА HISTORY OF STATE AND LAW

УДК: 32-021.21(091); 340.1(091)
МРНТИ: 10.09.91

Н.Б. Калкаева¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к.,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

ДІНГЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТАР ҮШІН ШАРИҒАТ ЗАҢДАРЫ БОЙЫНША ЖАУАПТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада шариғат заңдарындағы діни қылмыстардың көлемі шектеулі деңгейде болғандығы айтылған. Мұсылман елдерінде шариғат заңдары бойынша ислам жолынан ауытқыған әрекеттердің бәрі қылмыс деп есептеліп, қатаң жазаға тартылады. Мұнда қоғамдық қатынастардың шаруашылық құрылымындағы ерекшелігі өз ықпалын тигізеді. Қазақтар ұлттық құқық жүйесіне ислам нормаларын енгізе отырып ежелгі дәстүрдегі құқық жүйесінің алтын дінгегін сақтап, қолданыста ұстады.

Дінге қатысты қылмыстардың ішінде құдайға тіл тигізу қылмысы ауыр күнәлі іс-әрекет деп танылады. Мұндай әрекетті жеке тұлға қоғам арасында белгілі бір топ алдында жасаған жағдайда жазаға тартылған. Яғни, ол құдайға тілімен қарсы ғайбат сөз айтып немесе оның бар екендігіне шүбә келтірген жағдайда қылмыс деп есептелінеді. Сондай-ақ, мақалада дінге қатысты қылмыстардың басқа қылмыстардан ерекшелігін, қылмыстың зардабы орасан әрі қоғамдық сипатта болып танылатындығын, сол себепті оған ең ауыр жаза өлім жазасын кесетіндігін, өлім жазасының ең ауыр түрі таспен атып өлтіру қолданылатындығын, бірақ қылмыскерді жазалау үшін оның қылмысын жеті адам куәландыруы тиіс екендігін атап көрсетеді

Түйін сөздер: шариғат, қылмыс, дінге қарсы қылмыстар, жаза, қылмыстық жауаптылық, өлім жазасы.

Н.Б. Калкаева¹

¹к.ю.н., ассоциированный профессор

кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ имени Абая,

г. Алматы, Казахстан

e-mail: nesibeli77@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА АНТИРЕЛИГИОЗНЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО ЗАКОНУ ШАРИАТА

Аннотация

В статье отмечается, что количество религиозных преступлений в законе шариата было ограниченным. В мусульманских странах все действия, не соответствующие принципу ислама, согласно законам шариата, считаются преступлениями и подлежат суровому наказанию. Здесь влияет особенность экономической структуры общественных отношений. Введя исламские нормы в национальную правовую систему, казахский народ сохранил и поддерживал золотой стержень правовой системы древних традиций. Среди преступлений, связанных с религией, преступление богохульства считается тяжким грехом. В случае совершения подобного действия отдельным лицом перед группой людей, оно подлежало наказанию. То есть, если человек, независимо от половой принадлежности, богохульствует или сомневается в существовании Бога, то это считается преступлением. В статье также отмечаются отличия преступления против религии от других преступлений, что последствия преступления являются грандиозными и общественно значимыми. Поэтому самым суровым наказанием является смертная казнь, наиболее жестокой смертной казнью является забрасывание камнями. Однако при этом следует подчеркнуть, что в обязательном порядке семь человек должны засвидетельствовать его преступление.

Ключевые слова: шариат, преступность, преступления против религии, наказание, уголовная ответственность, смертная казнь

N.B. Kalkayeva¹

¹Candidate of Law Sciences, the associated professor of department of Criminal and legal disciplines of Institute of history and the right of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: nesibeli77@mail.ru

QUESTIONS OF RESPONSIBILITY FOR ANTIRELIGIOUS CRIMES UNDER THE LAW OF SHARIA

Abstract

In article it is noted that the number of religious crimes in the law of Sharia was in limited quantitatively. In the Muslim countries all actions which aren't corresponding to the principle of Islam, according to laws of Sharia, are considered as crimes and are subject to severe punishment. Here the feature of economic structure of the public relations influences. Having entered Islamic norms into national legal system, the Kazakh people have kept and supported a gold core of legal system of ancient traditions. Among the crimes connected with religion, crime of blasphemy is considered a grave sin. In case of commission of similar action by the individual before group of people, it was subject to punishment. That is, if the person, irrespective of sex, blasphemes or doubts existence of God, then it is considered crime. In article differences of crime against religion from other crimes are also noted that consequences of crime are grandiose and socially significant. Therefore the most severe punishment is the death penalty, the most cruel death penalty is pelting by stones. However at the same time it is necessary to emphasize that without fail seven people have to testify his crime.

Keywords: Sharia, crime, crimes against religion, punishment, criminal liability, the death penalty.

Кіріспе. Шариғаттық ұстанымдар мен алғышарттардың барлық жүйесіне діни “заң” сипат берілген. Алайда, теологиялық бағыттағы барлық шариғат нормалары кешенінің мағынасы күнделікті тіршілікке қатысты болып саналады. Адамдар арасындағы қатынастарды құқықтық реттеу қажеттілігінен пайда болған шариғат адам өмірінің экономикалық жағын, саяси мүдделерін, мәдени тұрмыстық жағдайы мен діни көзқарастарын қамтиды. Оның нормаларында адамдардың ойлап тапқандары, жасағандары немесе неге талпынса, сол қамтылады. Бұл жерде Шығыс пен Батыстың көптеген халықтарының көпжақты тәжірибесі жинақталған, жалпы адамзаттық руханилықтың дұрыс нормалары біріктірілген, адам өміріне маңызы өте жоғары ойлар өте қысқа да, әдемі етіп берілген. Осы жағынан шариғат мұсылман Шығыс елдерінің тәжірибелік және рухани ескерткіші болып табылады.

Шариғаттың түгелдей рухына Алланың шапағаты дарыған деп есептелгендіктен, жазалар да оның атынан “Алланың белгілеген шектерінен” асқаны үшін тағайындалады (Құран 65/1)[1].

Шариғатта жаза төрт түрге: қысас, диат, хадд, таъзир болып бөлінеді. Толығырақ айтсақ:

1) Қысас (әрекетке әрекет) (Құран 5/49: “Жанға-жан, көзге-көз, мұрынға-мұрын, құлаққа-құлақ, тіске-тіс, жаралағандығы үшін кек алу”) Қысас жазасына көбіне кісі өлтіру, адамның дене мүшесін зақымдау, мертіктіру жатады. Мұны шариғат “адам құқығына қол сұғу” деп қарайды;

2) Диат (төгілген қан үшін өтемақы немесе құн алу). Өлген жақтың туысқандары кісі өлтірушіден “қанды кек” алмай, орнына құн (диат) аламын деуге құқылы. Кейде еш нәрсе алмай, кешіруі де мүмкін. Мұндай жазаның тәрбиелік мәні өте үлкен;

3) Хадд жазасына тартылғандарға кешірім берілмейді. Хадд жазасына зинақорлық, ғайбат сөйлеу, ішімдік ішу, ұрлық, тонаушылық, діннен безу, көтеріліс жасау және т.б. жасағандар тартылады. Бұлар өлім жазасына, түрмеге қамауға, дүрелеуге, қол-аяғын кесуге, таспен атып өлтіруге және т.б. жазаланады;

4) Таъзир жазасына қысаспен хадд жазасына жатпайтын, онша ауыр емес қылмыс жасағандар жазаланады. Бұларға айып салынады, дүрелейді, жалаңаштап көшеде алып жүреді, аяғына жығып, кешірім сұратады және т.б.

Жазалау көпшілік алдында өтеді. Шариғат бойынша көп қолданылатын жазалар тізімін келтірейік: қан төгілгені үшін, өлім мен дене жарақаты үшін құн төлеу; түрлі қылмыстық және азаматтық қылмыстар үшін сот белгілейтін айыппұл; діннен бас тартқаны үшін, киелілерге залал келтіру, сенім мен дінді қорлағаны үшін өлім жазасына кесіледі немесе өмір бойына қамауға алынумен жазаланады; жақын туыспен зинақорлық жасағаны үшін жазалау; үш ретке дейін зинақорлық үшін - 100 дүре, төртінші рет үшін өлім жазасы; үйленген әйелмен зинақорлық жасау - таспен ұру немесе ұзақ уақыт бойына үйде қамап қою; бір жыныстылармен, өлікпен зинақорлыққа бару - 25 дүре; өтірік жала жапқаны үшін еркін адамға 80 дүре, құлға - 40; шарап ішкені үшін - еркін адамға 40-80 дейін дүре соғу, құлға - соның жартысы; ұрлық жасау - Алланың және адамдардың алдында ауыр күнә, сондықтан ұрының оң қолын шауып, жазалайды (Құран 5/42); әйелді өлтіргені үшін құнның жартысы (50 түйе), ер адамды өлтіргені үшін - 100 түйе төленеді; мұсылманның христианды немесе иудейді (зимми) өлтіргені үшін - 100 түйе немесе 1 мың динар көлемінде (10-12 мың дирхем немесе шамамен 10-12 кг күміс) құн төленеді; адамның дене мүшесін жарақаттағаны үшін тура сондай жарақат немесе адам өлтіргендей жаза қолданылады; ұсақ тәртіп бұзушылық үшін халық алдында сөгіс жариялау, есекке, қара сиырға теріс отырғызып көше бойымен алып жүру секілді жазалар тағайындалады; өлтіруге итермелегені үшін өмір бойы бас бостандығынан айырумен жазалайды; әкесін өлтіргенге – қинау.

Қазақ ұлтының көшпелі кезеңіндегі өмір салтында ұстанатын салт-жоралғылар, әдет-ғұрып, діни және басқа да әлеуметтік нормалар құрылымында күрделі де ықшамды жүйе болды. Ұлттық құқықтық жүйемізде мыңдаған ғасырмен қалыптасқан мәдениет

өркениеттің қалыптасуы мен одан әрі өркен жаюы айқын көрініс табады. Халқымыздың белгілі бір кезеңдерде Ислам дінін қабылдауы ұлттық мәдениетімізге ислам мәдениетінің сіңірілуі жолымен дамуы жалғасын тапты.

Құқықтық қарым-қатынастарды реттеуде әдет-ғұрып нормаларына біртіндеп шариғат нормалары ене бастады. Бұл процесс эволюциялық жолмен жүріп отырды. Ұлттың қоғамдық өмірінің діни жағын реттеуде әдет-ғұрыпта дінге қарсы кінәлі іс-әрекеттерге қатысты қолданылатын нормалар өмір сүрді. Тәуке ханның Жеті Жарғысында негізінен діннен безу мен құдайға тіл тигізу қылмыстары көрініс тапқан. Шариғат заңдары мен Тәуке ханның жарғысындағы нормаларды салыстыру арқылы еш өзгеріссіз енгізілгендігін байқауға болады.

«Қылмыс» ұғымына Қазақстанда таралған, тілмен араласып кеткен дін әсер етті. Шын мәнінде, XIX ғ. басына дейін, қазақ құқығында дінге қарсы деп танылған қылмыстар аз болды. Кей кезде қазақ қоғамында қылмыстың қылмыстық сипаты діни бұзушылықтардан бөлектенбеді. Іс жүзінде, «жаман-қылық» істеген адам, сонымен қатар күнә жасаған, яғни «құдайға қарсы іс-әрекет» жасаған.

Зандық түсініктің діни түсініктермен араласуы дінді еңбек етуші топты билеуде қолданатын билік етуші топқа тиімді болды. Бірақ та, бұдан Маковецкий және басқа да қазақ құқығын зерттеген ғылымдар сияқты қазақтар дінге қарсы іс-әрекеттер мен жаман қылықтарды ажырата алмады деген тұжырым жасауға болмайды. Екі терминнің араласуы тек қазақ қоғамының кей жерлерінде және отбасы-неке қатынастарына қатысты қолданылатын болған. Н.И. Гродеков: «Халықтың ажырататыны, күнә және жаман қылық. Жақын адамға келтірілген жамандық-жаман қылық, қылмыс; ал, діни салттарды орындамау және қан араластыру: күнә» [2,143], - деп жазған.

Қазақ қоғамында «қылмыстық», «арсыз» және «күнәлік» іс-әрекеттер терминдері сөзсіз ажыратылған. Қазақтар түсінігі бойынша, әр қылмыстық іс күнә болған-маған, бірақ барлық күнә қылмыс деп

танылған. Мысалы, 5 рет күніне намаз оқымау және басқа да Шариғат догмалары күнә болып қана қоймай, қылмыс болып саналған.

Қазақтың әдет-ғұрпындағы діни қылмыстардың көлемі шектеулі деңгейде болды. Мұсылман елдерінде шариғат заңдары бойынша ислам жолынан ауытқыған әрекеттердің бәрі қылмыс деп есептеліп, қатаң жазаға тартылады. Мұнда қоғамдық қатынастардың шаруашылық құрылымындағы ерекшелігі өз ықпалын тигізеді. Қазақтар ұлттық құқық жүйесіне ислам нормаларын енгізе отырып ежелгі дәстүрдегі құқық жүйесінің алтын діңгегін сақтап, қолданыста ұстады.

Дінге қатысты қылмыстардың ішінде құдайға тіл тигізу қылмысы ауыр күнәлі іс-әрекет деп танылады. Мұндай әрекетті жеке тұлға қоғам арасында белгілі бір топ алдында жасаған жағдайда жазаға тартылған. Яғни, ол құдайға тілімен қарсы ғайбат сөз айтып немесе оның бар екендігіне шүбә келтірген жағдайда қылмыс деп есептелінеді. Басқа қылмыстардан ерекшелігі мұнда дауласушы тараптың болуы немесе болмауы міндетті белгі емес. Себебі қылмыстың зардабы орасан әрі қоғамдық сипатта болып танылады. Сол себепті оған ең ауыр жаза өлім жазасын кеседі. Өлім жазасының ең ауыр түрі таспен атып өлтіру қолданылады. Бірақ қылмыскерді жазалау үшін оның қылмысын жеті адам куәландыруы тиіс [3, 113]. Ал асырып айтып күнәға батқан адамның сөзін естіген, ести тұра үнсіз қалған тұлға да жазықты деп танылып, ауыр жазаға яғни үш тоғыз айып салынады. Жалған куәлік жасаған адам да осылай жазаланады. Ол малды күнәһар тиесілі қауымға тарататын болған [4, 409].

Дегенмен қазақтар қылмыскердің әлі де болса «түзелер» деген үмітпен жазаны қолданғанға дейін белгілі бір шаралар қолданады. XIX ғасырдағы Орынбор шекара комиссиясы шенеунігі **д. Андренің** Кіші Жүз қазақтарының әдет-ғұрып құқығы жинағында былай делінген: «алдымен бидің немесе оған бір ықпалды кісінің алдына оған өкініш тудыру, райынан қайтару мақсатында апарды. Одан нәтиже болмағанда бетіне күйе

жағып, сиырға теріс отырғызып, ауыл-үйді аралатып өз күнәсін айқайлатып айтқызады. Одан нәтиже шықпаған кезде ғана өлім жазасын қолданылады».

Осыдан көріп отырғанымыздай көшпелі қазақ қауымы ізгілікпен қатар тұлғаның өз күнәсін түсініп жөнге келгені, түзелгенінен үміт күткен. Өлім жазасын мүмкін болғанша қолданбауға тырысады.

Дінге қарсы қылмыстардың қатарында діннен шығу қылмысы бар. Қазақтар ондай тұлғаларды «діннен безгендер» деп атайды. Яғни, мұсылманшылықтан шығып басқа дінге кіру әрекетін қылмыс деп таниды. Қазақтар қауымында өзге дінге кірген, соның ішінде христиан дініне кірген адам, өз мал-мүлкіне, қатын-баласына иелік хақынан айырылады. Себебі мал-мүлікке, адам жанына ру ортақ. Осы себепке байланысты «шоқынушының» мал-мүлкін, қатын-баласын ағайын-туыс бөліп алса қылмыс болып табылмайды [3, 113].

Дегенмен бұл құбылыс қазақтар арасында өте аз кездеседі. Бұл жөнінде Н.Калкаева өзінің ғылыми еңбектерінде айтып кеткен [5].

Сонымен қатар дінге қатысты басқа да қылмыстар кездеседі. Мысалы, мүрдені қорлау, ашып тастау, мола қабірін бұзу, намаз ережесін бұзу т.б. Бұндай қылмыстарға 60 рет дүре, 27 күн қамау немес тоғыз айып-

тар салынады. Мұнда қолданылатын негізінен айып жазасы еді.

Дінге қарсы жасалған қылмысты қудалауды негізінен мұсылман дінінің өкілдері қожалар мен молдалар жүргізіп отырды. Шарият нормалары бойынша сот істері ауызша жүргізілуіне рұқсат етіледі. Осының әсерінен де мұрағаттарда сот істері жөнінде құжат кездесе бермейді.

Дегенмен дінге қарсы қылмыстармен қылмыстық құқықтық күресті мұсылман рухани өкілдері ғана жүргізген жоқ. XIX ғасырда Кіші Жүзді билеген Арынғазы шарият бойынша ұрлық үшін өлім жазасын қолданса, Ішкі Орда ханы Жәңгір бағыныштыларын мешітке қамшылап қуатын еді.

Қорытынды. Көшпелі қазақ қауымының дінге қарсы қылмыстармен қылмыстық-құқықтық күрес жүргізуі өз деңгейіне сай даму үстінде болды. Қылмыскерге қолданылатын жаза түрі мен тәсілдері халықтың Ислам дінін берік ұстанғандығын көрсетеді. Дінге қарсы қылмыстардың құқықтық сипаты, қазақ әдет-ғұрпында құқықбұзушылықты анықтау, құқықты қалпына келтіру тек даулаушы жеке тұлға болғанда ғана жүзеге асады дейтін кейбір жаңсақ пікірлерді жоққа шығарады. Көшпелі қазақ қоғамы қауымның және жеке тұлға мүддесінің аражігін аша білгендігін діни қылмыстардың сипатынан көреміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Құран Кәрім (Қазақша мағынасы және түсінігі) / Аударған: Халифа Алтай. – Алматы, 2000. – 472 б.
2. Гродеков Н.И. Киргизы, кара-киргизы Сыр-Дарьинской области. Т.1. - Ташкент, 1889.-544 с.
3. Калкаева Н.Б. Шарият бойынша қылмыс пен жаза. – Алматы, 2017. -236 б.
4. Құльтелеев Т. Уголовное обычное право казахов. – А., 2004. – 302 с.
5. Калкаева Н.Б. Шарият және қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша жаза түрлерінің ерекшеліктері. // Абай ат.ҚазҰПУ хабаршысы «Юриспруденция сериясы». – №3(49). – 2017. – 28-39 бб.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО CIVIL LAW

УДК: 347
МРНТИ: 10.27.01

Д.Ж. Белхожаева¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
мемлекеттік және азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы,
құқық магистрі, Алматы қ., Қазақстан
e-mail:dinar_15@list.ru*

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТАРДЫ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі таңдағы қоғамның дамуында көптеген дамыған елдердің мемлекеттері өз азаматтарының құқықтары мен бостандықтарына көңіл бөлген. Осыған орай, отандық заңнамаларда бір орында тоқтамастан, азаматтық құқықтағы құқықтық қатынастардың қатысушыларының субъективтік құқықтары туралы мәселелеріне ерекше көңіл бөлуде. Құқықтық мемлекетті құру үрдісінде құқықтық ғылым биліктің ең алдыңғы қатарындағы халықтың мүддесін қорғауы тиіс, яғни адамның басты құқықтары мен бостандықтарына нақты кепілдікті қамтамасыз етуі орынды.

Осы мақалада Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі бойынша елімізде бұрын қолданылмаған, заңгерлер және жалпы қоғамға жаңа кеңінен қолданып келе жатқан институт – азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғаудың қалыптасуы, ұғымы, азаматтық құқықтарды қорғау әдістері жүйесіндегі орны зерделенген.

Түйін сөздер: құқықты қорғау, субъективтік құқықтарын қорғау, азаматтық құқықтарды қорғау, өзін-өзі қорғау, меншік құқығын қорғау, азаматтық құқықтарды қорғау тәсілі.

Д.Ж. Белхожаева¹

*¹магистр права, ст. преподаватель кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail:dinar_15@list.ru*

ПРОБЛЕМЫ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ

Аннотация

Актуальность данной работы обусловлена, прежде всего, значением, которое придаётся защите гражданским правам в современном обществе. Вопрос о субъективных правах, в том числе и о субъективных гражданских правах, находится в центре внимания отечественной правовой науки. Правовая наука в процессе построения правового государства должна выражать интересы единственного носителя власти – народа, и потому не может не обращать своего главного внимания на права и свободы человека, на обеспечение реальных гарантий их осуществления.

Одним из актуальных направлений является исследование указанной проблемы комплексно, на стыке материального и процессуального права, что создает возможность представить ее в качестве целостного образования, установить не только сущность и назначение структурных элементов, но и их взаимодействие между собой.

Ключевые слова: защита прав, защита субъективных прав, самозащита, защита права собственности, способы защиты гражданских прав.

D.Zh.Belkhozhayeva¹

'the master is right, the senior lecturer departments of the state and civil disciplines

Institute of history and right of KazNPU of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail:dinar_15@list.ru

PROBLEMS OF PROTECTION OF THE CIVIL RIGHTS

Abstract

The relevance of this operation is caused, first of all, by significance which is attached to protection to the civil rights in the modern society. A question of the subjective rights including about the subjective civil rights, is in center of attention of domestic legal science. The legal science in the course of creation of the constitutional state shall express the interests of the single carrier of the power – the people and therefore cannot but pay the principal attention to the rights and freedoms of the person, to support of real warranties of their implementation.

One of the relevant directions is the research of the specified problem in a complex, on a joint of the substantive and procedural law that creates an opportunity to provide it as integral education, to set not only an entity and assignment of structural elements, but also their interaction among themselves.

Keywords: Protection of the rights, protection of the subjective rights, protection of the subjective rights, self-defense, protection property right, methods of protection of the civil rights.

Кіріспе. Рим мемлекетінің алғашқы даму сатысында сот әділдігін жүргізу функциясы жеке сипатта болды, яғни бұзылған мүдделерді қорғау жеке күшпен күресу нысанына ие болған. Мемлекеттік билік осы процеске араласпады, тек сот әділдігі борышкердің уәкілетті тұлғаға бағынуын талап етті. Бірінші жазбаша құқықтың қайнар көздері пайда болуымен құқықты өзі қорғау құқығы рим заңнамасына енгізілді (XII таблица Заңы) [1, 21 б.]. Уақыт өте келе, өзін қорғау белгілі бір процедуралармен күрделене түскен, мемлекет осы процесті ерекше қадағалауды қолына алған.

Ежелгі Римнің шаруашылық қатынастарының күрделенуі және территориясының кеңеюі қорғаудың өзіндік нысаны өзінің бастапқы тиімділігін жоғалтты. Бұзушылық салдарын өзі жоя отырып, тұлға аса ірі қарсыласымен күш сынаса алмайтын болды.

Римның шаруашылық өміріндегі болып жатқан өзгерістер б.э. дейінгі II -I ғғ. Өзін-өзі қорғаудың бастапқы нысанын жоя отырып, істерді қарауды претордің қызметіне берген. Дауларды шешу заңдылығын қадағалау мемлекет қолына өтеді.

III-IV ғғ. қалыптасқан процестің орнына экстраординарлық процесс келді, Римдегі жалғыз цивилдік процестің нысаны болып қала берді. Қабылданған шешімдер мемлекеттік аппаратпен мәжүрлі тәртіппен орындалуға жатты, бұрынғы өзін-өзі қорғаудың қалдықтарын толығымен жойды.

Рим құқығының дамуы өзін-өзі қорғауды төмендегі жағдайларда ғана заңды деп таныды:

· Жеке құқықтарды күштеп бұзған жағдайда ғана қолданылды;

· Өзін-өзі қорғау әрекеттері болашақтағы бұзушылықтың алдын алуға бағытталмауы тиіс, тек болып жатқан бұзушылықты жоюға бағытталуы тиіс.

Рим жеке құқығы күштеп бұзылған құқықтарды өзін-өзі қорғауға жол бере отырып, қорғанушы тұлғаға өз ойына келген әрекеттерді жасауға тыйым салып, тек заңда көзделген әрекеттерді жасауға рұқсат берген. Ежелгі Римнің дамыған құқықтық жүйесі өз алдына қорғануға толығымен бұзылған мүддені өз алдына қалыпқа келтіруге тыйым салды, қылмыстық құқықбұзушылық ретінде қарастырылатын болды. Сонымен қатар, кез келген күш қолданатын әрекеттерге тыйым салынды, тек өз меншігін құтқару жағдайында, аса қажеттілік жағдайында қолданылған күштерге, зиян келтіруге рұқсат берді [2].

Өз мүддесін өзі қорғау әдеттері ежелгі қоғамда қорғанудың алғашқы және кең тараған тәсілі болған, Шығыс және Еуропаның құқықтарында көрініс алған (Ежелгі Индия, Ежелгі Греция, франк мемлекеті, Англия, Франция, Германия). Архаиялық жүріп-тұру ережесі жазамен және қолсұғушылықтан өзін-өзі қорғауды аяғына дейін ажыратып көрсетпеген. Сондықтан, қорғау

құқық бұзушылықтың өзіндік жазасына айналып отырған.

Орта ғасырдың заңнамасы бұзылған мүдделерді өзін-өзі қорғаудың жекеленген жағдайларымен қанық. Бірақ, өзін-өзі қорғауда қолданылған шаралар, егер ішкі тәртіп ережелеріне қарама-қарсы ықпал етпесе ғана қолдануға жол берілген. Феодалдық мемлекет барлық сословиялардың тең және әділ қорғануына кепілдік беру үшін күші жеткіліксіз болған. Орталықтандырылған биліктің нығаюуы үшін, адам құндылығын тану, халықтың мемлекеттік билікке сенімсіздігі, қорғаудың өзіндік шарасын және бұзылған құқықтарды өзі қалыпқа келтіру шараларына шектеулер қоюына себепкер болды. Қорғау функциясы мемлекеттік органдардың қолында болды.

Жаңа кезеңнің шетелдік заңнамасы өзін-өзі қорғау шараларын қолданудың жаңа сипаты мен алғышарттарын алып келді. Мысалы, 1896 жылғы Герман азаматтық жинағы өзін-өзі қорғауды қажетті қорғану, аса қажеттілік түрінде жол береді. Германия азаматтық құқығындағы өзін-өзі қорғау заңсыз күштеумен күресу тәсілі ретінде қарастырылады.

Қазіргі шетелдік заңнамаларда (Германия азаматтық жинағы, АҚШ бірегей сауда кодексі, Португалия азаматтық кодексі) өзін-өзі қорғау құқығын заңда нақты бекітілген жағдайларға қатысты қорғау құралы ретінде таниды. Сондай-ақ, заңнамамен тұлғаның қолдана алатын құқықтарымен және оны жүзеге асыру жағдайларын бекітетін шаралар көзделеді.

Кеңестік кезеңдегі азаматтық заңнамада мемлекеттік мәжбүрлеу шараларына жүгінбестен тек қатаң заңда көзделген реттерде ғана бұзылған азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғауға жол берілген. Жалпы ереже бойынша, бұзылған құқықтарды қорғауды жүзеге асыру үшін, уәкілетті юрисдикциялық органдарға жүгінуі қажет болған, яғни, «коммунизмді құру барысында социалистік қоғамда» субъективтік құқықтарын қорғау үшін мемлекетке жүгінуді, яғни мемлекеттің қорғауын білдіреді (1964 ж. ҚазССР Азаматтық кодексінің 5-б. 1-т., 6-б. 1-т.).

1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі-

нің (жалпы бөлімі) қабылданып [3], күшіне енгізілуі нәтижесінде қазақстандық азаматтық заңнамада азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау туралы қалыптар пайда болды. Қазіргі ҚР АҚ-де көзделген азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау туралы қалыптардың кеңестік азаматтық заңнамадан айырмашылығы, өзін-өзі қорғаудың жалпы режимдерін, шектерін көрсетеді. Бұл қалып 1995 жылғы Қазақстан Республикасы Конституциясында бекітілген, әрбір адам өз құқықтары мен бостандықтарын заң тыйым салмаған барлық тәсілдермен қорғауға құқылы, - делінген ереженің жалғасы болмақ, яғни ҚР АҚ-нің 1-бабының 2 тармағында әркім өзіне тиесілі азаматтық құқықтарын еркін пайдалану қағидасы бекітілген: «Азаматтар және заңды тұлғалар өз азаматтық құқықтарын өз еркімен және өз мүддесіне иемденеді және жүзеге асырады».

Азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғаудың шектелген тәртібі универсалды сипатқа ие болды. Азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау нақты заңнамада көзделмеген әрекеттермен жүзеге асырылуы мүмкін, тек азаматтық заңнамадағы азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау шектері белгіленген талаптары сақталуы тиіс.

Қазіргі таңдағы қоғамның дамуында көптеген дамыған елдердің мемлекеттері өз азаматтарының құқықтары мен бостандықтарына көңіл бөлген. Осыған орай, отандық заңнамаларда бір орында тоқтамастан, азаматтық құқықтағы құқықтық қатынастардың қатысушыларының субъективтік құқықтары туралы мәселелеріне ерекше көңіл бөлуде. Жасырудың қажеті жоқ, құқықтық мемлекет құру барысында бірінші кезекте жеке тұлғалардың мүдделері сақталады және жүзеге асырылады, осыған сай Конституциямен қамтамасыз етілген және кепілдендірілген, ажырамайтын элементі ретінде адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын айтпауға болмайды. Құқықтық мемлекет — конституциялық басқару тәртібі, дамыған құқықтық жүйе мен тиімді сот билігі бар мемлекет нысаны.

Құқықтық мемлекет — өзінің негізгі институттары ретінде мемлекеттік билік тарапынан азаматтардың құқы бұзылуына жол бермеуді және оған қоғамдық мекеме

тарапынан тигізілген залалдың құнын өтеп алуды қарастыратын мемлекет. Құқықтық мемлекет идеясының сан ғасырлық тарихы бар. Ол сонау ежелгі дәуірден бастау алады. Құқықтық мемлекеттің философиялық негізін И. Кант жасады.

Қазіргі ғаламдық әлемде құқықтық мемлекет тұжырымдамасы мемлекет, қоғам және азаматтың арақатынасын қалыптастырудың әмбебап идеалы болып отыр. Құқықтық мемлекет идеясының мәні - оның бірізді демократиялылығы, билік көзі ретіндегі халық егемендігін бекіту, мемлекеттің қоғамға бағынуы. Құқықтық мемлекет идеясындағы бастысы – мемлекеттің және оның органдарының зорлық-зомбылығынан, басынуынан азаматтарды қорғау кепілі болатын мемлекеттің құқықпен байланыстылығы. Құқықтық мемлекет ең алдымен, барлық мемлекеттік органдар, лауазымды тұлғалар, қоғамдық бірлестіктер және азаматтар бағынуы тиіс өзіндегі құқықтық ережелермен өзін-өзі шектейтіндігімен ерекшеленеді, ал ондағы басты принцип - құқық үстемдігі.

Құқық үстемдігі деген ең алдымен заң үстемдігін білдіреді. Басты, маңызды, негізгі қоғамдық қатынастар заңмен реттеледі. Қоғам өмірінде заң үстемдігі арқылы, барлық саяси институттарда жоғарғы құқық бастаулары, құқық рухы енгізіледі. Осылайша, азаматтардың құқықтарының шынайылығы әрі мызғымастығы, олардың сенімді құқықтық мәртебесі, заңдық қорғалуы қамтамасыз етіледі. Құқықтық мемлекет – ең алдымен, құқықтық мемлекет идеялары іске асқан конституциялық мемлекет. Конституциялық құрылымның негізгі қағидаттары, қоғам дамуының маңызды бағыттары, оның басты идеялары конституциялық деңгейде бекітіледі. Конституция құқықтық жүйенің орталығы болып табылады. Соның негізінде құқықтық мемлекеттегі заңдылық тетіктері қалыптасады.

Құқықтық мемлекет атауы алғаш рет XIX ғасырдың бірінші ширегінде пайда болып, кейін Еуропаның бірқатар елдеріне таралды. Бірақ құқықтық мемлекет туралы негізгі көзқарастар антикалық заманда қалыптасып, мемлекет пен құқықтың арақатынасы жайлы тұжырымдамалар жасалған

еді. Жаңа заманда құқықтық мемлекет туралы көзқарастардың қалыптасуы табиғи құқық доктринасының бекітілуі, зайырлы заң дүниетанымының пайда болуы мен нығаюы, абсолюттік және полициялық тәртіпті сынға алу, адамдардың бостандықтары мен теңдігін, мызғымас құқықтарын тану, биліктің заң шығарушылық, атқарушылық және сот тармақтарына бөліну тұжырымдамасының қалыптасуы, конституционализм теориясы мен тәжірибесінің дамуы арнасында жүрді. Бұл ережелердің жасалуына Г.Гроций, Б.Спиноза, Дж.Локк, Ш.Монтескье, Д.Адамс, Д.Медисон, т.б. қомақты үлес қосты. Құқықтық мемлекетте биліктің, азаматтың, қоғам мен құқықтың теңдігі және олардың заң алдындағы құқықтық теңдігі негізгі орын алады. Құқықтық мемлекетте қоғам өмірі заңмен реттеледі, заң үстемдік еткен жағдайда, сот ісі тәуелсіз болып, тек заңға бағынады. Құқықтық мемлекет әрбір жеке адамның заңды мүдделерінің, ар-намысы мен қадір-қасиетінің қорғалуына кепілдік беруі, барлық азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, олардың бірлестіктері мен қауымдастығын қамтамасыз етуге тиіс. Оның негізгі белгілері: құқықтық заңның үстемдігі, билік бөлінісі қағидаларын конституциялық-құқықтық реттеу негізінде егеменді мемлекеттік биліктің ұйымдасуы мен қызмет етуі, индивид, қоғам мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасының құқықтық нысаны. Құқықтық мемлекетте қоғам, топ мүшелері мен азаматтар қауымдастықтарының мемлекет алдында, жалпы мемлекеттің, оның органдары мен басқармаларының, лауазымды адамдардың қоғам, азаматтар алдындағы жауапкершіліктерінің қатаң тәртібі орнауы қажет. Құқықтық мемлекетте биліктің бір адамның, органның немесе әлеуметтік топтың қолында шоғырлануына жол берілмейді. Өзінің жетілген үлгісінде құқықтық мемлекет тұжырымдамасы биліктің барлық институттарының өкілді болуын, лауазымды адамдардың сайлануын білдіреді. Құқықтық мемлекет жағдайында сот әділдікті жақтаушы, кең мағынада құқықты қорғаушы, негізгі міндеті – адам құқықтарын қорғау болуы тиіс. Қоғам мен мемлекеттің өзара

байланысы, өзара тәуелділігі мемлекет заңдарында көрсетілген құқықтар мен міндеттер арқылы жүзеге асады. Қазіргі кезде құқықтық мемлекет тұжырымдамасы адам құқықтарымен тығыз байланыста қарастырылады және адамның жеке, азаматтық, саяси және экономикалық құқықтары мен бостандықтарының қорғалуын білдіреді.

Бірақ-та, иемденетін құқықтар мен бостандықтан өзге тұлғаның құқықтарын сақтау міндетінен босатпайды, яғни бір тұлғаның құқығы басталғанда келесі бір тұлғаның құқығы тоқтайды. Дегенмен, қоғам тәртіп орнатуға тырысқанымен, құқықтар мен мүдделердің бұзылу мәселелері орын алып отыр. Осының негізінде бұзылған құқықты қалай қорғау, оны жүзеге асыру тетіктері қандай болуы керек деген мәселелер өзекті болып қала береді. Біздің елімізде құқықтық мемлекет құру барысында бұзылған құқықтарды қорғау немесе оны қалыпқа келтіру мүмкіндігі болмаса, құқықтық мелекетті құру идея болып қала береді, онда адам құқықтары мен бостандықтары болғанымен, оны жүзеге асыру немесе қорғау тетіктері жоқтың қасы болмақ.

Еліміздегі нарықтық қатынастардың қарқынды дамуы азаматтық құқықтарды қорғаудың қосымша тәсілдерінің пайда болуына ықпал етті. Жаңа шаруашылық-экономикалық қатынастар заң шығарушы алдында шаруашылық субъектілерінің құқықтарын қорғау жүйесінің беріктілігін құру қажеттілігі туындады. Өзін-өзі қорғау институты қазақстандық азаматтық заңнамадағы жаңа институт болып саналады, азаматтық құқық ғылымында өзін-өзі қорғаудың мазмұнына қатысты әртүрлі пікірлердің орын алғандығын көруге болады.

Құқықты өзін-өзі қорғау – азаматтық құқықтардың бұзылуына жол бермеу және осы орын алған бұзушылықтың салдарын азайту мақсатындағы тұлғаның жеке, инициативті әрекеті.

Осындай құқықты өзін-өзі қорғау құқықты қорғау тәсілі ретінде Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 9-бабында көзделіп отыр. Заң қалыптарына сәйкес, құқықты өзін-өзі қорғау тәсілдері жасалған бұзушылыққа мөлшері сай және де

осы бұзушылықтың алдын алу үшін жүргізілген әрекеттер шектен шықпауы тиіс.

Құқықты өзін-өзі қорғауға қатысты бірнеше көзқарастар қалыптасқан.

Бірінші көзқарас бойынша, өзін-өзі қорғау тек шарттан тыс қатынастардан туындайтын өзінің азаматтық құқықтарының бұзылушылықтан қорғауға бағытталған әрекеттер. В.П. Грибанов айтқандай, «азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау дегеніміз азаматтың жеке мүліктік құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған тұлғаның заңмен тыйым салынбаған нақты әрекеттер жасауы» (мысалы, құлып салу, күзет қою, қорғау сигнализациялары және т.б.) [4, 56 б.].

Екінші көзқарас бойынша, өзін-өзі қорғау аясын шарттық қатынастарға да қолдануды ұсынады. Жалпы, өзін-өзі қорғау қарама-қарсы орындалуды тоқтату нысанында және борышкерге берілуге тиіс заттарды несие берушінің ұстап қалу нысанында жүзеге асырылуы мүмкін.

Үшінші көзқарас бойынша, шарттан тыс және шарттық қатынастардан туындайтын азаматтық құқықтардың бұзылуын қорғауға бағытталған әрекеттер.

Мысалы, В.А. Слыщенко былай дейді, сотта істерді қарау сатысында иеленуге тиіс адамдар өз қолдарында иелікті сақтау үшін күш қолданбастан қажетті барлық құралдарды пайдаланады [4, 134 б.]. Осы жағдайда, құқықтарды өзін-өзі қорғау құқықты қорғау тәсілі ретінде ғана емес, құқықтардың қорғалуын қамтамасыз ету тәсілі ретінде де, яғни тараптардың дауды сотқа дейінгі шешудегі құқықтық жағдайын сақтау тәсілі ретінде ұғынуға болады.

Революцияға дейінгі азаматтық құқықтағы "дозволенное самоуправство" или "самопомощь" – «өзіне-өзі көмектесу құқығы құқықтық жағдайды қалыпқа келтіру мақсатында» анықталған.

Өзін-өзі қорғау институты герман құқығында жеткілікті дамыған. Мысалы, егер бір тұлғаның қолында өзге тұлғаның меншік құқығына тиесілі зат болса, және осы затты иеленуші ертең елден шетелге кетіп бара жатып, затты өзімен бірге алып кетсе, онда неміс заңына сәйкес, меншік иесі «өзіне-өзі

көмектесу» тәсілін қолдана алады, яғни күш қолдана отырып, даулы затты өзі ала алады. Неміс құқығында "право кулака" – "Faustrecht", деп аталады.

Өзін-өзі қорғаудың қайнаркөздерін алғашқы қауымдық қоғамдағы әдет-ғұрыптардан көруге болады [4, 11 б.]. Бүгінгі таңда азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау мәселелері Веретенникованың С.Н., Гончарованың Е.И., Богданованың Е.Е., Грибановтың В.П., Свердлыктың Г.А., Страунингтің Э.Л. еңбектерінде зерттелінген.

Өзін-өзі қорғау мәселелеріне көңіл бөле отырып, біздің көзқарасымыз бойынша төмендегі жайттарға ерекше назар аудару қажет сияқты:

Біріншіден, заңнамада өзін-өзі қорғаудың анықтамасының жоқтығы, ҚР АҚ-де тек атау көзделген, ал анықтамасы азаматтық құқық ғылымында ғана берілген, - деп кейбір ғалым-заңгерлер ұғынады.

Өзін-өзі қорғау – қорғаудың ерекше нысаны, тұлғаның өзінің бұзылған субъективтік құқықтарын тікелей өзінің әрекетімен қорғауы [5, 17 б.].

Өзін-өзі қорғау дегеніміз құқықтың бұзылуына жол бермеуге бағытталған тұлғаның фактілік немесе заңи сипаттағы өзіндік әрекеттері.

Ал, азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау тұлғаның заңмен бекітілген азаматтық жеке және мүліктік құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған, заңмен рұқсат берілген фактілік тәртіптегі әрекеттері, деп түсіндіріледі.

Жоғарыда қарастырылған анықтамаларды жүйелей отырып, төмендегідей қорытынды шығаруға болады: өзін-өзі қорғау - құқықтың бұзылуына туындаған қауіптің алдын алуға немесе заң шегінде бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге бағытталған тұлғаның өз әрекеті.

Екіншіден, өзін-өзі қорғауды құқықтарды қорғаудың нысаны ретінде ме немесе тәсіліне ретінде ғана қараймыз ба деген сұрақ туындайды?

Осы сұрақты нақтылау үшін төмендегі авторларлардың пікірлерін талқылаймыз. А.П. Сергеев былай деген: қорғау нысаны субъективтік құқықтар мен заңмен қорғалатын мүдделерді қорғауға бағытталған ішкі

келісілген ұйымдастырушылық шаралар болып табылады, оның екі негізі нысанын атап көрсетеді: юрисдикциялық және и юрисдикциялық емес. Қорғаудың юрисдикциялық нысанының шеңбері сот (жалпы тәртіп) және әкімшілік тәртіппен (арнайы тәртіп) қорғау болып табылады. Қорғаудың юрисдикциялық емес нысанының шеңбері болып мемлекеттік немесе өзге де өкілетті органдарға жүгенбестен азаматтық құқықтарды қорғау бойынша азаматтардың немесе ұйымдардың өзіндік қызметі [6,268-270 бб.]. Автор өзін-өзі қорғауды азаматтық құқықтарды қорғаудың тәсілінің бірі ретінде саралауға қарсы пікірде, оның көзқарасы бойынша, азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау – қорғау тәсілі емес, нысаны ретінде қарастырады.

Осы пікірге Г.А. Свердлык және Э.Л. Страунингтың пікірлері ұқсас, әрекеттегі заңнамаларда көзделген қорғаудың үш нысаны бар екендігін дәлелдейді: соттық, әкімшілік және өзін-өзі қорғау [7, 37 б.]. Осыған орай, олар азаматтық заңнаманың қалыптарын төмендегідей редакцияда жазуды ұсынған: «азаматтық құқықтарды әкімшілік нысанда немесе өзін-өзі қорғау нысанында қорғау заңда көзделген реттеде ғана жүзеге асырылады. Азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау әрекеттері, және де әкімшілік тәртіппен қабылданған шешімдері соттық тәртіппен шағымдалуға жатады». Сонымен қатар, аталған авторлар азаматтық заңнан «Азаматтық құқықтарды қорғау тәсілдері» атты баптан «құқықтарды өзін-өзі қорғау» сөзін алып тастауды ұсынады, өйткені олардың пікірінше, «Өзін-өзі қорғау бұзылған азаматтық құқықтарды қорғау тәсілі емес, нысан болып табылады», - дейді [7, 37-38 бб.].

Өзін-өзі қорғау бұзылған азаматтық құқықтарды қорғау тәсілі емес, нысан болып табылады, - деген Г.А. Свердлык және Э.Л. Страунингтың пікірлері қонымды, келісуге болады. Яғни, өзін-өзі қорғауды қорғау тәсілдерінен алып, қорғау нысаны ретінде тану орынды.

Үшіншіден, азаматтық заңнаманың қалыптарына сай, өзін-өзі қорғау шарттық, шарттан тыс қатынастарда орын алады, - деп қорытуға болады. Шарттық, шарттан тыс

қатынастарда құқықтарды өзін-өзі қорғауды жүзеге асыру ерекшеліктері өзекті мәселелері болып қала береді. Артықшылық шарттан тыс қатынастарында өзін-өзі қорғауға берілген, себебі қорғау нақты белсенді-қорғанушылық сипаттағы әрекеттермен жүзеге асырылады.

Шарттық қатынастарда тараптар міндеттеме орындалмаған немесе тиісті дәрежеде орындалмаған жағдайда ғана өзін-өзі қорғау тәсілдеріне жүгінеді, өзара міндеттемелері тиісті дәрежеде орындалмағанда тараптар болашақтағы өзін-өзі қорғау тәсілдері туралы келісе алады.

Жоғарыда көзделген өзекті мәселемен, яғни Е.И. Гончаровтың пікірімен келісеміз, заңшығарушылық деңгейде қорғау құқығын бекітетін конституциялық қалыптарды нақтылау, яғни қорғау тәсілдеріне қатысты азаматтық заңнамаларға өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажет.

Азаматтық құқық қалыптарына қатысты:

Біріншіден, азаматтық заң қалыптарына азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғаудың анықтамасын енгізу қажет. «Өзін-өзі қорғау – құқықтың бұзылуына туындаған қауіптің алдын алуға немесе заң шегінде бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге бағытталған тұлғаның өз әрекеті»;

Екіншіден, шарттық, шарттан тыс қатынастарда құқықтарды өзін-өзі қорғауды жүзеге асыру ерекшеліктері өзекті мәселелері болып қала береді. Артықшылық шарттан тыс қатынастарында өзін-өзі қорғауға берілген, себебі қорғау нақты белсенді-қорғанушылық сипаттағы әрекеттермен жүзеге асырылады.

Үшіншіден, өзін-өзі қорғау заңды болып танылуы үшін екі алғышарт болуы тиіс: өзін-өзі қорғауды жүзеге асырудағы әрекеті,

екінші оның салдары заңды болуы. Егер өзін-өзі қорғау құқық бұзушылықтың сипаты мен тәсіліне сай келмесе, өзін-өзі қорғау нәтижесінде келтірілген зиян, яғни қажетті қорғану, аса қажеттілік жағдайында келтірілген зиян асып кетпесе, өзін-өзі қорғау заңды болып есептеледі.

Сонымен, жоғарыда айтылған негіздерге орай, төмендегідей қорытындыға келуге болады. Тұлғаның өз құқығын өзін-өзі қорғау құқығы адамның субъективтік құқығының, азаматтық құқығының ажырамас бөлігі болып табылады. Азаматтық құқықтарды қорғау тәсілі ретінде өзін-өзі қорғау мәселесіне қатысты, азаматтардың құқықтарын өзін-өзі қорғауды реттеу аясында заңнамаларда ақтаңдақтар орын алуда, мысалы, заңнамада азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғау ұғымының анықтамасы жоқтың қасы, тәжірибеде қолдануға қиындықтар туындап отыр. Заңнаманы жетілдіру барысында теориялық және тәжірибелік туындап отырған мәселелердің шешімін табылады деген ойдамыз.

Қорыта келе, азаматтық құқықтарды өзін-өзі қорғаудың төмендегідей өзіне тән белгілерін бөліп көрсетуге болады:

- құқығы бұзылған адам юрисдикциялық органдарға жүгінбестен, жеке өзі ғана өзін-өзі қорғау жүзеге асырады;
- азаматтық құқықты бұзушылық орын алғанда, болғанда және болып жатқанда, немесе осындай бұзушылықтың нақты болу, туындау қаупі бар болғанда ғана өзін-өзі қорғау жүзеге асырылады;
- өзін-өзі қорғау жәбірленушінің өз күшімен жүзеге асырылады;
- өзін-өзі қорғау кезіндегі әрекеттің шегі туындап отырған қауіптен асып кетпеуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Новицкий И.Б. Римское право. – М., 1993. – 187 с.
- 2 Богданова Е.Е. *Формы и способы защиты гражданских прав и интересов // СПС Консультант Плюс, 2011. – №11.*
- 3 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. – Алматы: Юрист, 2011. – 458 б.
- 4 Грибанов В.П. *Пределы осуществления и защиты гражданских прав. – М., 2000. – 281 с.*
- 5 Басин Ю.Г. *Основы гражданского законодательства о защите субъективных гражданских прав // Проблемы применения Основ гражданского законодательства и Основ гражданского судопроизводства ССР и союзных республик. – Саратов, 1971. – 278 с.*
- 6 Сергеев А.П. *Защита гражданских прав: Гражданское право. – М., 1997. – 301 с.*
- 7 Свердлов Г.А., Страунинг Э.Л. *Защита и самозащита гражданских прав: Учебное пособие. – М., 2002. – 145 с.*

АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСС ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС CIVIL PROCEEDING

УДК: 347.91.02
МРНТИ: 10.31.51

Г.С. Арыстанбекова¹
¹магистрант 2-го курса ЕНУ имени Л.Н. Гумилева
г. Астана, Казахстан
e-mail: goha_300794@mail.ru

МЕДИАЦИЯ – АЛЬТЕРНАТИВНЫЙ СПОСОБ УРЕГУЛИРОВАНИЯ СПОРОВ

Аннотация

В статье проведен анализ термина «медиация», как мирного способа урегулирования конфликтов как в досудебном порядке, так и на любой стадии судебного разбирательства, использование которого не требует законодательной регламентации. Автор в данной статье указывает на положительную динамику роста применения медиации в стране, а также актуальность и перспективы.

Ключевые слова: медиация, медиатор, примирение, внесудебная медиация, досудебная медиация, судебная медиация.

Г.С. Арыстанбекова¹
¹Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-ң 2-курс магистранты
Астана қ-сы, Қазақстан
e-mail: goha_300794@mail.ru

МЕДИАЦИЯ – ДАУЛАРДЫ ШЕШУДІҢ БАЛАМАЛЫ ӘДІСІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Мақалада медиация – тараптардың дауды шешудегі ерікті негізде соттан тыс және сот отырысында кеңесу бөлмесіне дейін кез келген уақытта қоланылатын тәсіл екенін талдап, автор қазіргі таңда медиацияның қаншалықты өзекті екеніне баса назар аударған және оның тиімді жақтарын қарастырған.

Түйін сөздер: медиация, медиатор, татуласу, соттан тыс медиация, сотқа дейін медиация, сот медиациясы.

G.S. Arystanbekova¹
¹second-year magistracy of ENU named after L.N. Gumilev
Astana, Kazakhstan
e-mail: goha_300794@mail.ru

MEDIA – ALTERNATIVE METHOD FOR SETTLEMENT OF DISPUTES

Abstract

Mediation is a peaceful way to settle conflicts, both in the pre-trial order and at any stage of the trial, the use of which does not require legislative regulation and the author has highlighted the relevance of mediation and its effectiveness.

Key words: mediation, mediator, reconciliation, extrajudicial mediation, pre-trial mediation, forensic medicine.

С момента обретения независимости Республика Казахстан из года в год стремится усовершенствовать действующее законодательство, устранить ранее имевшиеся пробелы в праве. Нередко на пути к совершенствованию правовой системы Казахстан обращается к опыту развитых государств и после внимательного изучения перенимает прогрессивные правовые институты, способные разрешить спор.

В ходе осуществления физическими и юридическими лицами своей деятельности, пользования своими правами и выполнения обязанностей нередко возникают жизненные ситуации, при которых затрагиваются права и свободы других лиц, которые пытаются их защитить известными им способами.

Большинство лиц, считающих, что их права кем-то нарушены, обращаются за защитой в правоохранительные органы и суды. Но немало и таких, которые пытаются урегулировать конфликт иными способами: совершают самоуправство, привлекают третьих лиц для устрашения и запугивания должников, применяют физическое и психическое насилие и т.п. Такие методы защиты своих действительных или предполагаемых прав нередко граничат с нарушениями закона, и как следствие – влекут установленную законодательством ответственность.

Другим альтернативным способом защиты прав, укладывающимся в рамки закона, является медиация, которая в последнее время находит свое динамичное распространение в Казахстане. В Казахстане в 2011 году принят Закон «О медиации», одновременно, в связи с его принятием, внесены изменения и дополнения в Гражданский, Гражданско-процессуальный, Уголовный, Уголовно-процессуальный кодексы.

Распоряжением Председателя Верховного Суда Республики Казахстан от 11 апреля 2014 года утверждено Положение о реализации пилотного проекта по внедрению в гражданское судопроизводство примирительных процедур с участием судьи (судебной медиации).

Целью данного проекта является внедрение в гражданское судопроизводство

судебной медиации посредством урегулирования спора при содействии судьи, осуществляющего примирительные процедуры.

Задачи проекта направлены на: расширение сферы применения примирительных процедур; уменьшение нагрузки на судей и минимизацию издержек участников процесса и судов по рассмотрению и разрешению дел; выявление заинтересованности участников гражданского оборота в несудебном урегулировании конфликтов и споров.

Само по себе принятие данного закона является знаковым событием для правовой системы Казахстана, которое способно в целом и кардинально снизить нагрузку на судебную систему, большинство споров могут быть разрешены без вовлечения в процесс государственных «инструментов», от результатов которых одна из сторон зачастую остается неудовлетворенной.

Впервые за всю историю Казахстана в его правовом пространстве возник не новый вид ответственности или способ обеспечения обязательства, а новый универсальный правовой инструмент. Этот уникальный инструмент направлен на повышение уважения к правам, свободам и самому человеку, на формирование цивилизованных гражданских и межличностных отношений, укрепление общественного согласия, на разрешение социальных, иных противоречий, конфликтов и споров путем конструктивного диалога. Тем самым, государство активно стимулирует стороны по гражданским делам на примирение в судах именно в порядке медиации, устанавливая при этом определенные преференции для сторон, одними из которых являются возврат уплаченной государственной пошлины, экономия времени и затрат и т.п. [1].

В целях создания для граждан и юридических лиц правовой основы для выбора способа разрешения возникшего спора (конфликта), в том числе и без обращения в соответствующие государственные органы, а также в целях упорядочения деятельности лиц, участвующих в урегулировании конфликтных ситуаций

(медиаторов), и был 28 января 2011 года принят Закон Республики Казахстан "О медиации".

Медиация (от англ. mediation – посредничество) по своей сути означает содействие третьей незаинтересованной стороны двум или более другим в поисках соглашения в спорной или конфликтной ситуации. В целом же – это внесудебный способ урегулирования споров, избираемый сторонами на добровольной основе, для достижения определенных целей.

Цель медиации в Казахстане – предложить удобный и быстрый способ разрешения споров, который должен отличаться гибкостью и гарантировать исполнимость решений, принятых в ходе процедуры медиации, сэкономить судебные издержки. Процесс медиации основан на том, что стороны при участии медиатора должны прийти к консенсусу и достигнуть взаимоприемлемого соглашения, а сама процедура не носит характера тяжбы. Медиатор не является арбитром, представителем какой-либо стороны спора или посредником между сторонами, не обладает правом принимать решение по спору. Он лишь способствует урегулированию спора, помогает сторонам спора в ходе дискуссии выявить их истинные интересы и потребности, найти решение, удовлетворяющее всех участников конфликта. В этом заключается основная задача медиатора [2].

Необходимыми условиями проведения процедуры медиации являются добровольное участие в ней всех сторон спора, их готовность включиться в процесс поиска путей его урегулирования, а также отказ от обращения к другим (судебным, административным) способам разрешения споров на время проведения процедуры медиации. Процедура медиации может применяться в различных сферах – для урегулирования как гражданских, семейных, трудовых споров, так и споров, выходящих за пределы чисто юридических коллизий (политических и социальных, например так называемых соседских конфликтов).

Процедура медиации, используемая вне рамок правового поля, совершенно

очевидно, не требует законодательной регламентации. Закон о медиации прежде всего направлен на урегулирование медиации только в тех сферах, где имеется спор о праве. Медиация не может применяться в гражданских, трудовых, семейных отношениях, если результаты урегулирования спора могут затронуть интересы третьих лиц, не участвующих в процедуре медиации, или публичные интересы (например, споры в рамках производства по делам о несостоятельности (банкротстве) [3].

Условно процедуру медиации разделяют на внесудебную, досудебную и судебную. Процедура медиации может проводиться: 1) во внесудебном порядке — в случае, когда у спорящих сторон возникают затруднения в урегулировании спора, а обращаться в суд у них намерения нет; 2) в досудебном порядке – в случаях, предусмотренных законопроектом, или на основании внесенной в договор или в иное юридически обязательное соглашение, заключенное между участниками спора, медиативной оговорки о необходимости урегулирования разногласий путем применения процедуры медиации; 3) в рамках судебного процесса – в случае, когда стороны имеют право на любой стадии судебного разбирательства прервать процесс и обратиться к процедуре медиации, а на суд возлагается обязанность предложить сторонам использовать процедуру медиации [4].

В ЗРК «О медиации» содержатся положения, касающиеся всех указанных процедур медиации – и внесудебной, и досудебной, и судебной, однако подходы к их регулированию определены по-разному. Так, регулирование внесудебной процедуры медиации предполагается минимальным, поскольку последствия обращения сторон к такой процедуре не связаны с принятием или возможностью принятия государственными органами решения по существу спора.

Закон призван обеспечить урегулирование общественных отношений, содержит нормы, определяющие общие положения, закрепляющие правовое положение медиаторов и организаций, обеспечивающих проведение медиации; порядок проведения медиации.

Согласно Закону процедура медиации вправе проводить медиатор, т.е. независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации на профессиональной и непрофессиональной основе в соответствии с требованиями настоящего Закона (ст.9). Наряду с медиаторами, осуществляющими свою деятельность на непрофессиональной основе, медиацию могут проводить избираемые собранием (сходом) местного сообщества для этих целей члены местного сообщества, имеющие большой жизненный опыт, авторитет и безупречную репутацию (ст.15).

Между тем, введение всего нового нередко встречает сопротивление старого. Всегда найдутся скептики и люди, которые считают нецелесообразным развитие данного общественного института. Следует отметить, что в казахстанском законодатель-

стве содержатся нормы, предусматривающие прекращение судопроизводства по гражданскому делу в связи с заключением мирового соглашения. То есть, по сути, право договориться и закончить дело миром у наших граждан было всегда, однако введение полноправного института медиации, урегулированного соответствующими поправками в процессуальное законодательство, позволит этим нормам войти в жизнь казахстанцев повсеместно.

Верховным Судом Республики Казахстан проводится огромная работа по расширению сферы применения медиативных процедур, осуществляется планомерная разъяснительная работа по широкому применению настоящего Закона, оказывается практическая помощь в этом направлении.

Список использованной литературы:

1. Зинченко А. И. Мировые соглашения в гражданском судопроизводстве. //Дисс... канд. юрид. наук. – Саратов, 1981; Давыденко Д.Л. Мировое соглашение как средство внесудебного урегулирования частноправовых вопросов (по праву России и некоторых зарубежных стран)//Дисс... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 17, 18; Пилехина Е.В. Мировое соглашение в практике арбитражного суда и суда общей юрисдикции//Дисс... канд. юрид. наук. – СПб., 2001.
2. Рожкова М. А. Мировая сделка: Использование в коммерческом обороте. – Статут, 2005.
3. Рясенцев В. Мировые сделки (соглашения)//Социалистическая законность. – 1984. – №4. –С.48.
4. Сулейменов М.К., Куанышев Б.Г. Альтернативные процедуры рассмотрения споров. // В кн.: *Международный коммерческий арбитраж: сб. статей и документов (на русс. и англ. яз.)*. / Отв. ред. И.П. Грешников. – Алматы: Юрид. Центр «IUS», 2002. – С. 140-152.

УДК: 347.921
МРНТИ: 10.31.25

Г.Б. Мейірбекова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Мемлекеттік және Азаматтық-құқықтық пәндер кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: meirbekova67@mail.ru

ЖЕР ДАУЛАРЫН АЗАМАТТЫҚ ІСТЕР БОЙЫНША ҚАРАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада автор Қазақстан Республикасында жер дауларын азаматтық істер бойынша сотта қараудың ерекшеліктерін қарастырады. Яғни, автор жер дауларына талап қою істерінің соттылық ережелерін, жер даулары бойынша азаматтық істі сот отырысына әзірлеу мен қараудың тәртіптерін көрсетеді.

Сонымен бірге мақалада әрбір іс бойынша міндетті болатын азаматтық істі сот талқылауына дайындау міндеттері: істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды нақтылау; тараптардың құқықтық қатынастарын және сот басшылыққа алуға тиіс заңды айқындау; іске қатысатын адамдардың құрамы туралы мәселені шешу және оларға сот отырысының уақыты мен орны туралы тиісті түрде хабарлау; әрбір тараптың өз талаптарын немесе қарсылықтарын негіздеуі үшін ұсынылуға тиіс дәлелдемелерді айқындау; және тараптарды татуластыруға жәрдемдесу болып табылатынын көрсетеді.

Сондай-ақ, мақалада, жер даулары бойынша апелляциялық және кассациялық сатыларда шағым беру негіздері мен мерзімдеріне тоқталады.

Түйін сөздер: жер, жер заңдары, жер дауы, азаматтық процесс, жерге меншік құқығын талап ету, жерді пайдалану құқығын қалпына келтіру, апелляция, кассациялық саты, шешім.

Г.Б.Мейірбекова¹

¹ассоциированный профессор кафедры «Государственных и гражданско-правовых дисциплин»
КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: meirbekova67@mail.ru

ОСОБЕННОСТИ РАССМОТРЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ СПОРОВ ПО ГРАЖДАНСКИМ ДЕЛАМ

Аннотация

В статье автор исследует особенности рассмотрения земельных споров в суде по гражданским делам в Республике Казахстан. Показаны правила подсудности по исковым производствам, порядок подготовки и рассмотрения гражданского дела в судебном заседании.

Задачами подготовки гражданского дела к судебному разбирательству, подлежащие обязательному рассмотрению по каждому делу, являются: уточнение обстоятельств, имеющих значение для правильного разрешения дела; определение правоотношений сторон и закона, которым суду следует руководствоваться, разрешение вопроса о составе лиц, участвующих в деле, и надлежащее извещение их о времени и месте судебного заседания; определение доказательств, которые каждая сторона должна представить в обоснование своих требований или возражений; содействие примирению сторон.

Кроме того, рассмотрены, основания и сроки обжалования, решений по земельным спорам в апелляционной и кассационной инстанциях.

Ключевые слова: земля, земельное законодательство, земельные споры, гражданский процесс, иск на право собственности на землю, восстановление права землепользования, апелляция, кассационная инстанция, решения.

G.B. Meirbekova¹

¹associate professor of cathedra of «Public and civil legal disciplines»
Kazakh National Pedagogical University by name of Abai, Almaty, Kazakhstan
e-mail: meirbekova67@mail.ru

FEATURES OF CONSIDERATION OF LAND DISPUTES IN CIVIL MATTERS

Abstract

In the article the author considers peculiarities of consideration of land disputes in the civil court in the Republic of Kazakhstan. As the author shows on claim production, the rules of jurisdiction, cases in land disputes, procedure of preparation and consideration of a civil case in court.

However, the article indicates that the task of preparation of civil case to judicial proceedings, required in each case are: clarification of the circumstances relevant for correct resolution of the case; determination of the legal relations of the parties and the law upon which the court should be guided by the resolution of the question of the composition of the persons participating in business, and proper notification to them of the time and place of the hearing; identify evidence that each party must provide to substantiate their claims or objections; the reconciliation of the parties.

And also, in article, provides, the bases and terms of the appeal appeal and cassation instances on land disputes.

Keywords: land, land law, land disputes, civil litigation, claim on the ownership of land, restoration of land use rights, appeal, cassation, decision

Кіріспе. «Қазақстан-2050» Стратегиясы – барлық саланы қамтитын және үздіксіз өсуді қамтамасыз ететін жаңғыру жолы. Ол – елдігіміз бен бірлігіміз, ерлігіміз бен еңбегіміз сыналатын, сынала жүріп шыңдалатын үлкен емтихан. Стратегияны мүлтіксіз орындап, емтиханнан мүдірмей өту – ортақ парыз, абыройлы міндет!

Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіру тұжырымдамасында алдағы жұмыстың ұзақмерзімді басымдықтары белгіленген. Біз мына басым бағыттар бойынша бірқатар мәселелерді шешуіміз керек.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасы Жер кодексінің 139-бабының 1-тармағына сәйкес, жерді қорғау қоршаған ортаның бір бөлігі ретінде жерді қорғауға, жерді ұтымды пайдалануға, жерді ауыл шаруашылығы мен орман шаруашылығы айналымынан негізсіз алып қоюды болдырмауға, сондай-ақ топырақтың құнарлығын қалпына келтіру мен арыттыруға бағытталған құқықтық, ұйымдық, экономикалық, технологиялық және басқа да іс-шаралар жүйесін қамтиды [1].

Бұл ережеден көргендей, жерлерді қорғау дегеніміз – жерлердің барлық санаттарын, соның ішінде, жеке меншікке және жер пайдалану құқығына берілген жер учаске-

лерін, мемлекеттік және жеке меншіктегі жер учаскелері меншік иелері мен жер пайдаланушылардың меншік құқықтарын, шартты үлестерге құқықтарын және сервитут құқықтарын қорғауға бағытталған кешенді іс-шаралар. Осы мәселелердің барлығы жер туралы заңдардың арнайы нормаларымен реттеледі. Барлық нормалар бірбірімен өзара байланыста болып келеді, яғни, жерлерді қорғау, меншік құқығын қорғау және жер пайдалану құқығын қорғау да осы құқықтардың мазмұнына енеді.

Азаматтық жауапкершілік жер заңдарын бұза отырып мемлекеттің мүддесіне, қоршаған ортаға, жердің меншік иесіне, басқа да жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделеріне зиян (шығындар) келтірілген кезде қолданылады. Азаматтық құқықтық жауапкершілік келесідей ерекшеліктері бар:

1. Бұл жауапкершілік жеке және заңды тұлғалар тартылуы мүмкін.

2. Бұл жауапкершілік басқа заңдылық жауапкершілік түрлерімен қатар қолдануы мүмкін: Мысалы, заңсыз бөтен жерді басып алған тұлға қылмыстық жауапкершілікке тартылады және зардап келтірілген жағдайда оны өтеуге де міндетті.

3. Шығындарды зиянды өтеу туралы тек сот органы арқылы шешіледі.

Жер заңдарын бұза отырып жасалған зиянның әртүрлері болуы мүмкін. Бұл зиян бірнеше топтарға бөлінеді:

1. Экологиялық зиян.
2. Экономикалық зиян.

Экологиялық зиян дегеніміз – жер заңдарын бұзу арқылы қоршаған ортаға жерге табиғат объектісі ретінде зардап келтірілгенін білдіреді. Бұл зиян Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің талаптарына сәйкес өтеледі. Бұл зиянды толық түрде өтеуге мүмкіндік жоқ, себебі келтірілген зиянды нақты бағалау мүмкін емес. Экологиялық зиянды өтеудің екі әдісі бар: тікелей және жанама түрі. Залалды экономикалық бағалаудың тура әдісі неғұрлым тиімді инженерлік, ұйымдық-техникалық және технологиялық іс-шаралар арқылы қоршаған ортаны қалпына келтіруге, жұтандаған табиғи ресурстардың орнын толтыруға, тірі организмдерді сауықтыруға қажетті нақты шығындарды анықтаудан тұрады [2].

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның лауазымды адамдары бірінші кезекте қоршаған ортаға залал келтірген тұлғаның қоршаған ортаны қалпына келтіру жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыру мүмкіндігін қарастырады. Қоршаған ортаны қалпына келтіру жөніндегі іс-шараларды жүргізу жөніндегі тиісті міндеттемелер қоршаған ортаға залал келтірген тұлғаның нақты іс-шаралар және оларды жүргізу мерзімі көрсетілген кепілдік хатында жазылады. Залалдың салдарларын жою жөніндегі шаралардың құны олардың нарықтық құны бойынша айқындалады.

Залалды тура әдіспен экономикалық бағалау кезінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның лауазымды адамдары тәуелсіз сарапшыларды тарта алады. Сарапшылар ретінде экологиялық аудиторлар, жобалау, инженерлік және ғылыми ұйымдардың мамандары қатыса алады.

Тәуелсіз сарапшылар жұмысына ақы төлеу жөніндегі міндет қоршаған ортаға залал келтірген тұлғаға жүктеледі.

Залалды экономикалық бағалаудың жанама әдісі залалды экономикалық бағалау-

дың тура әдісін қолдану мүмкін болмайтын жағдайларда қолданылады. Залалды экономикалық бағалаудың жанама әдісі қоршаған ортаға әсер ету түрлеріне қарай залалды әрбір ингредиент бойынша жиынтықтау жолымен айқындалады.

Экономикалық зиян дегеніміз – жерге меншік иелерінің жер пайдаланушылардың мемлекет өзіне материалдық жағынан келтірілген шығындар болып табылады. Бұл шығындарды өтеу толық мөлшерде жүзеге асырылады және басшылыққа Азаматтық кодексінің нормалары алынады.

Жер заңдары бұзушылығы моральдық зиянды келтіруі мүмкін. Оны өтеу тәртібі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен реттеледі.

Қорғаушы жер құқық қатынастары жасалған құқық бұзушылыққа жауапкершілік шарасын қолдануға байланысты пайда болады. Мәселен жердің құнарлы қабатын химиялық заттар шығарып тастау арқылы нашарлатқан заңды тұлғалар, заң актілеріне сәйкес әкімшілік жауапкершілікке тартылады. Кейбір жағдайда осындай құқық бұзушылықтан басқа құқық салаларымен қарастырылған қорғау қатынастары туындайды.

Қорғау құқық қатынастары жер заңының бұзылуының барлық жағдайында пайда болады. Мысалы, жердің нысаналы мақсатын заңсыз өзгерту жер учаскесін алып қоюға негіз болады (жер құқығы жауапкершілігі); келтірілген залалды өтеу (азаматтық құқықтық жауапкершілік); айып төлеуді қолдану (әкімшілік құқықтық жауапкершілік).

Біз осының ішінен азаматтық іс жүргізу бойынша жер дауларын сотта қарау, талдау және шешуді қарастыратын болсақ, бұл азаматтық іс бірінші сатыдағы сотта, яғни аудандық, қалалық соттарда қаралады. Жер дауларына азаматтық іс бойынша айрықша соттылық ережелері қолданылады. Яғни, Қазақстан Республикасы Азаматтық процесілік кодекстің 31 бабы бойынша «Жер учаскелеріне, ғимараттарға, үй-жайларға, құрылыстарға, жермен тығыз байланысты басқа да объектілерге (жылжымайтын мүлік) құқықтар туралы, жылжымайтын мүлікті тыйым салудан босату туралы талап

қоюлар осы объектілердің орналасқан жері бойынша беріледі» - делінген. Азаматтық істердің негізі жауапкердің орналасқан жері, аумақтық сот бойынша қарастырылады. Сонымен бірге, талапкердің таңдауы бойынша іс қарау азаматтық іс жүргізу заңдарында қарастырылған. Ал жер даулары талап арыз беріп отырған талапкердің де, аумақтық соттылық бойынша жауапкердің де орналасқан жері бойынша қарастырылмайды. Ол сол дау болып отырған жылжымайтын мүлік жер қай территорияда орналасқан, сол жердің сотымен қаралады.

Жер дауларын қарастырғанда көбіне субъектілеріне назар аударған жөн. Өйткені, сотқа талап арыз берген талап қоюшы жеке тұлға да заңды тұлға да болуы мүмкін, сонымен бірге, жауапкер де жеке тұлға мен заңды тұлға бола алады. Кей жағдайларда, талап қоюшы тарап мемлекет болуы мүмкін. Яғни мемлекеттік меншіктегі жерлер бойынша дау туындаған болса, мемлекеттің атынан коммуналдық меншік иесі талап қоюшы ретінде азаматтық істі қозғауға құқығы бар.

Жер процестері бойынша еңбектерді зерттеген ғалымдардың пікірінше, жер дауларын реттеуде Қазақстандық жер заңнамалары алыс және жақын шетелдіктердің тәжірибесін кеңінен қолдануда [4].

Шетелдік тәжірибеге қарағанда, өзіміздің салт-санамызға енген қазақтың әдет-салт ережелерінен тәжірибеге көптеп енгізсек, жер дауларының саны азайып, іс қарау мерзімдері де ұзаққа созылмас па деген ойға қаласың. Біздің қазақтың әдет-салт құқықтарынан бастау алған жер дауларын билер кеңесі шешіп отырған. Бір бидің өзі бірнеше функцияны, яғни шешім, кесім шығарушы сот, айыптаушы, қадағалаушы прокурор, қорғаушы, өкіл адвокаттың қызметін атқарған. Жәнеде ашық аспан астында, екі тарапты бітімгершілік келісім арқылы бітістіріп отырған. Ол кездегі жер даулары бойынша дәлелдемелер көздері, сол рудың, сол елдің қыс қыстайтын қыстауы мен, жазда қонатын жайлауының орындары, көш-қоннан қалған қазан-ошақтарының орны, мал қамайтын қора-жайларының орны, ата-бабаларының бейіттері болған. Барлық жер даулары ауыз-

ша түрде тікелей, барлық халықтың алдында жария түрде өткізілген. Билер шешімі бірауызды болғандықтан, шағымдануға жатпаған, қайта қаралмаған.

Біздің қазіргі жер дауларын қарастыратын аудандық не қалалық соттарда, тараптар анықталып, азаматтық іс қозғалғаннан кейін, судья оны уақтылы және дұрыс шешуді қамтамасыз ету мақсатында, міндетті түрде сот отырысына талап қою арызы соттың іс жүргізуіне қабылданған күннен бастап, он бес жұмыс күнінен кешіктірілмей әзірлеуге міндетті. Судья талап арызды қабылдаған күннен бастап үш жұмыс күні ішінде жауапкерге және үшінші тұлғаларға талап арыздың және оған қоса берілген құжаттардың көшірмелерін жібереді не ұсынады, сондай-ақ дәлелдерді негіздейтін дәлелдемелерді қоса тіркеп, талап қоюшы мәлімдеген талаптарға жазбаша пікірді белгіленген мерзімде ұсынуды жауапкерге міндеттейді. Егер жауапкер немесе іске қатысатын басқа да тұлғалар сотқа талап қою арызына қоса берілген құжаттарды алмағандығы туралы мәлімдеген жағдайда, сот олармен сотта таныстыруды қамтамасыз етеді, ал осы адамдардың тапсыру туралы өтінішхаты болған жағдайда талап қоюшыны көрсетілген құжаттардың көшірмелерін ұсынуға міндеттейді. Судья, бұл істі әзірлеу барысында өз алдына мына міндеттерді қояды. Яғни, істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды нақтылау; тараптардың құқықтық қатынастарын және сот басшылыққа алуға тиіс заңды айқындау; іске қатысатын адамдардың құрамы туралы мәселені шешу және оларға сот отырысының уақыты мен орны туралы тиісті түрде хабарлау; әрбір тараптың өз талаптарын немесе қарсылықтарын негіздеуі үшін ұсынылуға тиіс дәлелдемелерді айқындау; тараптарды татуластыруға жәрдемдесу болып табылады. Істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды нақтылау, тараптардың құқықтық қатынастарын және сот басшылыққа алуға тиіс заңды айқындау дегеніміз, бұл істе тараптар кім, ол тиісті тарап па жоқ тиісті емес тарап па соны айқындау қажет. Егер тиісті емес тарап болса, талапкердің келісімімен тиісті

тарап, яғни тиісті жауапкермен алмастыруы керек. Және де жеке тұлға мен жеке тұлға арасындағы жер дауларын қарастырғанда, міндетті түрде іске үшінші тұлғалар тартылуы қажет. Яғни ол талапкер жағынан дау нысанына өз талабын мәлімдеп келетін үшінші тұлға талапкерге жерге меншік құқығын берген өкілетті мемлекеттік орган болса, жауапкер жағынан қатысатын үшінші тұлға дау нысанына өз талабын мәлімдемей келеді. Ол соттың бастамасы не тараптардың бастамасы бойынша ғана іске тартылуы мүмкін [5].

Жер дауларын қарастырғанда сот сонымен бірге басшылыққа алуға тиіс заңды айқындауға міндетті. Яғни бұл іс Қазақстан Республикасы Жер Кодексі мен басқа да жер заңнамалары бойынша қандай баптарды басшылыққа алуды шешу керек. Одан кейінгі мәселе, осы істі қарайтын сот құрамын анықтауы керек, сот хатшысы ретінде кім қатысатынын, прокурор ретінде кім келетінін, екі тараптың, жауапкер мен талап қоюшының өкілдері барма, жоқпа, іске қатысу сенімхаттарын, рұқсаттарын талап етуге, анықтауға құқығы бар. Және Қазақстан Республикасы Азаматтық процесілік кодексі бойынша тараптардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіруге міндетті. Яғни, талап қоюшыға талаптан бас тартуға, талаптың пәнін өзгертуге, талап мөлшерін азайтуға, ұлғайтуға, татуласу рәсімдерін жасауға құқықтары бар екенін түсіндіреді, сондай-ақ, жауапкерге талапты мойындауға, қарсы талап беруге, татуласу келісімдеріне келуге құқықтары барын айта отырып, қолхат алынады. Егер азаматтық іс бойынша дәлелдемелер қажет болса, дәлелдемелермен қамтамасыз етуді сот сұрата алады, сонымен бірге, ұсынылған процесілік құжаттар және тараптар өзара даулайтын мән-жайлар бойынша түсіндірмелер беруді ұсынады. Тараптарға дәлелдемелерді сот белгілеген мерзімде уақтылы ұсынбаудың және процесі негізсіз созудың азаматтық іс жүргізу бойынша белгіленген құқықтық салдарын түсіндіреді.

Кейінге қалдыруға болмайтын жағдайларда, іске қатысатын адамдарға хабарлай

отырып, жазбаша және заттай дәлелдемелерді сол жерде тексеріп қарайды.

Тараптар мен іске қатысатын басқа да тұлғалар алдын ала сот отырысының уақыты мен орны туралы хабарландырылады. Шақырылған адамдардың қайсыбірінің келмеуі алдын ала сот отырысын өткізуге кедергі болмайды.

Сот алдын ала сот отырысы барысында істің мән-жайларын тараптармен талқылайды, сұрақтар қояды, даулы құқықтық қатынастардың сипаты мен тараптардың татуласуына ықпал ететін мән-жайларды анықтайды. Қатысушы тараптар мен іске қатысатын басқа да тұлғалар тыңдалуға тиіс.

Жер даулары бойынша азаматтық істерді сот талқылауы азаматтық істі сот отырысына дайындау аяқталғаннан кейін, екі ай мерзімде қаралады. Сот отырысы төрт бөліктен тұрады. Істі дайындау бөлімі, Істі мәні бойынша қарау, Сот жарыссөздері мен прокурордың қорытындысы және Шешім шығару және оны жариялау кезеңі.

Жер дауларын сот отырысында қарап шешкеннен соң, судья шешімді жариялап, оған риза болмаған тараптардың жоғары тұрған сотқа апелляциялық шағым беруге, прокурордың наразылық келтіруге құқықтары бар екенін түсіндіреді.

Апелляциялық шағым не наразылық келтіру – шешім күшіне енбей тұрып шағымдануды айтамыз. Азаматтық істер бойынша барлық істер тәрізді, жер дауларына да апелляциялық шағым не наразылық келтіру мерзімі бір ай болып саналады. Апелляциялық сатыда жер дауларын қарау бір айға созылады. Және олардың шығарған ұйғарым, қаулылары бірден заңды күшіне енеді. Егерде тараптар және іске қатысушылар апелляциялық соттың қаулыларына қанағаттанбаса, жоғары тұрған сотқа, алты ай мерзімде кассациялық сатыға шағым не прокурор наразылық келтіруі мүмкін. Қазіргі қолданыстағы Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі бойынша апелляциялық сатыда шағым берілмесе, кассациялық сатыда іс қаралмайды. Бұрынғы Азаматтық іс жүргізу заңнамалары апелляциялық сатыда шағым беріп үлгермесе,

кассациялық саты қабылдай беретін. Бұл бапты алып тастаудағы басты мақсат-жер дауларын болсын, басқа даулар болсын, азаматтық іс қарау мерзімдерін көпке созбай, тез заңды, негізді бітіру, яғни шешім шығарып, оны орындауға жіберу. Яғни азаматтық даулар бойынша шешімдер шығып қана қойып, ол орындалмай жатса кімге керек?! Онда қарапайым халықтың сот

әділдігіне деген күмәні, сенімсіздігі басым болар еді.

Қорыта келгенде, 2015 жылы 31 қазанда қабылданып, күшіне енген Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексіне енген жаңа тараулар мен жаңа баптар, оның өз алдына қойған міндеттері мен мақсатын шешудің кепілі болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Жер Кодексі. 2003 20 маусым. – Алматы, 2003. – 108 б.
2. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы N 212 Кодексі.
3. Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексі-Алматы: ЮРИСТ, 2016 -212 б.
4. Абдраимов Б. Ж. Земельное законодательство и судебная практика // Правовое обеспечение земельных отношений: обзор мировой практики. – Алматы: ЛЕМ, 2002. – Вып.2. – С. 5-13.
5. Аленов М.А., Мадиярова А.С. Азаматтық іс жүргізу құқығы: Оқу құралы.-Астана, 2011.-431 бет.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО INTERNATIONAL LAW

УДК: 343.97.

МРНТИ: 10.87.21 + 18.57.27.

С.Р.Буранбаева¹

*¹старший преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: miss.saliman@mail.ru*

ГУМАННАЯ НАПРАВЛЕННОСТЬ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ, РЕГУЛИРУЮЩИХ ПРАВА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация

В данной статье охватывается определенный спектр прав человека – гражданских, политических, экономических, социальных и культурных – признается, что осуществление одного права не может быть отделено от осуществления других прав. В статье указывается, что свобода, которая необходима для интеллектуального, нравственного и духовного развития ребенка, требует, помимо прочего, создания здоровой и безопасной обстановки, доступа к медицинскому обслуживанию и достижения минимальных стандартов в обеспечении материальных благ.

Ребенок является членом общества, поэтому он имеет право участвовать в его жизни и вносить свой вклад в его развитие. О том, что Конвенция о правах ребенка, принятая от 20 ноября 1989 года Генеральной Ассамблеей Организаций Объединенных Наций с этой целью закрепляет право на сохранение индивидуальности, право свободно выражать свои взгляды по всем затрагивающим его вопросам, право на свободу мысли, совести, религии, право на частную жизнь, право на отдых и досуг, на участие в культурной и творческой жизни, о правах ребенка, принадлежащего к этническим, религиозным меньшинствам и т.д.

Ключевые слова: Декларация о правах ребенка, Женевская декларация прав ребенка 1924 года, конвенция, Устав ООН, семья, государство, Международный пакт о гражданских и политических правах человека.

С.Р. Буранбаева¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: miss.saliman@mail.ru

КӨМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН РЕТТЕЙТІН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АКТІЛЕРДІҢ ІЗГІЛІКТІК БАҒЫТТЫЛЫҒЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада адам құқықтарының толық ауқымы – азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени жақтары сипатталады – бір құқықты жүзеге асыруда басқа құқықтарды жүзеге асырудан бөлуге болмайтыны мойындалады. Мақалада баланың ақыл-ойы, моральдық және рухани дамуы үшін қажетті еркіндік, басқалармен қатар, салауатты және қауіпсіз ортаны құру, қол жетімді медициналық қызметтерге және материалдық байлықты қамтамасыз ету үшін ең төменгі стандарттарға қол жеткізу керектігі айтылады.

Мақалада баланың қоғамның мүшесі екендігін көрсете отырып, сондықтан оның өзінің өміріне толық қатысуға және оның жан-жақты дамуына үлес қосуға құқылы екендігі де қозғалады. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының 1989 жылғы 20 қарашадағы бала құқығы туралы Конвенциясында осы мақсаттар үшін баланың жеке басын сақтау құқығын, оған әсер ететін барлық мәселелер бойынша өз пікірін еркін білдіру құқығын, ой, ар-ождан, дінді, жеке өміріне қол жеткізу құқығын, демалыс және бос уақытты өткізу, мәдени және шығармашылық өмірге қатысу, этникалық, діни және этникалық аз топтарға жататын балалардың құқықтары және т.б. ескеру керектігі айтылады.

Түйін сөздер: бала құқығы туралы декларация, 1924 жылғы бала құқығы туралы Женева декларациясы, Конвенция, БҰҰ Ережесі, отбасы, мемлекет, адамның азаматтық және саяси құқықтары туралы халықаралық пактысы.

S.R. Buranbayeva¹

¹Senior Teacher of department of Criminal and legal disciplines of Institute of history and the right of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: miss.saliman@mail.ru

HUMAN DIRECTION OF INTERNATIONAL LEGAL ACTS REGULATING THE RIGHTS OF MINORS

Abstract

This article covers the full range of human rights - civil, political, economic, social and cultural - recognizes that the exercise of one right can not be separated from the exercise of other rights. The article points out that the freedom that is necessary for the child's mental, moral and spiritual development requires, among other things, the creation of a healthy and safe environment, access to medical care and the achievement of minimum standards for the provision of material wealth.

The article emphasizes that the child is a member of society, so he has the right to participate fully in his life and contribute to its development. The fact that the Convention for this purpose secures the right to preserve individuality, the right to freely express their views on all matters affecting it, the right to freedom of thought, conscience, religion, the right to privacy, the right to rest and leisure, to participate in cultural and creative life, the rights of a child belonging to ethnic, religious and ethnic minorities, etc.

Keywords: The Declaration on the Rights of the Child, the Geneva Declaration of the Rights of the Child of 1924, the Convention, the UN Charter, the family, the state, the International Covenant on Civil and Political Rights.

Введение

Принятая Генеральной Ассамблеей ООН в 1959 г. Декларация о правах ребенка (далее Декларация 1959 г.), включающая десять принципов, касающихся важнейших сторон жизни ребенка, в преамбуле после ссылок на Уставе ООН в Всеобщую

декларацию прав человека отмечается, «что ребенок, ввиду его физической и умственной незрелости, нуждается в специальной охране и заботе, включая надлежащую правовую защиту как до, так и после рождения, и что необходимость в такой специальной охране была указана в Женев-

ской декларации права ребенка 1924 года и признана во Всеобщей декларации прав человека, а также в уставах специализированных учреждений и международных организаций, занимающихся вопросами благополучия детей».

Конвенция состоит из трех частей:

а) преамбула, основные положения (статьи 1-45) и заключительные положения (статьи 46-54). В некоторых работах зарубежных авторов при характеристике содержания Конвенции используется деление на: обеспечение (provision) – права, обеспечивающие удовлетворение основных потребностей ребенка (например, право на образование, право на доступ к наиболее совершенным услугам здравоохранения, право на отдых и досуг;

б) защита (protection) – права, гарантирующие защиту от вредного воздействия на ребенка со стороны общества, семьи (например, защита от экономической и сексуальной эксплуатации, от физического и психического насилия, от жестокого обращения);

в) участие (participation) – права ребенка на самостоятельные действия и участие в общественной жизни (например, право на свободное выражение своих взглядов по всем вопросам, затрагивающим правоотношения, участником которых является ребенок).

В Конвенции содержатся нормы, направленные на защиту детей от пагубного влияния общества. Такие положения или закрепляют право ребенка, а затем обязанность государств принять необходимые меры по его обеспечению, или содержат только обязанности государств: обеспечение прав ребенка; на пользование наиболее совершенными услугами системы здравоохранения (ст.24); пользования благами социального обеспечения (ст.26); на уровень жизни, необходимый для физического, умственного, духовного, нравственного и социального развития (ст. 27); на защиту от экономической эксплуатации (ст.32); обязанность защитить ребенка от употребления наркотических средств и

психотропных веществ (ст.33), от всех форм сексуальной эксплуатации (ст.34) и от других форм эксплуатации (ст.36); обязанность предотвращать похищение детей, торговлю детьми и их контрабанду (ст.35); обязанность содействовать физическому и психологическому восстановлению и социальной реинтеграции ребенка (ст.39).

Профессор С.Н. Сабикенов, отмечает, что в Конвенции очень четко прослеживается система взаимоотношений: ребенок – семья – государство. Семья для ребенка является важным звеном для подготовки к жизни в обществе. Об этом говорится в п.6 преамбулы: «ребенку для полного и гарантированного развития его личности необходимо расти в семейном окружении». У семьи есть обязанности в рамках общества – подготовить ребенка «к самостоятельной жизни в обществе» и воспитать «в духе идеалов, провозглашенных в Уставе ООН, и особенно в духе мира, достоинства, терпимости, свободы, равенства и солидарности» (п.7 преамбулы) [1, с.115 - 121].

Кроме того, семья является гарантом осуществления прав ребенка, даже порой в большей степени, чем государство. В связи с этим, в Конвенции можно выделить группу норм, закрепляющих права ребенка на семью: право знать своих родителей и право на их заботу (п.1 ст.7), право поддерживать на регулярной основе личные и прямые контакты с родителями (п.3 ст.9, п.2 ст.10), право ребенка и его родителей пожить любую страну и возвращаться в свою страну (п.2 ст.10).

В п.5 преамбулы Конвенции говорится о том, что семье «должны быть предоставлены необходимые защита и содействие», что отразилось в положениях, закрепляющих обязанности государств – участников сохранять целостность семьи (пп.1,2, 4 ст.9), способствовать восстановлению семьи (п.1 ст.10), принимать меры для борьбы с незаконным перемещением и невозвращением детей из-за границы (ст.11), законным опекунам в выполнении своих обязанностей по воспитанию детей (пп.2, 3 ст.18).

Следует отметить, основная обязанность и одновременно право на воспитание и развитие ребенка лежит на родителях или в соответствующих случаях на других лицах, заботящихся о нем, от них зависит реализация многих прав ребенка (ст.5). Но не всегда эти обязанности выполняются добросовестно, поэтому государство должно защитить ребенка от злоупотреблений и пренебрежения со стороны семьи (ст.19), при этом обеспечить ребенку, который временно или постоянно лишен своего семейного окружения, необходимую заботу (ст.21, 22).

Ребенок является членом общества, поэтому он имеет право участвовать в его жизни и вносить свой вклад в его развитие. Конвенция с этой целью закрепляет право на сохранение индивидуальности (ст.8), право свободно выражать свои взгляды по всем затрагивающим его вопросам (ст.13), право на свободу мысли, совести, религии (ст.14), право на частную жизнь (ст.16), право на отдых и досуг, на участие в культурной и творческой жизни (ст.31), права ребенка, принадлежащего к этническому, религиозному и этническим меньшинствам (ст.30) [1, с.150-151].

Однако время и реальное положение детей в мире потребовали от мирового сообщества принятия нового документа, в котором не просто декларировались бы права детей, но и предусматривались меры по их защите.

В наши дни подход к проблемам детей на международном уровне претерпел решительные изменения. Осознание необходимости придать правам детей силу договорного права стало очевидным в ходе подготовки к проведению Международного года ребенка. Тогда в 1979 году по инициативе Польши Комиссия ООН по правам человека приступила к разработке Конвенции о правах ребенка. В период с 1979 года по 1989 год Комиссия по правам человека уделяла повышенное внимание разработке Конвенции.

20 ноября 1989 года Генеральная Ассамблея отметила 30-ю годовщину Декларации прав ребенка. В этот же день

была принята Конвенция ООН о правах ребенка. Международное сообщество распространило действие прав человека на одну из наиболее уязвимых групп общества – детей. Это первый международный правовой документ, в котором закреплены гарантии осуществления целого ряда прав ребенка [2, с.56-57].

В этой связи нельзя не привести мнение профессора С.Н.Сабикинова, о том, что вклад Конвенции, 1989 года состоял в следующем:

а) в ней впервые было дано понятие ребенка как субъекта прав. Этим субъектом считался несовершеннолетний, а, значит, субъектами прав становились не только дети, но и подростки: согласно Конвенции ребенком является каждое лицо в возрасте до 18 лет, если только национальным законодательством не установлен более ранний возраст достижения совершеннолетия;

б) она сформулировала международно-правовой статус несовершеннолетнего, причем объем его прав и свобод был расширен путем включения права детей и подростков на выражение ими своего мнения, касающегося собственного развития;

в) предусмотрена юридическая защита детей недееспособных, нарушивших закон, жертв жестокого обращения и вооруженных конфликтов;

г) отражены вопросы защиты детей от влияния некоторых негативных явлений (наркомания и токсикомания, торговля детьми, использование их в порнографическом бизнесе);

д) провозглашен общий принцип не дискриминации ребенка или подростки в его правах и их защите.

Конвенция является комплексным документом в области защиты прав ребенка и признается базовым для всех иных документов, касающихся правовой защиты детства и юношества. В ней отражены права детей, отражающие какие-либо специальные вопросы, в том числе, и вооруженные конфликты [1, с.151-152].

Конвенция содержит ст.38, в которой государства – участники обязуются уважать

нормы международного гуманитарного права. Данное обстоятельство оценивается как достижение, поскольку международное право прав человека может быть временно приостановлено во время вооруженных конфликтов международного и немеждународного характера. Такая возможность предусматривается ст.4 Международного пакта о гражданских и политических правах человека и ст.15 Европейской Конвенции прав человека. Они не допускают приостановления прав и свобод человека так называемых «hardcore» (это – бесчеловечное обращение или наказание, запрет рабства, свободы мысли и др.). Временное приостановление может, однако, произойти при условии, что оно не действует против остальных обязательств по международному праву» [3, с.116].

К числу этих «остальных обязательств» относятся нормы международного гуманитарного права, содержащиеся, прежде всего, в четырех Женевских конвенциях 1949 г., а также в двух Дополнительных Протоколах 1977 г. к Женевским конвенциям, Декларации о защите женщин и детей в ситуациях чрезвычайного положения и вооруженных конфликтах 1974 г., и Факультативному протоколу к Конвенции о правах ребенка, по вопросам защиты детей в вооруженных конфликтах 2000 г.

Международное гуманитарное право, действующее в условиях вооруженных конфликтов, включает международно-правовые нормы, которые охватывают все вопросы защиты жертв войны, положение раненых, больных и лиц, потерпевших кораблекрушение, военнопленных, гражданского населения, медицинского персонала и лиц духовного знания, персонала добровольных обществ помощи, дополнительных категорий, пропавших без вести и погибших, военнослужащих, находящихся в районе вооруженного конфликта, которые в результате травмы, болезни или инвалидности нуждаются в медицинской помощи и уходе, рожениц, новорожденных, беременных женщин, независимо от того, к какой воюющей стороне они принадлежат. С ними должны обращаться гуманно, без всякой

дискриминации по признаку расы, пола, цвета кожи, религии или веры, происхождения, имущественного положения или любых других аналогичных критериев [1, с.152].

Согласно мнению Н.И. Котлярова, объектом правового регулирования, сутью международного гуманитарного права являются:

- меры по защите жертв войны;
- правовой статус комбатантов, т.е. законных участников вооруженных конфликтов;
- меры по ограничению воюющих в применении средств и методов ведения войны;
- порядок защиты гражданских объектов и культурных ценностей;
- сфера деятельности и задачи гражданской обороны;
- правовое положение нейтральных государств;
- ответственность государств и физических лиц на противоправные действия [3, с.116].

С учетом вышеизложенного следует отметить, что менее чем через год после принятия Конвенции, 29-30 сентября 1990 года, в ООН состоялась Всемирная встреча на высшем уровне в интересах детей, на которой присутствовало рекордное число мировых лидеров. Представленные на встрече 159 стран – 71 из них главами государств или правительств, – решительно поддержали Конвенцию. Они совместно подписали Всемирную декларацию о выживании, защите и развитии детей, а также План действий по реализации Декларации в 90-е годы.

Основная идея Конвенции, своеобразного «Билля о правах» детей, состоящего из 54 статей, заключается в наилучшем обеспечении интересов ребенка.

Отличаясь позитивным и перспективным подходом, Конвенция призывает ратифицирующие ее государства, создавать условия, в которых дети могут принимать активное и творческое участие в общественной и политической жизни своих стран.

В настоящее время 96 % детей в мире проживают в государствах, связанных юридическим обязательством защищать права детей. Права эти всеобъемлющи.

В соответствии с Конвенцией, ребенком является человеческое существо до достижения 18-летнего возраста (статья 1).

В Конвенции охватывается весь спектр прав человека – гражданских, политических, экономических, социальных и культурных – признается, что осуществление одного права не может быть отделено от осуществления других прав. В ней указывается, что свобода, которая необходима для умственного, нравственного и духовного развития ребенка, требует, помимо прочего, создания здоровой и безопасной обстановки (статья 3), доступа к медицинскому обслуживанию (статья 24) и достижения минимальных стандартов в обеспечении продовольствием, одеждой и жильем.

Конвенция затрагивает новые сферы. В ней закрепляется право ребенка на активную роль в процессе своего собственного развития (статья 31), на получение информации (статья 13), доступ к соответствующей информации (статья 17), на образование (статья 28), на выражение своего мнения и на то, чтобы его учитывали при принятии решений, касающихся его жизни (статья 12).

В ряде других областей, иногда весьма щепетильных, Конвенция идет гораздо дальше существующих юридических норм и практики. Сюда относятся ее положения в отношении права на жизнь, выживания и развития (статья 6); права на имя и гражданство с момента рождения (статья 7); усыновления (статья 21); прав детей – инвалидов (статья 23) и сирот (статья 20), детей – беженцев (статья 22), а также детей, нарушивших закон (статья 40).

Она расширяет юридические аспекты прав человека, обеспечивая защиту детей от всех форм эксплуатации (статья 36), касаясь вопроса о детях меньшинств и коренных групп населения (статья 30) и затрагивает злоупотребление наркотиками (статья 33) и отсутствие заботы о детях (статья 34).

В Конвенции признается главенствующая роль семьи и родителей в уходе за

детьми и в обеспечении их защиты, а также обязанность государства помогать им в выполнении этих задач (статья 5).

Она позволяет получить новое глобальное представление о сведенных воедино правах ребенка, которые нашли отражение во многих международных договорах и декларациях за последние 40 лет.

Важным принципом Конвенции является отсутствие дискриминации; дети пользуются своими правами без какой-либо дискриминации, независимо от расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или иных убеждений, национального, этнического или социального происхождения, имущественного положения, состояния здоровья и рождения ребенка, его родителей или законных опекунов или каких-либо иных обстоятельств (статья 2).

Конвенция ООН о правах ребенка - это правовой документ высокого международного стандарта. В нем ребенок провозглашен полноценной и полноправной личностью, самостоятельным субъектом права. Такого отношения к ребенку не было еще ни в одном международном документе.

2 сентября 1990 г. после ратификации ее 20 государствами Конвенция о правах ребенка вступила в силу как международный документ [2, с.56-67].

Многие нормы международного гуманитарного права можно толковать с точки зрения режима наибольшего благоприятства для детей без каких-либо ограничений.

Заключение.

Гуманная направленность международно-правовых актов делает их незаменимым источником, регламентирующим все случаи, с которыми могут столкнуться дети в период международных и немеждународных вооруженных конфликтов, а потому их совершенно необходимо изучать и широко пропагандировать [4, с.51].

Следует согласиться с С.Н. Сабикеновым, полагающим, что однако может возникнуть закономерный вопрос: стоит ли останавливаться на достигнутых результатах в сфере международно-правового регулирования защиты прав детей -

жертв вооруженных конфликтов? На этот вопрос нельзя ответить утвердительно. К сожалению, современная ситуация, связанная, в том числе, с появлением новых форм вооруженных конфликтов, показывает, что имеются существенные пробелы, как в правовом статусе детей, так и в системе контроля защиты их прав.

Необходимо отметить, что привелигированная, повышенная защита прав детей и подростков традиционно устанавливалась в связи с нахождением их в экстремальных ситуациях (потере родителей, конфликт с

законом и т.п.). К сожалению, такая защита не распространилась на детей – жертв вооруженных конфликтов [1, с.152].

Нормы международного права, как и национальные законодательства, здесь крайне немногочисленны.

«Все государственные меры, направленные на реализацию Конвенции о правах ребенка и других международных актах, говорят о заинтересованном отношении государства в создании благоприятных условий для гармоничного развития подрастающего поколения» [5, с.29].

Список использованной литературы

1. Сабикенов С.Н. Международная защита прав детей. // Вестник Университета им. Д.А. Кунаева. №2 (23) 2007. – С.148 -150.
2. Сагиев Р.М. Международные организации и Конвенции ООН по защите прав детей. // Казахстанский журнал международного права, №1 (8), 2007. – С.56-67.
3. Котляров И.И. Международное гуманитарное право и вооруженные силы России // Московский журнал международного права XII. 2008 г. – С.116.
4. Корбут И.В. Международные конвенции и декларации о правах женщин и детей. – М.: ИЦ – Гарант. 2007 г. – С.51.
5. Утанов М. Суд по делам несовершеннолетних – альтернатива общим судам. – “Фемида”, 2007, № 6. – С.29.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. КРИМИНОЛОГИЯ УГОЛОВНОЕ ПРАВО. КРИМИНОЛОГИЯ CRIMINAL LAW. CRIMINOLOGY

УДК: 343.2/7(4/9)
МРНТИ: 10.77.91

С.М. Апенев¹

*¹к.ю.н., и.о.доцента кафедры международного права КазНУ им. Аль-Фараби,
г. Алматы, Казахстан
e-mail: serik.apenov@kaznu.kz*

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОГО ПРОСТУПКА ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН (В СРАВНЕНИИ С ЗАРУБЕЖНОЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКОЙ)

Аннотация

В статье рассмотрена одна из проблем Общей части уголовного права – классификация преступных деяний и изучена степень соответствия нынешней законодательной классификации и формулировок их определений зарубежным законодательным практикам. Причиной написания этой статьи является реформирование уголовного законодательства РК и внедрение в Уголовный кодекс нового понятия «уголовный проступок», которое существует в зарубежных уголовных законодательствах. Соответственно, в статье проанализирована уголовно-правовая характеристика данного понятия с учетом зарубежной уголовно-правовой практики. В результате выявлено, что нынешнее деление преступных деяний на «преступления» и «уголовные проступки» соответствует уголовному праву ФРГ.

В ходе анализа части 3 статьи 10 Уголовного кодекса Республики Казахстан, предусматривающей определение уголовного проступка, выявлено ее несоответствие некоторым требованиям уголовного права. На основе этого и в целях совершенствования уголовного законодательства РК сформулировано другое определение уголовного проступка.

Ключевые слова: уголовный закон, преступление, уголовный проступок, классификация, противоправность, наказание

С.М. Әпенев¹

*¹Аль-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының доцент м.а., з.ғ.к.,
Алматы қ, Қазақстан.
e-mail: serik.apenov@kaznu.kz*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢЫ БОЙЫНША ҚЫЛМЫСТЫҚ ТЕРІС ҚЫЛЫҚТЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ (ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ЗАҢ ПРАКТИКАЛАРЫМЕН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТҮРДЕ)

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық құқық Жалпы бөлімінің бір мәселесі–қылмысты іс-әрекеттерді топтастыру және қазіргі заңдағы топтастыру мен олардың анықтамасының шет елдік заң практикаларына сәйкестік дәрежесі қарастырылған. Бұл мақаланы жазудың себебі, ҚР қылмыстық заңын реформалау және шет елдердің заң практикаларында кездесетін «қылмыстық теріс қылық» деген жаңа ұғымды Қылмыстық кодекске енгізу болып табылады. Сәйкесінше мақалада шет елдердің қылмыстық-құқықтық практикаларын ескере отырып, осы ұғымның қылмыстық құқықтық сипаттамасы талданған. Нәтижесінде, қазіргі

қылмыстық іс-әрекеттерді «қылмыс» және «теріс қылық» деп бөлу ГФР қылмыстық құқығына сәйкес келетіндігі анықталды.

Қылмыстық теріс қылықтың анықтамасын қарастыратын Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 10 бабы 3 бөлімін талдау барысында, оның қылмыстық құқықтың кей талаптарына сәйкес келмейтіндігі анықталды. Осының негізінде ҚР қылмыстық заңын жетілдіру мақсатында қылмыстық теріс қылықтың басқаша анықтамасы ұсынылды.

Түйін сөздер: қылмыстық заң, қылмыс, қылмыстық теріс қылық, топтастыру, құқыққа қайшылық, жаза.

*S.M. Apenov*¹

¹ *Candidate of Law Sciences, the associated professor of international law KazNU of a name of al-Farabi, Almaty, Kazakhstan.
e-mail: serik.apenov@kaznu.kz*

SPECIAL ASPECTS OF CRIMINAL OFFENSE UNDER THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (IN COMPARISON WITH FOREIGN LEGISLATIVE PRACTICE)

Abstract

The article considers one of the problems of the General part of criminal law the classification of criminal acts and investigates the degree of conformity of current legislative classification and the wording of their definitions with foreign legislative practice. The reason for writing this article is the reform of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan and the introduction of a new concept "criminal misdemeanor" in the criminal code that exist in the foreign criminal laws. Accordingly, the article analyzes the criminal and legal characteristics of this concept, taking into account international criminal law practice. The result revealed that the current classification of criminal offences into "crime" and "criminal misconduct" fall under the criminal law of the Federal Republic of Germany.

Analysis of paragraph 3, Article 10 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, providing for the definition of the criminal offense found discrepancies with certain requirements of criminal law. On the basis of this and in order to improve criminal legislation of the Republic of Kazakhstan another definition of a criminal offense was formulated

Keywords: criminal law, crime, criminal offense, classification, wrongfulness, punishment.

Главным новшеством Уголовного кодекса Республики Казахстан 2014 года является внедрение такого понятия, как «уголовный проступок». Уголовный закон РК, рассматривая понятие уголовного правонарушения, в виде обобщенного понятия в качестве ее видов приводит «преступление» и «уголовный проступок». Соответственно, уголовный закон в своем содержании рассматривает понятия преступления и уголовного проступка, а также в Особенной части определяет их виды, при этом, как правило, устанавливая уголовную ответственность за их совершение.

Для Казахстанских ученых в области уголовного права и ученых постсоветских стран в целом, понятие «уголовный проступок» считалось уголовно-правовым элементом законодательства зарубежных стран, в частности Германии, Франции и т.д.

Теперь это понятие использует и уголовное законодательство Республики Казахстан. Поэтому целями данной статьи является выяснение приемлемости этого понятия для казахстанского уголовного законодательства, изучение степени общественной опасности тех составов уголовных правонарушений, которые относятся к уголовному проступку, а также определение влияния на эффективность уголовного права.

Для достижения поставленной цели, сначала следует сравнительно остановиться на правовой характеристике уголовного проступка по уголовному праву зарубежных стран и отечественному праву, в частности на определении понятия «уголовный проступок» и классификации уголовно наказуемых деяний по степени их общественной опасности.

Французское уголовное право все преступные деяния делит на три категории:

преступления, проступки и нарушения. Такая классификация преступных деяний в соответствии со ст. 111-1 УК Франции существует в зависимости от их тяжести [1]. Следует отметить, что такая классификация преступного поведения во Франции была законодательно закреплена еще в 1810 году во времена кодекса Наполеона. Лишь УК Франции 1992 года установил материальный критерий классификации преступных деяний, т.е. тяжесть деяния.

Статья 111-2 УК Франции гласит, что «Закон определяет преступления и проступки и устанавливает наказания, применяемые к их исполнителям. Регламент определяет нарушения и устанавливает в пределах и в соответствии с различиями, установленными законом, наказания, применяемые к нарушителям» [1]. Если обратить внимание на содержание кодекса, то можно заметить, что большинство умышленных деяний относятся к преступлениям, и небольшая часть неосторожных деяний квалифицируется, как преступления. Таким образом, французское уголовное право, учитывая меньшую тяжесть неосторожного поведения, по сравнению с преступлением, большинство неосторожных деяний признает в качестве проступка.

Как видно из содержания ст. 111-2, виды нарушения определяются различными регламентами или правилами, нарушение или несоблюдение которых, без установления какой либо формы вины, влечет уголовную ответственность. За совершения нарушения применяются те меры ответственности, которые предусмотрены регламентами. Отсюда можно делать вывод о том, что французское уголовное законодательство не ограничивается одним уголовным кодексом. Следует отметить, что Казахское уголовное законодательство в своем содержании также имеет бланкетные диспозитивные признаки, которые вынуждают правоприменителя изучать различные правила, уставы, инструкции, однако наказания, применяемые за их совершение, определяются уголовным кодексом.

Классификация преступных деяний, безусловно, вопрос важный, поскольку по

этому критерию определяются не только размер уголовной ответственности, но и сфера распространения ответственности на других лиц, возможность реализации уголовной ответственности при неоконченной преступной деятельности, а также процессуальные вопросы, например, подсудность и подсудность деяния.

По французскому уголовному праву покушение на преступление всегда наказуемо, покушение на проступок наказуемо только в том случае, когда это предусмотрено законом, а покушение на нарушение не наказуемо вообще.

Соучастие в уголовном правонарушении наказуемо за преступления и проступки, нарушение наказуемо только в том случае, если это прямо предусмотрено постановлением исполнительных органов власти.

С точки зрения уголовно-процессуального права преступления рассматриваются судом присяжных, проступки – исправительным трибуналом, нарушения – полицейским трибуналом [2, с. 73]. Обращая внимание на компетентность рассмотрения уголовных дел по законодательству Франции, можно ожидать такого варианта рассмотрения уголовных дел в ближайшем будущем и в Казахстане, поскольку глава 55 Уголовно-процессуального кодекса РК, регламентируя особенности производства по делам об уголовных проступках, эту категорию уголовных дел относит к полно-мочию органов дознания. Учитывая обязательность протокольной формы досудебного расследования по делам об уголовных проступках, нельзя удивляться, если со временем казахстанский законодатель эту категорию уголовных дел передаст полиции, а именно патрульной службе и участковым полицейским.

Деление всех преступных деяний на две группы, как в уголовном законодательстве РК, существует в УК Германии. Содержание §12 УК ФРГ, где дается определение преступления и проступка, буквально выглядит следующим образом:

«(1) Преступлениями являются противоправные деяния, за совершение которых в

качестве минимального наказания предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок от одного года и более.

(2) Проступками являются противоправные деяния, за совершение которых минимальным наказанием является лишение свободы на более короткий срок или денежный штраф.

(3) Отягчающие или смягчающие обстоятельства, предусмотренные в предписаниях Общей части, или для особо тяжких либо менее тяжких случаев, при делении деяний не принимаются во внимание» [3].

Обращая внимание на определение преступления и проступка, следует отметить, что критерием классификации является формальный признак – вид и размер предусмотренного в УК наказания за их совершение. Общим признаком преступления и проступка тоже является формальный признак – противоправность деяния, т.е. установление уголовно-правового запрета параграфами УК ФРГ. Кроме того, из содержания вышеприведенных определений видно, что, в качестве разграничивающего критерия между преступлением и проступком использован размер и вид наказания, а не степень тяжести противоправного деяния, которое на самом деле в действительности существует. Тем не менее, с такой позицией германских законодателей следует согласиться, поскольку использование в качестве разграничивающего признака «степени тяжести деяния» привело бы к употреблению оценочного признака, результат которого не всегда и не совсем понятно отражают мысль законодателя, а в действительности законодательно выражает вид и размер санкции. К тому же, такой вариант решения вопроса, т.е. разграничение преступления и проступка характером санкции ближе к пониманию населением содержания и требования права. Отмечаем, что такая классификация преступного деяния в отличие от французского законодательства не влияет на подсудность уголовных дел.

Англо-американское уголовное право преступные деяния не делит на преступления и проступки. В уголовном законода-

тельстве этих государств сами преступления по степени опасности делятся на несколько категорий. Например, американское уголовное законодательство классифицирует преступления на две группы: 1) опасные преступления – фелонии; 2) менее опасные – мисдиминоры. К мисдиминорам относятся те преступления, за совершение которых законодательством предусмотрено до одного года лишения свободы или штраф. В свою очередь мисдиминоры разделяются на незначительные мисдиминоры или нарушения. К фелониям относятся все остальные преступления, предусматривающие наказание свыше одного года лишения свободы. Следует отметить, что по уголовному законодательству большинства штатов и фелонии, и мисдиминоры делятся на несколько категорий или классов, в зависимости от которых устанавливаются пределы наказаний. Именно с этой точки зрения все фелонии и мисдиминоры по степени своей опасности относятся к классу А, В, С или, как устанавливают уголовные кодексы некоторых штатов, фелонии или мисдиминоры 1, 2, 3 степеней [2, с. 69-70].

Что касается Англии, которая признается родиной и распространителем англо-американской правовой семьи, то, прежде всего, следует отметить, что в отличие от континентальной Европы, здесь нет единого уголовного кодекса. В этой стране исторически сложилось право судебных прецедентов, или общее право, которое действует наряду с парламентскими уставами (законами) – уставным правом. Другими словами уголовное законодательство Англии состоит из совокупности отдельных законодательных актов, касающихся вопросов покушения на преступления, соучастия, назначения наказания и т.д. В Англии Закон об уголовном праве от 21 июля 1967 года упразднил деление преступлений на фелонии и мисдиминоры и вместо этого определил новую классификацию уголовных преступлений.

С процессуальной точки зрения преступления подразделяются на преступления, дела о которых рассматриваются с соблюдением процедуры, требующей

обвинительного акта (indictable offences), участия присяжных и с соблюдением целого ряда процедурных правил, а также преступления, дела о которых рассматриваются в упрощенном порядке (summary offences). В Английском праве наблюдается и третья группа преступлений – «смешанные», процедуры судебного разбирательства которых зависят от стороны обвинения или защиты [2, с. 69].

Кратко анализируя вопросы деления преступного деяния этих стран, можно сделать вывод о том, что из уголовных законодательств по рассматриваемому вопросу самым близким к УК РК являются законодательство Германии и, с некоторыми особенностями, Франции. Поэтому целесообразно рассмотреть уголовные законодательства именно этих стран.

Статья 10 Уголовного кодекса РК, определяя преступления и уголовные проступки в качестве видов уголовного правонарушения, различает их по двум критериям: по степени общественной опасности и наказуемости. Если обратить внимание на сущность этих различающих признаков, то можно заметить, что это последовательные признаки, т.е. сначала определяется общественная опасность деяния и после этого можно говорить о наказуемости уголовного правонарушения. Общественная опасность, являясь оценочным признаком, всегда вынуждает законодателя обращать внимание на значимость объекта уголовно-правовой охраны, характер деяния, размер и вид ущерба, способ, время, место совершения деяния. Именно по этому признаку уголовные правонарушения делятся не только на преступления и уголовные проступки, но и сами преступления, в соответствии со статьей 11, делятся на преступления небольшой тяжести, средней тяжести, тяжкие и особо тяжкие.

Наказуемость уголовного правонарушения, как правило, выражается видами и размерами санкций статьи Особенной части УК. Особенности наказуемости преступлений и уголовных проступков выражены в самом определении этих понятий. Так, в соответствии с частью 2 статьи 10,

«преступлением признается совершенное виновно общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное настоящим Кодексом под угрозой наказания в виде штрафа, исправительных работ, ограничения свободы, лишения свободы или смертной казни».

Часть 3 этой же статьи определяет уголовный проступок следующим образом: «Уголовным проступком признается совершенное виновно деяние (действие или бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству, за совершение которого предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста».

Качество такого определения преступления и уголовного проступка сразу вызывает сомнения, поскольку в этих определениях мы встречаемся с перечислением списка некоторых основных наказаний по уголовному законодательству РК. Данные сомнения можно обосновать следующими причинами: во-первых, традиционно в уголовно-правовой науке и в уголовном законе при формулировании тех или иных определений используются признаки, характерные для данного явления, в нашем случае, противоправность, общественная опасность, виновность преступления и уголовного проступка. А когда в правовом явлении признается характерным перечень однородных признаков, как в нашем случае, перечень основных видов наказания, то используются общие признаки раскрывающих сущность этих однородных признаков. Например, наказания, не связанные с лишением или ограничением свободы, или наоборот, наказания, связанные с изоляцией виновного от общества. В противном случае законодатель для того, чтобы сформулировать понятие преступления или уголовного проступка, занимался бы перечислением списка наказаний. Если их количество 20, то нужно было бы перечислить все.

Во-вторых, по смыслу статьи 10, понятия преступления и уголовного проступка

всегда будут зависеть от видов наказания. Получается, если перечень наказаний дополняется новым наказанием, то это следует указывать не только в ст. 40, перечисляющей основные и дополнительные виды наказания, но и в ст. 10. предусматривающей определения преступления и уголовного проступка. Подобное изменение уголовного закона признается фактором, отрицательно влияющим на устойчивость уголовного закона. В-третьих, в статье 10 разграничивающим преступление от уголовного проступка наказанием определены наказания не в виде лишения свободы, как в вышеуказанных зарубежных уголовных законодательствах, а три вида наказания: ограничение свободы, лишение свободы и смертная казнь. Здесь, если обратить внимание на правовую характеристику наказания в виде ограничения свободы, можно отметить, что данный вид наказания по своей мягкости не является характерным для преступления. Ограничение свободы, по своему содержанию являясь основным видом наказания, является аналогом условного осуждения. Ограничение свободы в отличие от условного осуждения является наказанием, а условное осуждение не относится к наказаниям, а является разновидностью уголовной ответственности. Кроме того, при условном осуждении лицо не считается отбывшим наказание. По этой причине ограничение свободы можно считать приемлемым не только для преступления, но и для уголовного проступка. Данное замечание разделяется и некоторыми казахстанскими учеными. В частности, Д.С. Чукмаитов, рассматривая состояние и перспективы развития системы уголовных наказаний, отмечает, что «в целях оптимизации наказаний, не связанных с изоляцией от общества, необходимо исключить из списка меры наказания, по воздействию и последствиям схожие с другими видами наказания, а также утратившие свою социальную значимость, в частности, ограничение свободы, поскольку условия исполнения данного наказания совпадают с порядком и условиями исполнения условного осуждения; конфискацию имущества

следует исключить из системы наказаний, используя ее как иную уголовно-правовую меру, в рамках обеспечения исполнения наказания в виде штрафа в случае злостного уклонения осужденного от его уплаты» [4, с.40]. Из сказанного выходит, что критерием, разграничивающим преступление от уголовного проступка, законодательно должно признаваться наличие наказания в виде лишения свободы в санкциях статьи Особенной части Уголовного кодекса.

В определении преступления встречаются наказания в виде штрафа, исправительных работ, характерные и для уголовного проступка. На наш взгляд, к этому можно отнести с пониманием, поскольку Уголовный кодекс РК в практике назначения наказаний предоставляет большие возможности, перечисляя для этого альтернативные наказания в статьях Особенной части УК. В этой связи судьи, учитывая степень общественной опасности деяния, личности виновного и другие обстоятельства, предусмотренные в статье 52 УК РК, выбирают вид и размер наказания за каждое совершенное преступление. Обращая внимание на эту особенность уголовного закона РК, отметим, что уголовное законодательство РК не требует от судов обязательного назначения наказания в виде лишения свободы на срок от одного года и более за преступления, как указано в §12 УК ФРГ.

Следующим, четвертым ущербным моментом анализируемых определений является возможность наступления уголовной ответственности за уголовный поступок при создании угрозы наступления вреда. Часть 3 статьи 10 использует выражение «либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству», что указывает на неоконченность уголовных проступков в тех случаях, когда статья 24 УК предусматривает уголовную ответственность за неоконченную преступную деятельность и допускает ответственность только за покушение на преступление и приготовление к преступлению. Например, статья 108 УК РК устанавливает уголовную ответственность за

умышленное причинение легкого вреда здоровью. Предположим, что действия лица, направленные на причинение легкого вреда здоровью другому лицу, не было доведено до конца по не зависящим от него обстоятельствам. За создание такого вида угрозы устанавливать уголовную ответственность означает чрезмерную суровость уголовного закона. К тому же, уголовный кодекс, действовавший до 2014 года, в период своего действия исключил уголовно-правовую ответственность за умышленное причинение легкого вреда здоровью в связи с переводом его в Кодекс об административных правонарушениях. Получается,

что в данном случае мы встречаемся с коллизией статьей уголовного закона. В связи с этими, предлагаем изложить текст части 3 статьи 10 УК РК, предусматривающей понятие уголовного проступка в следующей форме: «Уголовным проступком признается совершенное виновно деяние (действие или бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред законно охраняемым интересам, за совершение которого предусмотрено наказание, не связанное с изоляцией виновного лица от общества».

Список использованной литературы:

1. <http://law.edu./norm/norm.asp?normID=1243018>
2. Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право современных зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). – Москва: Зерцало, 1997.–192 с.
3. <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1242733>
4. Чукмаитов Д.С. Современное состояние и перспективы развития системы уголовных наказаний и иных мер уголовно-правового воздействия. //Материалы международной научно-практической конференции на тему «10 лет Уголовному кодексу Республики Казахстан: современная уголовно-правовая политика, правоприменительная практика и совершенствование уголовного законодательства» 18 мая 2007 года. – Астана, 2007. – С. 38-40.

УДК: 343.85:336.763(574)

МРНТИ: 10.77.51

A.R. Bizhanova¹

¹d.o.l., senior teacher of criminal law the institute of History and Law of Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

e-mail: Aike_74@mail.ru

SOME PROBLEMS OF CRIMINAL SUBJECTS RELATED TO SECURITIES

Abstract

Security is one of the main instruments of the financial market. This document which certifies property rights in the market often attracts interest of many. Therefore criminal liability for violations of the rights of subjects on securities market is provided in standards of the criminal legislation. This work is devoted to a problem of subjects of the criminal offenses regulated by the articles 224,225,226,227,228,231 Criminal Code of Kazakhstan. In article certain subjects of the called criminal offenses, a concept of the official person issuer are defined and also the question of criminal prosecution of legal entities is considered.

Keywords: the criminal offenses which are directly connected with securities market, criminal liability for criminal offenses on securities market, securities, securities market, a subject of criminal offense on securities market, the legal entity as the subject of criminal offense.

A.P. Бижанова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.д.,

Алматы қ., Қазақстан

e-mail: Aike_74@mail.ru

БАҒАЛЫ ҚАҒАЗДАРМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Бағалы қағаздар – қаржы нарығындағы басты инструменттердің бірі. Мүліктік құқықтарды куәландыратын бұл құжаттың нарықта көпшіліктің қызығушылығын танытары анық. Сондықтан да қылмыстық заңнамада бағалы қағаздар нарығы субъектілерінің құқықтарына қылмыстық қолсұққаны үшін қылмыстық жауаптылық белгілейді. Мақала сол ҚР ҚК-нің 224,225,226,227,228,231-баптардағы қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі мәселесіне арналады. Мақалада аталған қылмыстық құқық бұзушылықтар субъектілерінің жекеленген түрлері нақтыланып, эмитент лауазымды адамы ұғымы, сондай-ақ заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығы сұрағы талқыланады.

Түйін сөздер: бағалы қағаз нарығымен тікелей байланысты қылмыстық құқық бұзушылық, бағалы қағаз нарығындағы қылмыстық құқық бұзушылық үшін қылмыстық жауаптылық, бағалы қағаздар, бағалы қағаз нарығы, бағалы қағаз нарығындағы қылмыстық құқық бұзушылықтың заты, заңды тұлға қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ретінде.

А.Р. Бижанова¹

¹Д.ю.н, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин института истории и права
КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: Aike_74@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СУБЪЕКТОВ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С ЦЕННЫМИ БУМАГАМИ

Аннотация

Ценная бумага является одним из основных инструментов финансового рынка. Этот документ, который удостоверяет имущественные права на рынке часто вызывает интерес многих. Поэтому в нормах уголовного законодательства предусматривается уголовная ответственность за нарушения прав субъектов на рынке ценных бумаг. Данная работа посвящается проблеме субъектов уголовных правонарушений, регламентируемых статьями 224, 225, 226, 227, 228, 231 УК РК. В статье определяются отдельные субъекты названных уголовных правонарушений, понятие должностного лица-эмитента, а также рассматривается вопрос о привлечении к уголовной ответственности юридических лиц.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, непосредственно связанные с рынком ценных бумаг, уголовная ответственность за уголовные правонарушения на рынке ценных бумаг, ценные бумаги, рынок ценных бумаг, предмет уголовного правонарушения на рынке ценных бумаг, юридическое лицо в качестве субъекта уголовного правонарушения.

Introduction

Kazakhstan has been following new directions of development since proclaimed its independence. Political and economic system of reforms of independent Kazakhstan has democratized life from all sides, at the same time has integrated interests of an individual and the whole society, to enrich person's spiritual life, to live in dignity and create conditions for the work, to form the social justice and political freedom.

The President in his message «The stability and security of the country in the new century» proclaimed: «Open economy and integration into the powerful world economic zones – the only way of survival of the nation and the state. Not only in the economy but also in politics attempts invention a special way are doomed to failure. Kazakhstan cannot go contrary to world trends. Open society without democracy cannot be built» [1, 5 article].

To form a new state was not easy at different times. In the early years of independence, the global crisis has given the people of Kazakhstan to feel a huge impact. In accordance to formation of market economy in Kazakhstan, there have been profound changes in all spheres of society's life.

The process of development in the market economy sphere has its peculiarities. There

have been new types of financial institutions, various private properties, system of commercial banks, financial and currency stocks, investments, non-governmental pension funds, business quickly spread, system of payment rebuilt. However these conditions have strengthen with material and technical resources, without organized and legal preparation have been realized. Information sources were used enough without legal order. However it's too difficult and full of contradiction to make the law which regulates economic legal relations.

The economics is the general movement which provides for living being organism and the finance of the economics «blood system» for those people who live in one state, in one society, in certain region at the same time, and breath with one law. So the finance plays the important role in formation and stabilization of economics. N.A. Nazarbayev in his message to the people «New Kazakhstan in new world» considers the ways to be in the pedestal of 50 competitive countries and entrusts to solve a main problem of new period. One of them is not only to provide development of economic stability but also to govern its growth. It is said that «We must increase the stabilization and competitiveness of financial system to new level of liberalization». We must form

effectively operates market fund. Its development impossible if people don't draw their investments in securities» [2, 6 article].

In connection with it the Republic of Kazakhstan together with other CIS countries is going through the development and stabilization tendency of securities market which is the main component of market economy. The formation of securities market in Kazakhstan set up at the beginning of 90th of former century, at that time primary establishments of market funds have being formed on the based of Union of Soviet Socialist Republics.

Securities are documents with necessary requisition which legally certifies property and their realisation is possible when you give them to someone. These property documents are assignation of money for credit, buying, selling or deposit property. In connection with it securities allow to receive revenue to their owners. At last capital invested into securities will be self fund.

Securities are important investment consolidation of state's credits in turn because total securities in turn form the basis of charter fund. So securities are too active part of Kazakhstan's nowadays market economy and an effective instrument which realize brokers or directly emitents and investors interests. Law of the Republic of Kazakhstan about «Securities market» which was adopted on July 2, 2000 identify securities status, and directly affects in realization of legally operated market relations.

However there are some difficulties in market fund stabilization. They are: formerly growth of inflation, stagnation of production means, for the most economic subjects the lack of work experience in market fund. There are less representatives of middle group, manufactures of internal production are the main large strategic companies which interfere to work effectively to this sphere. Large companies consolidate their securities in order to participate actively in market fund and refuse to put into turn. So due to such consequences the market fund is near to commit crimes that can cause considerable damages.

Nowadays there are new methods of criminal infringement in securities market, crime quality in economic sphere has been

changed. Schemer criminals illegally seizure the monitoring package of stocks, and illegally move the private companies owners to oligarchical groups.

The self regulative organizations, law protective and monitoring bodies prevent such crimes in certain measure in securities market. However in our state in fixed economic situation these measures cannot give their results. That's why there are still criminal territory.

The law creative work and law application intensively develop in securities market crime prevention civil and criminal law sphere connected to securities market.

It's necessary to use strong and influential measures when there is shortage of civil legal and administrative methods and their prevention in work experience. We tell neither about administrative legal responsibilities nor contents or fixed sanction for lawbreakers.

According to criminologist scientists point of view the violation nature in securities markets and the lawbreakers' characteristics, therefore the influence of legal responsibility to regulate law order is not a struggle weapon with lawbreakers in financial and organization sphere. The only way to solve this problem is to increase types of legal responsibilities in securities market. Therefore some articles have been aimed in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (amendments and additions from May 15, 2007) .

Some crime classifications in the securities market have been identified in the theory. We can examine crimes in securities market by dividing them into two groups: crimes directly connected to issue and circulation of securities and crimes indirectly connected to issue and circulation of securities.

Crimes directly connected to the issue and circulation of securities will have been entered to VII chapter «Relations in the sphere of economic activity» of the Criminal Code of the republic of Kazakhstan. They are: 224-article – to violate the issue of emission securities; 225-article – emission securities officials give no information or wittingly false information; 226-article – to enter wittingly false information into the register of the securities bearer;

227-article – to give wittingly false information about professional participants of securities market; 228-article – to violate the rule of securities operation; 231-article – to issue or buy the forged money and securities.

The main part

Let's examine problems directly connected to securities of crime subjects.

Crime subjects in securities market must be a 16 year-old, sane individual, committed several crimes.

The subject's characteristics: an individual, sane, reached to criminal responsible age. There are no identical attitudes towards sum of additional characteristic. R.O.Orynbayev describes the special subjects in the following way [3, 57-65 article].

- signs describing the legal position (foreign citizen, citizen of the republic of Kazakhstan);

- signs describing the profession and position;

- signs describing the relationship between victim and guilty (parents, guardians, children);

- signs describing physical position (man, woman, teenager).

According to N.S.Leikin and N.P. Grabovsky's point of view the special subject description has certain peculiarities in crime norm disposition, however E.F. Frolov and R.R. Galiakparov consider the characteristics describing special subject is the recidivist [4, 92 article].

As for V.R.Schavinsky the subject of violation the issue of securities (emission) and circulation (CriminalCode of Ukraine republic 223 - article) – subject of economic activity – citizens and officials are the emissions, in some circumstances 14 year old citizen also can be an emission. [5, 17 article].

The crime subjects directly connected to the issue and circulation of securities (Criminal Code of the republic of Kazakhstan 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231 articles) –mainly special, only 206 article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan is the simply subjective. Their characteristics are the following: position, field of specialty, profession, spending a lot of time for crime preparation, to be familiar with banking system, to try to do some experiments in technical

direction, to own corresponding materials and the others. It's impossible to commit such crimes without participant of financial and credit employees or authorities who have certain profit portion from criminal activity. The vast majority of such crimes are committed by multi level crimes or a group of people. The reason is the participation of companies, departments, many employees in financial operation, the complexity of document circulation, the limited time for operations.

The special subject for these crimes – company official- registrar, leader of company-emission, director, chief accountant, the chairman of inspection committee who signed the concluded report of the issue and circulation of securities, an official who concluded wittingly false report of authority body on securities issue and the others.

The subjects in securities market:

1. Individual and institutional investors, emissions, professional participants of securities market, organizer of buying-selling and self-regulative companies.

2. Professional participants of securities market who have licenses to realize the governing of investment portfolio service, or individual investors who invest emission securities individually or with the help of broker or middleman service.

Investor – an individual and corporation who invests funds into securities for the profit. To cope with this activity emissions address to professional middlemen or brokers because to issue securities in market circulation during the competitive period demands professional skills and competitiveness.

Dealer – professional participant of securities market who has direct right to provide his interest and to bargain with emission securities from his own expenses and other financial means in unorganized securities market and organized securities market.

Broker – professional participant of securities market who bargains with emission securities and other financial means from client's expenses, interest and order.

Emission– an individual who realizes the issue of emission securities. Emission can be

state, local administration, corporations, financial institutions and the other legal entity.

Underwriter – professional participant who has license to realize dealer's and broker's service in securities market and serves in issue and placing of securities to emission. Emission consortium – the union which was created on the basis of underwriters' united service condition in order to serve the emission in issue and placing of securities.

Let's examine above mentioned crimes subjects in detail.

224 article of the Criminal Code shows the crimes subjects – a union which concluded emission prospect with special - wittingly false information – an official who concluded wittingly false report about emission authorities or authority body's securities issue which was edited by S.M.rakhmanov and T.A.Bapanov in the interpretation of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Usually these activities are made not by an individual but target group because to conclude all mentioned documents have been examined and decided in the Majilis.

According to nowadays rules and procedures the securities prospects must be signed and realized by the chief accountant and the executive body of identical emissions. Independent estimator and auditor must prove the truth of information.

An official is the crime subject who gives no information or wittingly false information about emission securities (Criminal Code of the republic of Kazakhstan 225-article). According of article 3 of the Criminal Code of the republic of Kazakhstan the conception «an official» who realizes permanent, temporary or on special competence of representative authority's function (i.e. concerning the service independent people who have right to promulgate on behalf of the state or fixed legal order the legal importance act), who execute the economical, organization and authority or administrative functions of state bodies, local self-administrative bodies and the Armed forces of the Republic of Kazakhstan and other army and military structures.

It's obvious that an official must be the state servant. And issuer – legal or individual who issue emission securities, he cannot be the

state servant in all circumstances, he is only concerning about state securities. In this case instead of the crime subject «emission official» it's relevant to use «emission-authority». Emission –authorities – are individuals responsible for not giving information or false information to state bodies, securities holders, investors.

Two alternative action consisting the objective crime have been considered in article 200 of the Criminal Code of the Russian Federation: issuer's financial and economical activities, securities, decisions and not giving wittingly information to the Investor or control body; according to these questions to give wittingly incomplete or false information to investor or control body. There is no concrete conception about control body in the Criminal Code. Administrative measures will be used in case if above mentioned activities cannot incur losses and if there is no wittingly evasion sign (according to article 15-19 of the Administrative lawbreaking code of the Russian Federation).

Investors have the right to get information of emission securities issue. During the placing of emission securities the issuer (underwriter, emission consortium) is obliged to give the issue prospect of securities or its copy according to the primary demand of investor. The Issuer (underwriter, emission consortium) for giving the issue prospect of securities copy can get payment from the investor not exceeding the sum spent for its preparation.

The subject who gives wittingly false information to register of securities holders (226-article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) is a 16-year old, sane person.

In the interpretation [6, 502 article] of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan edited by I.Sh.Borchashvili have been shown that the special subject, committing such crime, is a leader of organization stands in for register's position or an official person of a bank who can cope with this kind of registration. However in the interpretation of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan edited by S.M. Rakhmetov and T.A. Bapanov, in addition to above mentioned

subjects they include a chief accountant and a chairman of control committee on issue and placing of securities [7,369 article].

Registrar – professional participant of securities market who realizes, keeps, corrects the register of securities holders.

A to give wittingly false information about professional participants of securities market (227-article) As for crime, when professional participants of securities market give wittingly false information (227-article of the Criminal Code of the republic of Kazakhstan), a professional participant of securities market – realizes his activity through the license basis of securities market or acts corresponding to the code and is a legal entity who works in organization and legal department of the joint-stock company (not including the broker, dealer, registrar, transfer-agent and don't give client's right for report).

The securities operation groups are the following: emission operation; credit operation; bill of exchange operation; stocktaking operation; buying and selling of securities at his own expenses or task operation; service operation concerning to securities; deposit operation.

Banks in securities market of the Republic of Kazakhstan realize the banking operation and service through professional and non-professional participants of the market.

Banks' several operation operate with securities the Civil Code of the republic of Kazakhstan 129-134,136,139- articles, 3- subclause of 715-article, 2-subclause of 716-article, «The National Bank of the Republic of Kazakhstan» The law of the Republic of Kazakhstan 8-article, a) and b) subclauses, 27,28-articles, 33-article, 35-article, 36-2-article, 36-3-article, 52-1-article's 1),2),3), 4),5) and 6) subclauses, 54-article's corresponding rules, 56-article's a),b), c)-subclauses, 57- article's corresponding rules, 58- article's corresponding rules, «Bank and Bank service of the Republic of Kazakhstan» The Law of the Republic of Kazakhstan 16-article's 1,2,3,4 and 8-subclauses, 26-article, 30-article's i), v)-subclauses, and 4-subclause's a),b),b-1-subclauses, 42-article's 1-subclause; «About the Joint-stock companies» The law of the republic

of Kazakhstan 3-article's 1,2,4-subclauses, 11-article's 1-subclause, 12,13-subclauses, 16-32-subclauses; «About securities market» The law of the Republic of Kazakhstan 3-article, 4-30-subclauses, 44,45-subclauses, 50-article, 55-article, 63-article, 65-article, 69-article, 73,74-articles, 83,84-articles; «about Financial market and state regulation and monitoring of financial establishments» The law of the Republic of Kazakhstan 9-article,12-article; National Bank of the Republic of Kazakhstan and Financial Market and regulation and monitoring of financial establishments Agency of the Republic of Kazakhstan corresponding normative legal acts will regulate according to some corresponding operations.

The crime subjects are 16-year old, sane people who serve professionally themselves in securities market and who have special permissions (license). people There is no limitation in number of subjects who is responsible for operation with securities. The issuer is professionally assisted by the specialists who issue securities, securities market at high level or intent to organise contract in secondary securities market (securities in turn). The professional participants are: broker, dealer, transfer-agent, registrar, underwriter, leader of investment portfolio or pension assets, custodian, nominal holder and self-regulative organization, securities' trade organizers. In this norm nominal holder is considered as securities holder.

Transfer-agent – professional participant of securities market who serves to take and transfer documents (information) among his clients.

Investment portfolio or pension assets manager – professional participant who acts on behalf of himself protects clients' interests and its realization the report of governing the civil rights objectives of securities market.

Custodian – professional participant of securities market who realizes activities corresponding to the acts in the Code of the Republic of Kazakhstan, takes report about clients' finance and financial weapons and in accordance with them confirms the rights, takes responsibility for storage of the financial documents.

Insider– professional participant who can own the issuer's or its affiliated person's shares (portion-sharing in charter capital), be a member of the issuer's or its affiliated person's managerial body, can conclude the contract the issuer's or its affiliated person's labour and civil rights, and as an official person of state body use all given power to reach insider's information.

Self-regulative body – a legal entity was created by the professional participants of securities market in the target union, who intends to sign identical rules and standards of his service in securities market.

To violate the securities operation rules (228-article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) the crime subject – special, 16-year old, sane, an official who is responsible for securities operation which have been shown in the interpretation of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan edited by S.M.Rakhmetov, T.A.Bapanov. As for the conception «an official person» according to the law of the Republic of Kazakhstan «about the State Service» must be used concerning to state servants. The professional participants in securities market, the issuers and the other subjects don't concern to this category. That's why it's correct to say that the crime subject is «an official responsible for realization of securities operation».

The crime subject must be a 16 year old, sane official who can make, store or sell the forged money or securities (231-article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan).

The problem of admission a legal entity as a crime subject in criminal and legal literature have arised theoretical arguments for many years and it's better to mark these crimes while selecting. The crime relations in the sphere of economic activity, namely in securities market have a great importance and in experimentation.

The criminal responsibility problem of legal entities hasn't been appeared at once in the science. However, the reason of admission a legal entity as a crime subject related to economic crimes, environment pollution, water and land deformation. XX century «in the period prosperity of wild capitalism, state has lost its influential power to financial economy. The states with highly developed economics

have faced to such situation at their time but they could solve complex problem. For instance, in the USA in the period of the winning great clash, considering the criminal cases, the theory of criminal and legal responsibilities have been adopted, and corporation leader has been found guilty then. Corporations together with their staff will be make answer. According to the USA courts' opinion, a legal entity will be able to responsible for individual's criminal activities for the benefit of corporation. Even if another person who was involved in criminal case has been found innocent, he won't stand in the way of the corporation make answer, where he worked. The corporation won't make answer in case if corporation staff was found guilty for their benefit.

It's more efficient to make answer an individual with an American experiment than to make answer the legal entities in economical sphere. Not only legal entities will make answer for economic crime but also organizations.

According to some authors' points of view, if the legal entity has been signified as the crime subject then the state will lose its civil rights and administrative regulative method of rights with corporations, organizations, enterprises, because to regulate the relation (law breaking) between an individual and a state by criminal and legal rules are the last measure is the general admitted fact.

According to the foreign scientist, V.S. Khanna's opinion, in order to make answer the legal entity, the following signs must be kept:

- 1) a legal entity employee consciously commit illegal act (realizes),
- 2) an employee acts within his authority;
- 3) an employee acts for the benefit of a legal entity [8, 1489-1490 articles].

V.I. Zhukovskii proposes that to consider a legal entity as a special subject of a crime we should reconsider the following problems:

- there is no special subject conception in criminal law, a special subject's signs will be reconsidered in theoretical research; to make answer legal entities in criminal legal and clerical sphere may arise serious problems concerning to the Decree of the Supreme Court Plenum.

- the main institutions of criminal law have widespread and will be continued the several decades, and that's why if consider a legal entity as a special subject to keep formed postulates in theory and practice it is not necessary to change a lot the general part of the Criminal Code;

- a special subject has additional signs together with general subject signs, or the disposition of Special department norm, or the identified conception of individual crime type. A legal entity may be recognized as a special subject of crime if we change the concrete norms of special department;

- it's necessary to examine in detail and correct several norms in order to admit a legal entity as a special subject;

- this type of legal experiment will be representative basis in further researches, a legal entity as a special subject of crime will form limited and necessary experiment according to participated criminal cases. Otherwise, these acts will be ended with no result;

- this given legal experiment would be useful in any case to develop legal science and experiment;

- in experiment to consider a legal entity as a crime subject administrative lawbreakers to found guilty a legal entity it's necessary to take into account the Code about administrative lawbreakers because their norms are similar to the norms of the Special department of the Criminal Code. If we consider a legal entity as a special subject these norms describes as banks and will be identified as a violator of any signed rule with other laws and department normative acts.

Of course, it's impossible to consider a legal entity as a subject in all crime types while not to research it deeply, because for individual crimes this case is unsuccessful. However, in the project of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, a legal entity is a crime subject and it was considered in individual criminal norms classified articles. The conception of criminal lawbreaker encloses crime and criminal wrongdoers, and was given a conception concerning to individual and legal entities. Corresponding punishments for individuals and legal entities have been specified.

We have considered up to nowadays that

the theoretical basis of criminal responsibility is the crime weapon, it's important to presence all corpus delicti elements. So, to make answer an individual it's necessary to be crime objects, objective side, subject, subjective side, as for a legal entity, the main element of crime subjective side is a fault describes according to a legal entity employee's point of view to criminal act. To make answer a legal entity is stronger than to make answer individuals because a legal entity will be liquidated, punished and as a result of it hundreds of employees will be unemployed.

As a matter of fact, the arguments considering a legal entity as a crime subject have been arised among scientist for a long time as above mentioned would find its decision as a result of crime experiment, complex scientific research.

Conclusion

225- article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan about securities issuer an official of state body together with securities holders evasion issuer official corresponding information or must be considered measures of giving false information. Securities Issuer official gives no information or gives false information (225-article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) about criminal norm *criminal subject* instead of «*issuer official*» *conception it's relevant to use «issuer authorities»*.

Securities issuer official person gives no information or gives false information (225-article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) about norms to deprive its authority position punishment only an issuer – state servant – it must be used to authority.

Violation of rules securities operation have been shown (228-article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan) *crime subject is an official*. As for the conception «an authority» «about State service» corresponding to the Code of the Republic of Kazakhstan must be used only to state servants. As for professional participants, they are not in this category. Lawbreakers securites operation rules they are professional participants securities operation implement functions as term basis.

References:

- 1 Назарбаев Н.Ә. Дөңгелек үстелдегі баяндама // Ел Президентінің «Еліміздің жаңа жасырдағы тұрақтылығы мен қауіпсіздігі» туралы Қазақстан халқына Жолдауына орай заңдарды жетілдірудің проблемалары» тақырыбында арналған «Дөңгелек үстел» материалдарынан. – Алматы, 2000. – 188 б.
- 2 Назарбаев Н.Ә. «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Халқына жолдауы. – Алматы, 2008. – 27 б.
- 3 Щавинский В.Р. Уголовная ответственность за незаконную эмиссию негосударственных ценных бумаг: автореф. ...канд. юрид. наук. – Киев, 2004. – 20 с.
- 4 Орынбаев Р.О. Специальный субъект преступления. – Алматы: Наука, 1997. – 153 с.
- 5 Фролов Э.Ф., Галиакпаров Р.Р. Множественность преступных деяний как институт уголовного права. – М., 1967. – 356 с.
- 6 Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части / под общ. ред. И.Ш.Борчашвили. Изд-во 2-е. – Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 992 с.
- 7 ҚР Қылмыстық кодексіне түсінік / Жалпы редакторлар С.М.Рахметов, Т.Ә. Бапанов. – Алматы: Изд-во «Норма-К», 2004. – 648 б.
- 8 Harvard Law Review. Corporate criminal liability what purpose does it serve? // Volume 109 (Number 7) May 1996.; http://papers.ssrn.com/so/3///papers.cfm?abstract_id=803867.

УДК: 343.85

МРНТИ: 10.81.71

С.М. Крганбекова¹

*¹магистрант института истории и права
ҚазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: korganbekovasm@mail.ru*

Научный руководитель: Б.Х. Толеубекова²

*²доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин
Института истории и права
Казахского национального педагогического университета им.Абая, г. Алматы
E-mail: madina_khv@mail.ru*

КОНЦЕПЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ НАД ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В данной статье дается общий обзор приоритетам противодействия преступности в Концепции правовой политики Республики Казахстан, а также предлагаются некоторые меры усовершенствования отечественного уголовного законодательства в целях обеспечения и усовершенствования контроля над преступностью.

Ключевые слова: Концепция правовой политики государства; усовершенствование системы уголовного наказания, обеспечение контроля над преступностью.

С.М. Корганбекова¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының магистранты, Алматы қ, Қазақстан
e-mail: korganbekovasm@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: Б.Х. Толеубекова²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық– құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдар докторы, профессор, Алматы қаласы,
E-mail: madina_khv@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫ БАҚЫЛАУҒА АРНАЛҒАН МЕМЛЕКЕТТІК КОНЦЕПЦИЯСЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қылмысқа қарсы күресу тұжырымдамасы аясында жалпы шаралары қарастырылған. Сондай-ақ, қылмысты бақылау мақсатында отандық қылмыстық заңнамаларды жетілдіру шаралары ұсынылған.

Түйін сөздер: құқықтық саясат тұжырымдамасы, мемлекеттік қылмыстық жүйесін жетілдіру; қылмысқа қарсы күрес бақылауды қамтамасыз ету.

S.Korganbekova

*Magistrate of the institute of History and Law of Kazakh National Pedagogical University named after Abai,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: korganbekovasm@mail.ru*

Research supervisor: B.Kh. Toleubekova

*Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal and Legal Disciplines of the Institute
of History and Law of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty
E-mail: madina_khv@mail.ru*

THE CONCEPT IS STATE CONTROL OVER CRIME

Abstract

This article provides an overview of the priorities for combating crime in the concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan, as well as proposes a few measures to improve the domestic criminal law in order to ensure and improve control over crime.

Keywords: the concept of the state's legal policy, the improvement of the system of criminal punishment, ensuring control over crime.

Введение

Необходимость исследования вопросов формирования и обеспечения государственной политики в сфере контроля над преступностью определяется важнейшими факторами, выполняющими функции, определяющие их значение в международной рейтинговой оценке состоятельности стран, претендующих на занятие ключевых позиций в общемировой системе противодействия преступности.

Концепция правовой политики Республики Казахстан была дополнена

положением, которое гласит: «В то же время правоохранительная деятельность государства требует своего дальнейшего развития и совершенствования. В этой связи главными приоритетами в данной деятельности должны быть: борьба с преступностью, обеспечение законности и общественной безопасности, защита прав и свобод граждан, обеспечение неотвратимости реакции государства на любые правонарушения, неукоснительное следование принципу «нулевой терпимости (толерантности)» к правонарушениям,

быстрое и полное раскрытие преступлений, избличение и привлечение к уголовной ответственности лиц, их совершивших, профилактика правонарушений, взаимодействие с гражданами в борьбе с преступностью» [1].

Глава государства Н.А. Назарбаев в Стратегии «Казахстан–2050», в числе приоритетов в сфере дальнейшего укрепления государственности и развития казахстанской демократии, в числе которых называет принцип «нулевой терпимости к беспорядку», «атмосферу нетерпимости к мелким правонарушениям как важного шага в укреплении общественной безопасности, борьбе с преступностью», необходимость «единым фронтом выступить против коррупции», которая признается в качестве прямой угрозы национальной безопасности [5].

Вышеизложенные обстоятельства обусловлены направлениями, складывающимися в общей динамике преступности. Так, по данным А.Х. Миндагулова, за период с 1991 по 2009 гг. (19 лет) динамика преступности характеризуется определенной скачкообразностью, которую в криминологии условно принято называть синусоидой [4].

Закономерность криминальной динамики состоит в том, что, на смену спаду или стабилизации уровня преступности с фатальной неизбежностью, приходит рост этого уровня. Практика говорит о том, что на период с 2009 по 2014 гг. приходится рост преступности [4].

Республика Казахстан увеличивает свои показатели экономического и социального роста, уровня жизни населения. Несмотря на вышеуказанное обстоятельство, оно не является фактором, снижающим уровень преступности. Так, В.В. Лунеев полагает: «С развитием общества социальные, экономические, политические и психологические противоречия криминогенного характера не уменьшаются, а даже возрастают. Самый высокий реальный и особенно учитываемый общий уровень преступности, как ни парадоксально звучит, наличествует в самых богатых, экономически, социально и политически развитых странах». Таким

образом, противодействие преступности в Республике Казахстан приобретает значение фактора, влияющего на сохранение безопасности государства [3].

Концепция правовой политики предусматривает реформирование систем судебных и правоохранительных органов, изменения в общегосударственной уголовной политике, модернизация уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного, административного законодательства. Государство, в лице главы государства, осознавая сущность процесса контроля над преступностью, принимает все необходимые меры для предотвращения совершения преступлений и стабилизации жизни общества в целом.

Изучая и обобщая предшествующий опыт стран постсоветского пространства; опыт Казахстана, сложившийся за годы его независимости, становится очевидным, что, достижение окончательной победы над преступностью, равно и как его полное искоренение, не возможно. Не оспорим тот факт, что, даже самое развитое государство с устойчивой экономикой и высоким уровнем жизни, не исключает сосуществование криминалитета.

В России, так например, около 14 лет назад была выдвинута идея сотрудничества с криминалитетом, с целью обеспечения контроля над преступностью. При этом главная мысль сводилась к тому, что криминальные силы общества, представляя собой механизм регуляции взаимоотношений в преступном мире, выполняли позитивную роль в обществе, поскольку правоохранительные органы не могли справиться с преступностью и ею начинали управлять авторитеты. Таким образом, ослабление государственной политики выгодно криминальным структурам. Основная задача общегосударственной политики нашего государства состоит в том, чтобы уровень преступности не превышал тех показателей, за пределами которых преступность сможет оказывать свое разрушающее воздействие на все отрасли жизнеобеспечения общества.

Понимая, что контроль над преступ-

ностью носит комплексный характер, особое место в нем занимает уголовное и уголовно-процессуальное законодательство, последнее призвано обеспечить выполнение задач соблюдения прав и законных интересов всех его участников. Наличие нравственной составляющей в уголовном судопроизводстве является очень важным показателем. Запрещение допускать действия, направленные на унижение и чести, достоинства и деловой репутации человека, либо действия, создающие угрозу для его здоровья и безопасности; возложение на должностных лиц правоохранительных органов обязанностей по обеспечению сохранения в тайне обстоятельств интимной жизни граждан и т.п., закреплено законодательно.

В сфере уголовного судопроизводства представлены все виды гуманистических отношений, основными из которых, безусловно, являются отношения между человеком и государством. Гуманность этих отношений проявляется в заботе законодателя о здоровье человека, вовлеченного в уголовный процесс (требование учитывать состояние здоровья при избрании меры пресечения или ее изменении), при назначении наказаний. В уголовном судопроизводстве государственная власть в известном смысле равна перед законом в той же мере, что и отдельный гражданин [2], о чем свидетельствуют статьи 412, 414, 418 Уголовного кодекса Республики Казахстан.

В качестве одной из задач государственной политики противодействия преступности и контроля над нею в Республике Казахстан может выступать формирование национальной стратегии и комплексной программы действий и разработка национальной стратегии противодействия преступности и контроля над нею, отвечающей Стратегии «Казахстан – 2050», научном обосновании необходимости изменения методологической основы политики государства в части замены стратегии борьбы на стратегию противодействия и контроля над преступностью, разработке проекта Комплексной долгосрочной программы противодействия и контроля над преступностью в Республике Казахстан.

Объектами исследования должны явиться отдельные положения Конституции Республики Казахстан в части защиты прав,

свобод и законных интересов человека и гражданина, юридических лиц, законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с преступностью за период с 1993 года по настоящее время, законодательные акты по вопросам организации и деятельности судебных органов, правоохранительных органов, специальных государственных органов, государственные, отраслевые и региональные программы по вопросам борьбы с преступностью за период с 1993 года по настоящее время, нормативные постановления Конституционного Совета Республики Казахстан, международные акты, участником которых является Республика Казахстан, уголовная статистика за период с 1993 года по настоящее время, зарубежная теория и практика противодействия преступности.

Новые методологические подходы обусловлены приоритетами, закрепленными в общегосударственной Стратегии «Казахстан–2050», в соответствии с которыми важнейшая роль отводится обеспечению эффективного правопорядка как основы развитой страны, поставившей перед собой концептуально значимую цель: вхождение Казахстана в число тридцати самых развитых стран мира. Идея неотложности мер по наведению эффективного правопорядка нашла свое подтверждение в ежегодном Послании (январь 2014 г.) Главы государства Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее».

Эта идея предопределяет неотложность следующих мер:

- разработку национальной стратегии противодействия преступности и контроля над нею;
- признания стратегически значимыми и методологически обоснованными отказ от идеологии борьбы с преступностью и восприятие идеологии противодействия преступности и контроля над нею;
- разработку государственной комплексной долговременной программы противодействия преступности и контроля над нею;
- разработку пакета проектов законодательных актов по вопросам противодействия преступности и контроля над нею.

Перспективность во времени предлагаемого подхода мы усматриваем в том, что он соответствует отдельным приоритетам Стратегии «Казахстан–2050», реализация и достижение которых в целом определены на ближайшие 33 года, вплоть до 2050 года. Содержательная перспектива определяется теми преимуществами, которые объективно вытекают из результатов модернизации национальной стратегии противодействия преступности. В качестве таких преимуществ на гипотетическом уровне выступают рациональное распределение функций противодействия и контроля между соответствующими уполномоченными субъектами, исключение функционального дублирования, повышение эффективности взаимодействия как внутреннего межведомственного, так и международного характера [5].

В целом проблемам борьбы с преступностью посвящено немало исследований криминологов, представителей репрессивных отраслей права (уголовного, уголовно-исполнительного, уголовно-процессуального).

Вместе с тем, каких-либо исследований в области формирования новой идеологии обеспечения национальной безопасности в форме отказа от стратегии борьбы с преступностью как не имеющей перспектив в условиях капитализации общественных отношений и восприятия новой идеологии в виде национальной стратегии противодействия преступности и контроля над нею ни в странах ближнего зарубежья, ни дальнего зарубежья в прошедшие 12-15 лет не осуществлялось.

Генетическая связь, имманентно присущая масштабной Стратегии «Казахстан–2050» и предлагаемой новой идеологии в виде национальной стратегии противодействия преступности и контроля над нею, является доказательством неисследованности темы проекта в той мере, в какой Стратегия «Казахстан–2050», будучи современно новым видением обустройства страны, еще не подвергалась глубокому научному осмыслению и осознанию его глобальной значимости, места и роли в общей системе национальных ценностей.

Контроль, понимаемый утилитарно, до сих пор рассматривался как один из элементов полномочий органов, осуществляющих правоохранительную деятельность. Предлагаемое исследование расширяет содержательное наполнение понятия «контроль», включая в него специальные меры, направленные на сдерживание динамики преступности в тех пределах, когда она не способна оказать сколько-нибудь существенное влияние на поступательное развитие общества и страны в целом.

Выводы

Экономическая политика государства должна вести к экономической несостоятельности осуществления криминальной деятельности. Осуществление последнего не должно сопровождаться извлечением какой то ни было прибыли.

Политика государства, направленная на обеспечение контроля над преступностью, представляя собой одно из главных направлений в общегосударственной политике, учитывает и совмещает в себе познания и опыт, накопленный годами в области уголовного, уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного права, криминологии.

Несомненно, что политика государства в сфере контроля над преступностью обязана осуществлять целенаправленное воздействие и на причины ее возникновения.

Однозначно, что снизить «престиж криминальной деятельности» можно только путем влияния на правосознание общества и каждого человека в частности.

Понимая, что криминалитет продолжает оказывать влияние на законотворческую и правоприменительную деятельности, задачи уголовно-правовой политики выступают на первый план.

Соблюдение и реализацию ведущих принципов уголовной ответственности: равенства граждан перед законом, законности, вины, справедливости, гуманизма призвана обеспечить прежде всего уголовно-процессуальная политика.

Уголовно-исполнительная политика требует наиболее глубокого и кардинального реформирования, начало которому положено принятием нового Уголовно-исполнительного кодекса.

Административно-правовая политика, являясь тесно связанной с политикой уголовной, представляет собой мощный рычаг стратегии сдерживания преступности.

Следует отметить, что обеспечить комплексный подход в обеспечении государственной политики контроля над преступностью, можно лишь путем интеграции различных отраслей права, систематически усваивая и реализовывая теоретико-правовые воззрения специалистов в области иных правовых наук, опираясь при этом на отечественный правовой опыт и национальную юридическую традицию.

Список использованной литературы:

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года // www.akorda.kz/ru
2. Кашепов В.П. Гуманизация уголовного судопроизводства как принцип регулирования российского судопроизводства // Журнал российского права, 2015.
3. Лунеев В.В. Тенденции современной преступности и борьбы с ней в России // Государство и право, 2004.
4. Миндагулов А.Х. Уголовная политика в сфере предупреждения преступности: Монография. - Алматы: КазНПУ им. Абая, 2009. – 357 с.
5. Стратегия "Казахстан-2050" // www.akorda.kz/ru/official_documents
6. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017г.) // <http://adilet.zan.kz>
7. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017г.) // <http://adilet.zan.kz>

УДК: 343.23.01
МРНТИ: 10.77.21

И.Б. Садуақасов¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының бМ030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты,
Алматы, Қазақстан
e-mail: in101102@mail.ru*

Ғылыми жетекшісі: Н.Б. Калкаева²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры, з.ғ.к.
Алматы, Қазақстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

КЕДЕНДІК ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ОБЪЕКТИВТІК ЖӘНЕ СУБЪЕКТИВТІК БЕЛГІЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстан мемлекеті бойынша заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту, күшейту, экономикалық қылмысқа қарсы күрестің, қандай маңызды орын механизмін жетілдіру жүйесіндегі жүзеге асырылатын шараларды және қылмыстық-құқықтық реттеу қоғамдық-мемлекеттік қатынастар саласын-

дағы кеден саясаты, сондай-ақ, осы экономикалық құқықтары саласындағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің, мемлекеттің және қоғамның, экономикалық қылмыс және құралдарын әзірлеу күресудегі, онымен маңызды теориялық және тәжірибелік маңыздылығын зерттеуге арналған. Бүгінгі күні қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынас объекті деп айту жалпы танылған және қылмыстық құқық теориясында жеткілікті терең зерттелген мәселе. Республикамызда қылмыстың объектісі жалпы, топтық және тікелей объектілер деп бөлінеді. Топтық және тікелей объектілер – жалпы объектінің құрамдас бөліктері. Топтық объект басқа белгілермен салыса отырып қандай да бір қылмыстар тобының қоғамдық қауіпті дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді, ол неғұрлым маңызды болса, келетін зиян соғұрлым қауіпті болады. Мақалада кедендік қылмыстарға байланысты қылмыстық қол сұғушылықтың объектісі болып табылатын қоғамдық қатынастарға да қатысты әртүрлі шиеленіскен көзқарастар қарастырылады. Қылмысқа кінәлі жеке адам болмаған жағдайда, жалпы қылмыс құрамының толық бар болуы туралы айту мүмкін емес, себебі есі дұрыс, заңмен бекітілген жауаптылық басталатын жасқа жеткен адам жоқ жерде, қылмыстық жауаптылық туралы және қылмыс құрамы туралы сөз қозғаудың реті жоқ. Қылмыстық жауаптылық жасқа жеткен, қылмыстық заңда қылмыс ретінде қарастырылған қоғамдық қауіпті іс-әрекетті жасағаны үшін кінәлі жеке тұлға қылмыстың субъектісі болып табылады. Соған орай, кеден қылмыстарының субъектісі болып қылмыс жасаған мезетте заңға сәйкес қылмыстылық жауаптылыққа тартылатын жасқа жеткен адам танылатындығы көрсетіледі.

Түйін сөздер: кеден, кеден ісі, кедендік қылмыстар, қылмыстық құқық бұзушылықтар, қылмыс құрамы

И.Б. Садуақасов ¹

*¹магистрант 1-курса специальности 6М030100- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: in101102@mail.ru*

Научный руководитель: Н.Б. Калкаева²

*²к.ю.н., ассоциированный профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

ОБЪЕКТИВНЫЕ И СУБЪЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ ТАМОЖЕННОГО УГОЛОВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы укрепления правопорядка в Республике Казахстан, усиления борьбы с экономической преступностью, мер, принятых в системе усовершенствования механизма регулирования уголовного правосудия в сфере общественно-государственных отношений, а также инструментов хозяйствующих субъектов, изучения важности теоретического и практического значения борьбы против экономических преступлений.

Охраняемые уголовным законом общественные отношения на сегодняшний день достаточно глубоко исследованы в теории уголовного права. Согласно уголовному праву Республики Казахстан, объект делится на групповой и непосредственный. Групповые и непосредственные объекты – это составляющие компоненты общего объекта. Можно квалифицировать степень угрозы общественной опасности объектов на группировки путем сравнения с другими признаками родового объекта. В статье также рассматриваются различные относительно сложные общественные отношения, которые являются объектом расхищения. При отсутствии отдельного виновного лица невозможно говорить о полноте преступного состава. Физическое лицо, достигшее возраста уголовной ответственности, виновное за совершение общественно опасного деяния, которое рассматривается в уголовном законе, признается в качестве субъекта преступления. В этой связи показано, что в момент совершения преступления лицо, достигшее возраста уголовной ответственности, согласно закону будет являться субъектом таможенного преступления.

Ключевые слова: таможня, таможенное дело, таможенные преступления, уголовные правонарушения, состав преступления.

I.B. Saduakasov¹

*¹undergraduate of 1 course of specialty 6M030100 law of Institute of history and right of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: in101102@mail.ru*

Research supervisor: N.B. Kalkayeva²

*²Candidate of Law Sciences, the associated professor of department of criminal and legal disciplines of Institute of history and the right of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: nesibeli77@mail.ru*

OBJECTIVE AND SUBJECTIVE SIGNS OF CUSTOMS CRIMINAL OFFENCE

Abstract

In article problems of strengthening of law and order in the Republic of Kazakhstan, strengthenings of fight against economic crime, the measures taken in the system of improvement of the mechanism of regulation of criminal justice in the sphere of the public and state relations and also tools of economic entities, studying of importance of theoretical and practical value of fight against economic crimes are considered.

The public relations protected by the criminal law are rather deeply investigated in the theory of criminal law today. Criminally the Republic of Kazakhstan, an object shares on group and direct. Group and direct objects are a making components of the general object. It is possible to qualify the degree of threat to public danger of objects on groups by comparison with other signs of a patrimonial object. In article are also considered various rather difficult the public relation which are object of plunder. In the absence of the separate perpetrator it is impossible to say about completeness of criminal structure, that, in case of absence of the certain person guilty of crime, to speak about existence of full corpus delicti in general. The natural person who has reached age of criminal liability guilty for commission of socially dangerous act which is considered in the criminal law, is recognized as a subject of crime. In this regard it is shown that at the time of commission of crime the person which has reached age of criminal liability according to the law will be a subject of customs crime.

Keywords: customs, customs affairs, customs crimes, criminal offenses, corpus delicti.

Кіріспе. Кедендік саласындағы құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауаптылықты белгілейтін қылмыстық – құқықтық нормаларды дұрыс қолдану, істелген әрекетті заңға сәйкес саралау қылмыстық қол сұғатын қоғамдық қатынастардың шеңберін және мазмұнын дәл анықтауға және қылмыстың объектісін дәл белгілеуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты қылмыстық құқық ғылымында кедендік қылмыстарға байланысты объектілерін қалай түсінетіндігі жайлы мәселе туады.

Жалпы қылмыстың объектісі – қылмыстық құқық теориясында күрделі де даулы мәселелердің бірі. Қылмыстың объектісі қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынас екендігі баршамызға белгілі. Дегенмен бұл жалпы түсінік ғалымдардың объектінің құрылысы мен мазмұнына әртүрлі сипаттама беруге кедергі болмайды.

Кедендік қылмыстардың объектісі туралы мәселені қылмыс объектісін мүшелік жіктеу негізінде қарау керек. Себебі кедендік қылмыстар біздің Қазақстан Республика-

сының қылмыстық заңының ерекше бөлімінде әр тарауда көрсетілген. Сондықтан олардың әрқайсысының топтық және тікелей объектілерін жеке жеке қарап өтуді талап етеді.

Қылмыстың объектісін белгілеу әрбір қылмыстың мәнін анықтауда қажетті шарттардың бірі бола отырып, құқық бұзушылықтың табиғатын, оның әлеуметтік-саяси мазмұнын және қоғамдық қауіптілік дәрежесін анықтайды. Қылмыстың объектісін дұрыс анықтау Қылмыстық кодекстің Ерекше бөліміндегі ұқсас нормалардың орнын анықтауға, сондай-ақ іс-әрекеттерді дұрыс саралау үшін және оларға жаза тағайындау үшін қажет.

Адамның қоғамдық қауіпті іс-әрекеті (әрекет не әрекетсіздігі) қылмыс деп мына жағдайда танылады, егерде іс-әрекет қылмыстық заңмен қорғалатын белгілі бір объектіге қол сұғатын болса.

«Әр қылмыс әрекетпен немесе әрекетсіздікпен жасалса да, ол әрқашанда белгілі бір объектіге қол сұғады. Ешқандай қоғам-

дық қатынастарға зиян келтірмейтін қылмыс табиғатта жоқ», – деп жазады профессор А.Н. Трайнин [1, 36 б]. Тұлға қылмыстық заңмен қорғалатын объектіге, яғни қоғамдық қатынасқа зиян келтіреді. Дегенмен, барлық қоғамдық қатынас қылмыстық заңмен қорғала бермейді. Демек, қылмыстық заңмен қорғалмайтын қоғамдық қатынас қылмыстың объектісі болып табылмайды.

Жалпы қылмыстың объектісін дұрыс анықтаудың маңызды теориялық және практикалық мәні бар. Себебі қылмыстың объектісі қоғамдық қауіпті әрекеттің немесе әрекетсіздіктің әлеуметтік саяси мәнін едәуір толық ашуға, оның қоғамдық қауіпті сипатын және дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді.

Объектінің құрылысына, түрлеріне, қылмыстың затына және осы қажетті құрамның белгісі туралы қылмыстық құқық теориясында тұрақты бір пікірдің болмауы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөліміндегі қылмыстардың жекелеген түрлерін және топтарын, соның ішінде кедендік қылмыстарды талдауға да әсерін тигізеді. Сондай-ақ, қаралып отырған құрамның белгісінің мәні туралы қалыптасқан пікірдің болмауы бұл қылмыстардың топтық және тікелей объектілерін реттеудегі маңызды мәселелерді шешуге кедергі келтіріп отыр.

Бүгінгі күні қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынас объекті деп айту жалпы танылған және қылмыстық құқық теориясында жеткілікті терең зерттелген мәселе. Республикамызда қылмыстың объектісі жалпы, топтық және тікелей объектілер деп бөлінеді. Топтық және тікелей объектілер – жалпы объектінің құрамдас бөліктері. Топтық объект басқа белгілермен салыса отырып қандай да бір қылмыстар тобының қоғамдық қауіпті дәрежесін анықтауға мүмкіндік береді, ол неғұрлым маңызды болса, келетін зиян соғұрлым қауіпті болады. Қылмыстық құқық теориясында жалпы танылған, қылмыстың топтық объектісі бойынша Қылмыстық құқық Ерекше бөлімінің жүйесі құрылады, бұл Қылмыстық іс-әрекет (әрекетсіздік) заң қорғайтын қоғамдық қатынастарға зиян

келтіретін болады немесе зиян келтіруге қауіп туғызады. Олай болса, барлық қылмыстық іс-әрекеттің жалпы объектісі – қоғамдық қатынас болып саналылады.

Топтық (арнайы) объект – бұл жалпы объектінің бөлігі. Ол өздеріне бір-біріне ұқсас қылмыстар қастық жасайтын бір топты игіліктер жиынтығын алға тартады. Топтық объектінің ҚК Ерекше бөлімінің жүйесін қарастырудағы мәнісі айтарлықтай. Қылмыстың жалпы объектісін қылмыстық заңмен қорғалатын кез келген игіліктер құрайды. Профессор А.Н. Ағыбаевтың пікірінше: «мүдде деген ұғым қоғамдық қатынастардың құрамдас бөлігі», ал қоғамдық қатынас пен мүдде өзара байланысты, бір-біріне тәуелді және әрқайсысы жеке дара болуы мүмкін емес [2, 115 б.].

Профессор Е.Қайыржановтың пікірінше, қылмыстық құқық бойынша қылмыстың объектісі болып тек халықтың мүддесіне сәйкес келетіндері ғана саналады. Мүдделер қоғамдық қатынастарды көрсететін нақты бір құбылыс. Мүддені қылмыстық-құқықтық қорғаудың объектісі ретінде осылайша түсіну, объектіні қоғамдық қатынас ретінде анағұрлым нақты зерттеуде қандай да бір мүдденің және оның субъектісінің сипаты немесе мазмұны бойынша белгілі бір рөл ойнайды. Профессор Е.Қайыржановтың мұндай ұстанымы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінде заңды түрде бекітілген [3, 68 б.]. Мәселен, қылмыстық кодекстің 2-бабының 1-бөлігінде осы кодекстің міндеттері көрсетілген, яғни олар: адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті, қоршаған ортаны, Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысы мен аумақтық бүтіндігін, қоғам мен мемлекеттің қылмыстық қол сұғушылықтан заңмен қорғалатын мүдделерін қорғау, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігін сақтау, сондай-ақ қылмыстылықты ескерту.

Сол сияқты, кедендік қылмыстарға байланысты қылмыстық қол сұғушылықтың объектісі болып табылатын қоғамдық қатынастарға да қатысты әртүрлі шиеленіскен

көзқарастар қалыптасып отыр. «Экономика саласында жасалған қылмыстарының санаттарында қаралғандықтан» 234, 235, 236-баптарында көрсетілген әрекеттер үшін қылмыстық көрсетілген бұл нормалардың топтық объектісі болып Қазақстан Республикасының экономикасының дұрыс қызметін қарау керек.

Қылмыстық құқықтағы экономикалық қылмыстар үшін жауаптылықтың белгіленуі Қазақстан Республикасы экономикасының түбегейлі қайта қалыптасуымен тығыз байланысты екендігі даусыз. Экономикалық қылмыстар ішіндегі кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырумен байланысты жаңа қылмыс құрамдарының пайда болуы, кедендік және салықтық қылмыстардың жаңа сипат алуы соның дәлелі.

Жалпы алғанда, қылмыстық заңымыздың аталған қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін тарауы дұрыс құрылған деп айтуға болады, бұл пікірмен кейбір ресейлік ғалымдар да келіседі. Дәлірек айтсақ, В.Д. Ларичев, Н.С. Гильмутдинова Ресей, Белоруссия, Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан мемлекеттері қылмыстық заңдарының кедендік қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін нормаларын салыстыра отырып, алдыңғы орынға Қазақстан Республикасының қылмыстық заңын қояды. Қазіргі таңда ТМД Кедендік одағына біріккен мемлекеттер арасындағы өзара экономикалық әріптестікті, сонымен қатар кедендік реттеу аясындағы әріптестікті жетілдіру мақсатында аталған елдердің кедендік қылмыстар үшін қылмыстық жауаптылықты көздейтін нормаларын бір ізге салу, бірыңғайландыру қажеттігін, сол бағытта Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің артықшылықты тұстарын енгізуді ұсынады [4, 11б.].

О.Ш. Петросян, Ю.В. Трунцевский, Е.Н. Барикаев және А.Ж. Саркисяндардың авторлығымен екінші рет шығарылған «Экономические и финансовые преступления» оқу құралында «Непосредственный объект преступления, таковыми являются отношения в сфере внешнеэкономической деятельности и таможенного контроля» дей келе, яғни бұл қылмыс үшін тікелей объект

сыртқы экономикалық қызмет және кедендік бақылау» дей тұра қосымша тікелей объект ретінде мемлекеттік бюджетті құру кезіндегі салалар» деп салықтарды, кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарудың жағымсыз салдары ретінде келесі жағдайларды қарастырған: бюджетке міндетті төлемдердің тиісті деңгейде түспеуі, оның нәтижесінде бюджеттің кіріс бөлігінің қысқаруы дегенді айтып, яғни осы қылмысты қаржылық қылмыстарға жатқызады [5], кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарудың қоғамдық қауіптілігі мен сипаты, оның сыртқы экономикалық қызметтің қалыпты жүзеге асырылуына кедергі келтіретіндігімен ғана сипатталмайды, бұл қылмыс құрамының мемлекеттің ішкі экономикалық қауіпсіздігіне де қол сұғатындығын байқауға болады. Бұл қылмыс құрамы күрделі құрам болып табылады, сондықтан түрлі сипаттағы объектілерге қол сұғады. Олардың қатарына сыртқы экономикалық қызметтің қалыпты жүзеге асырылуын, кедендік бақылау мен кедендік шекарадан тауарлар мен көлік құралдарын өткізу тәртібі, кеден органдарының қалыпты қызметін, мемлекеттік бюджетке салықтар мен өзге де төлемдердің түсуі нысанындағы бюджетті қалыптастыруға байланысты құқықтық қатынастарды жатқызуға болады. Кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтарудың бірнеше құқық салаларына, дәлірек айтсақ, әртүрлі нормативтік құқықтық актілерге қол сұғатындығына, жанасатындығына байланысты қылмыстық құқық теориясында оның объектісін анықтауда қиындықтар туындап отыр.

Шын мәнінде, кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару құрамы салықтық және өзге де кедендік қылмыстармен тығыз байланысты. Мысалы, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 234-бабында көзделген экономикалық контрабанда құрамының жасалуының түпкі мақсаты ретінде кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару, сыртқы экономикалық қызмет қатысушыларының өз тауар айналымы мен оның көлемін, кедендік құнын жасыру табылады. Осы мақсатта тауарлар мен көлік құралдарын ҚР кедендік шекара-

сынан кеден бақылауын жанай немесе одан жасырын, не құжаттарды немесе кедендік теңдестіру құралдарын алдап пайдалану арқылы өткізу, не декларациялаумен немесе күмәнді декларациялаумен ұштасқан кедендік шекарадан өткізуге тиым салынған немесе өткізу шектелген кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды ірі мөлшерде өткізу, яғни экономикалық контрабанда орын алады.

АҚШ заңнамасында бұл қылмыс құрамы салықтық қылмыс құрамдарынан бөлінбеген, ол салық төлеушіге белгілі федералды салықты толық немесе бір бөлігін төлеуге қатысты міндеттемелерді қасақана орындамау әрекеттері ретінде сипатталады [6, 333 б.].

Европалық Экономикалық Одақ құрамына кіретін мемлекеттерде де кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару үшін қылмыстық жауаптылық салықтарды төлеуден жалтару үшін белгіленген жауаптылықтың мазмұнына енеді.

Кедендік қылмыс ретінде кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару құрамы келесі белгілермен анықталады, олар қылмыс құрамының заты болып тек кеден төлемдері мен алымдардың табылуы, кедендік шекарадан тауарлар мен көлік құралдарын өткізу барысында, өткізу тәртібі мен шарттарын бұзуға бағытталуы, сыртқы экономикалық қызметтің жүзеге асырылуы барысында жасалатындығы. Әрине, кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару мемлекеттің қаржы саласындағы, оның ішіндегі мемлекеттік бюджетті қалыптастыру барысындағы қоғамдық қатынастарға қол сұғатындығы белгілі. Бұл қылмыс құрамының жоғарыда аталған белгілермен сипатталуы оны салықтық қылмыстардан ажыратып қарастыруға мүмкіндік береді.

Контрабанданың тікелей объектісін екі тұрғыдан қарастыруға болады. Біріншіден ол, қалыпты, заңды сыртқы экономикалық қызметті жүзеге асыруды қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар, яғни мүдделер, игіліктер мен құндылықтар ретінде қарастырылады. Бұл қоғамдық қатынастар контрабанданы сыртқы экономикалық қызмет

саласындағы өзге де қылмыстармен біріктіріп қарастыруға мүмкіндік береді. Екіншіден, контрабанданың тікелей объектісін нақты, тар мағынада қарастырсақ, бұл қоғамдық қатынастар ретінде қазақстандық және шетелдік тауар өндірушілердің мүдделерін, Қазақстан Республикасының кеден төлемдері арқылы қалыптасатын бюджеттік мүддесін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып танылады. Контрабанданың тікелей объектісін бұлай нақтыландырып қарастыру бұл қылмыс құрамын сыртқы экономикалық қызмет саласындағы өзге де қылмыстардан ерекшелендіру, бөліп қарастыру мақсатында керек.

ҚР ҚК 234-бабына сәйкес зиян кеден төлемдерін төлемей ішкі нарыққа ретсіз, бақылаусыз түсетін тауарларды пайдаланатын тұтынушыларға, жазықсыз бәсеке тудыра отырып, отандық және шетелдік тауар өндірушілерге зиян келтіріледі, яғни отандық және шетелдік тауар өндірушілердің, тұтынушылардың мүдделерін контрабанда объектісі ретінде қарастыруға болады.

ҚР ҚК-нің 286-бабында кедендік шекарадан өткізуге тиым салынған, өткізуге шектелген кедендік шекара арқылы өткізудің арнайы ережелері белгіленген тауарларды, заттар мен құндылықтарды өткізу көзделгендіктен, контрабанданың тікелей объектісі күрделі сипатқа ие болады, яғни объектінің мазмұнына халық денсаулығы мен адамгершілік, әскери және адамзат қауіпсіздігі енеді.

Экономика саласында жасалатын қылмыстардың санатында кеден саласында жасалатын қылмыстарды бөліп көрсетіп, олардың түрлі объектісі ретінде мемлекеттің кеден саласының дұрыс қызметін көрсету дұрыс. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы қылмыстар тарауының 286-бабында айналыстан алынған заттардың немесе айналысы шектелген заттардың контрабандасы, 275-бабында жаппай зақымдау қаруын, қару-жарақ және әскери техника жасау кезінде пайдаланылатын технологияларды, ғылыми техникалық ақпаратты және қызметтерді заңсыз экспорттау қылмыстарының топтық объектісі ретінде қоғамдық қауіпсіздікті қараған жөн.

Кедендік қылмыстарды дұрыс дәрежелену тек қана топтық немесе тікелей объектісіне байланысты ғана емес, сонымен қатар осы қылмыстардың заттарына да тәуелді. Заң әдебиеттерінде қылмыстың заты әртүрлі жағдайда анықталады. Кейбір ғалымдар қылмыстың затын объектіге ешқандай қатынасы жоқ өзінше бір құбылыс дейді. Ал басқалары екеуінің арасынан ешқандай айырмашылық көрмейді, үшінші жағы қылмыстың затын объектінің элементі деп айтады. Бұл жерде қылмыстың заты туралы дұрыс шешім жасау үшін, қоғамдық қатынастың затымен қылмыстың затының айырмашылығын анықтау қажет. Қоғамдық қарым-қатынастың заты деп сол қоғамда өмір сүріп жатқан қатынасты айтамыз. Қоғамдық қатынастың затын құрылыстық элементі есебінде қарай отырып, осыдан қылмыстың затын айыру керек [2, 82 б.].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 236-бабына сәйкес, қылмыстық жауаптылық кеден бажын, салықтарды, кеден алымдарын, лицензия бергені үшін алынатын алымдарды немесе басқа кедендік төлемдерін төлеуден жалтару әрекеті үшін туындайды.

Сонымен бірге, кеден төлемдерін әкелу мен тасуға толықтай немесе жартылай шектеу қойылмаған және әкелу мен тасуға тыйым салынбаған тауарлар мен транспорттық құралдардан алынады. Сондықтан да кеден төлемдерін төлеуден жалтарудың заты тек кеден төлемдері мен осы төлемдерді төлеген жағдайда әкелу мен тасуға рұқсат етілген тауарлар мен транспорттық құралдар болады.

Әкелу мен тасуға рұқсат етілген тауарлар мен транспорттық құралдар кеден төлемдерін төлеуден жалтарудың заты болып, жалпы ережеге сай контрабанда заты болмайды. Бұл ұстаным тасымалданатын заттарды олардың құқықтық дәрежесі бойынша шектейтін Кеден кодексінің ұйғарымынан шығып отыр. Осылай аталмыш қылмыстардың заты кеден төлемдерін төлеуден жалтаруды контрабандадан бөліп тұрады.

Сонымен қатар, жалтарылған кеден төлемдері мен алымдарының мөлшері жоғарыда айтылғандай, әрекеттің қылмыстылығына да әсер етеді, яғни аталған әрекет үшін қылмыстық жауаптылық, егер жалтарылған төлемдер ірі мөлшерді құраған жағдайда

ғана туындайды, ал ірі мөлшерді құрамаса, әкімшілік жауаптылық туындайды. Кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару ірі мөлшерде жасалған деп ҚР ҚК 236-бабының ескертуіне сәйкес, егер төленбеген төлемдердің мөлшері бір мың айлық есептік көрсеткіштен асса танылады.

Экономикалық контрабанда қылмысының ҚР ҚК-нің 286-бабында көрсетілген қылмыстан айырмашылығын аталмыш қылмыстардың заттарына сүйене отырып анықтаймыз.

Ал қылмыстық жаза қолданылатын контрабанда жөніндегі заңды дұрыс және бірегей қолдану мақсатында 1997 жылы 18 шілдедегі қабылданған Жоғарғы Сот Пленумының «Контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы» № 10 қаулысында, контрабанда мүлкі ретінде кез келген материалдық дүниенің қозғалмалы заттарын, оның ішінде валюта, валюталық құндылықтар, электр, жылу немесе энергияның басқа да түрлері мен көлік құралдары, сондай-ақ халықтың көркем, ғылыми, тарихи және археологиялық байлығы ретінде мәні бар мәдени құндылықтарды – өнер шығармалары, көне заттар, осындай мәні бар нәрселер, интеллектуалды меншік нысандары, құрып кету қаупі бар жануарлар мен өсімдіктердің түрлері, олардың бөлектері мен ауытқуы (содан туындайтындарды) жатқызылған. Сонымен қатар контрабандаға қатысты кейіннен өзгеріс кіргізген 1999 жылы 30 сәуірдегі № 3 Қазақстан Республикасының Жоғарғы сот пленумының қаулысында ҚР кедендік шекарасы арқылы заңсыз өткізілетін тауарларға, сонымен қатар айналыстан алынған заттарды және айналысы шектелген заттарға (мысалы: тағам өнімдері, киім, аяқ-киім, парфюмерлік бұйымдар және т.б.) жатқызған [7].

Экономикалық контрабанданың айналыстан алынған заттардың немесе айналысы шектелген заттардың контрабандасынан, сондай-ақ, әкімшілік жауапкершілікпен жауаптылыққа тартылатын контрабандадан айырмашылығы да осы қылмыстың заттарына қатысты, яғни әкімшілік жауапкершілік қарастырылған контрабандаға қарағанда, қылмыстық жауапкершілікке тарту

үшін аса ірі мөлшерде тауарларды өткізгенін анықтау керек. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 234-бабының ескертуінде көрсетілгендей, ірі мөлшерде деп егер өткізілген тауарлардың құны бір мың айлық есептік көрсеткіштен асанды айтамыз.

Қылмыстың объективтік жағы – қылмыстық жауаптылықтың маңызды алғышарты. Біздің еліміздің қылмыстық құқық жеке адамға, қоғамға және мемлекетке қауіп төндіретін адамның ойларын емес, тек қылмыстық-құқықтық нормаларды бұзатын қоғамға қауіпті әрекетті ғана қылмыс деп мойындайды.

Кез келген қылмыс өзінің объективтік белгілерімен сипатталады. Қылмыстың объективтік жағы бұл қылмыстық заңмен қорғалатын объектіге қоғамдық – қауіпті, қол сұғудың сыртқы жағы, адамның саналы мінез-құлқының, әрекетінің нәтижесінде объективті түрде заң қорғайтын объектіге келтірілетін зиянды немесе зиян келтірілу қауіпін төндіру болып табылады. Яғни объективтік жақ қылмысты әрекеттің сыртқы, нақты көрінісі, демек біздің қылмыстық заңда тек қана сыртқа шыққан мінез-құлқы, яғни заңда сипатталған қоғамдық қауіпті іс-әрекет немесе әрекетсіздік үшін жауапкершілік белгілеген.

Қылмыстың объективтік жағы қылмыскердің ойы мен мақсаттарына баға беруде, оны субъективтік жағынан бағалағанда басты өлшем болып табылады. Демек объективтік жақсыз субъективтік жақты анықтау мүмкін емес, себебі субъективтік жақ объективтік жақпен тығыз байланыста. Осылайша сот және тергеу орындарының қызметінде зорлық-зомбылық және субъективизмнің етек жаюына қорған қойылады. Бұл қылмыстық істер бойынша сот төрелігін жүзеге асыруда заңдылықты сақтаудың маңызды кепілі болып табылады [8, 45 б.].

Жалпы қылмыстық құқық ғылымында қылмыстың субъектісі туралы проблеманы зерттеу өте маңызды. Қылмыстың субъектісі туралы проблеманы анықтау және жан-жақты зерттеу бірқатар құқықтық проблемаларға қатысты. Заң әдебиеттерінде қылмыстың субъектісі туралы проблеманы зерттеу әлі күнге дейін өз жалғасын тауып жатыр.

Қылмысқа кінәлі жеке адам болмаған жағдайда, жалпы қылмыс құрамының толық бар болуы туралы айту мүмкін емес, себебі есі дұрыс, заңмен бекітілген жауаптылық басталатын жасқа жеткен адам жоқ жерде, қылмыстық жауаптылық туралы және қылмыс құрамы туралы сөз қозғаудың реті жоқ. Қылмыстық жауаптылық жасқа жеткен, қылмыстық заңда қылмыс ретінде қарастырылған қоғамдық қауіпті іс-әрекетті жасағаны үшін кінәлі жеке тұлға қылмыстың субъектісі болып табылады. Қылмыс субъектісінің анықтамасы Қылмыстық кодекстің 14-бабында анық және нақты берілген.

Қазіргі қолданыстағы қылмыстық заң бойынша қылмыстың субъектісі тек жеке тұлға бола алады. Яғни заңды тұлғалар (кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар және т.б.) қылмыстың субъектісі бола алмайды.

Есі дұрыстық – өзінің іс-әрекетіне есеп бере алатындықтан, басқаруға қабілетінің барлығынан қылмыстың субъектісі делініп, қылмыстық жауапкершілікке тартылуы, яғни тұлғаның өз әрекетінің қылмыс екенін біле тұра, заңмен қорғалатын қоғамдық қатынасқа қол сұққанын сезе тұра, саналы түрде өз ықтиярымен қылмыс жасауы.

Қылмыстың субъектісі жалпы белгілерден басқа нақты бір құрамдарда тағы бір қосымша арнайы қасиеттермен сипатталуы мүмкін. Мәселен, кейбір қылмыстарды тек лауазымды адамдар, әскери қызметкерлер, көлік қызметшілері және т.б. жасауы мүмкін. Бұндай жағдайда қылмыс жасаған адам арнайы субъект деп аталады. Арнайы субъектілердің белгілері Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің ерекше бөліміндегі баптардың диспозициясында көрсетілген. Кейбір жағдайларда арнайы субъектілердің белгілері қылмыстық заңды талдау арқылы анықталады.

Кеден қылмыстарының субъектісі болып қылмыс жасаған мезетте заңға сәйкес қылмыстылық жауаптылыққа тартылатын жасқа жеткен адам танылады. Бұл қылмыстардың субъектілері өзінің психикалық күйін және жасы бойынша болып жатқан жағдайды саналы түрде сезінуге және өзінің іс-әрекеттерін басқаруға мүмкіндіктері болулары керек. Демек кеден қылмыстарының

субъектісі – Қазақстан Республикасының азаматтары, шетел азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар, яғни дипломатиялық қол сұқпаушылық құқығы бар адамдардан басқа 16 жасқа толған барлық жеке тұлғалар бола алады.

Бүгінгі күні кеден органдарының қызметкерлері әр күн сайын дерлік өз тауарларын кеден бажын төлемей алып өтуге тырысушы коммерциялық құрылымдардың өкілдері тарапынан қатты қысымға ұшырап отырғаны бәрімізге белгілі. Өкінішке орай, олар жасаған қылмыстар жоғары латентті болғандықтан көп жағдайда ашылмай қалып отырады. Тауар тасымалдаушы тарапынан өте үлкен «сыйақы» алған кеденшінің контрабандалық тауарды "байқамай", дер кезінде бұрылып кеткенінің өзі де жеткілікті. Кеден арқылы жүктер үздіксіз ағылып жатқандықтан мұндай қылмыстарды анықтау өте қиын. Оның үстіне дамыған елдердің өзінде кеден арқылы өткізілетін жүктердің іс жүзінде небәрі 4 пайызы, ал Ресейде 1 пайызы ғана кедендік тексеруден өткізіледі екен.

Бүгінгі күні күші бар қылмыстық заң бойынша кеден қылмыстарының кейбіреулерінде қылмыстың субъектісі болып жай жеке тұлғамен қатар лауазымды адамдар да танылады.

Қылмыстық кодекстегі кеден саласында жасалатын қылмыстардың ішінде ауырлататын мән-жай есебіндегі лауазымды адамдардың жауаптылығы 234-бапта «Экономикалық контрабанда», 236-бапта «Кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару», 286-бапта «Айналымнан алынып тасталған заттар немесе айналымы шектелген заттардың контрабандасы» көрсетілген. Кеден қызметкерлерінің бұл баптардың саралау белгілері бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылуы, өз лауазымын пайдаланып немесе ұйымдасқан қылмысты топтардың құрамында қатысып, болмаса пара алып, кедендік шекара арқылы тауарлар мен басқа да заттардың ірі мөлшерде өткізілуіне жәрдемдесуі, кеден ісіне қатысушылардың кедендік төлемдер мен алымдар төлеуден жалтаруына көмектесуімен болуы мүмкін.

2015 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енген Қазақстан Республикасының Қыл-

мыстық кодексінің 3-бабының 26-тармағында лауазымды адамның түсінігі берілген. Айта кететін жайт: бұрынғы күші болған қылмыстық заңға қарағанда лауазымды адамдардың анықтамасының өзгеруі, яғни олардың лауазымды қызмет тек мемлекеттік органдарда, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында және Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде іске асырылады және тағы бірі – «басқару функцияларын атқаратын адамдар» делінген.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы сотының контрабанда үшін қылмыстық жауапкершілік жөніндегі заңдарды қолдану тәжірибесі туралы пленумының 1997 жылғы 18-шілдедегі № 10 қаулысында өз қызмет бабын пайдаланып контрабанда жасаған лауазымды адам деп қызмет парызы бойынша кедендік және шекаралық бақылауды жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының мемлекеттік және кедендік шекарасы арқылы өткізілетін тауарлар мен басқа құнды заттар және нәрселерді қарау бойынша тиісті ықпал жасайтын және шекарадан өтуге рұқсат беретін адамды айтады. Өзінің қызмет бабын пайдаланып, мұндай лауазымды адамдармен жасалған контрабанда лауазымдық қылмыс туралы қылмыстық заң баптары бойынша қосымша саралауды талап етпейді. Өзінің қызмет бабын пайдаланып контрабанда жасалған басқа лауазымды адамдарға жалпы негізде, яғни лауазымдық қылмыстар туралы қылмыстық заң нормаларын қолдану көзделген қылмыстардың жиынтығы бойынша және аталған саралау белгілеріне сілтемесіз ҚК-тің контрабанда туралы баптарының тиісті бөлектері бойынша жауапкершілік жүктеледі.

Бүгінгі күні басқа да кеден қылмыстарын лауазымды адамдар жасағанда олардың іс-әрекетіне дұрыс баға беру туралы мәселе туады. Мәселен кеден органының қызметкері болып табылмайтын мемлекеттік қызметтегі лауазымды адамдардың, кеден қылмыстарын жасауға байланысты әрекеттері сот, тергеу тәжірибесінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде сол үшін жауаптылық көрсетілген нормамен және 361-бабының жиынтығымен саралануы тиіс. Мұндай қылмысты жасау әр

уақытта лауазымды адамның өзінің қызмет бабымен қиянат жасауымен ұштасып жатады немесе олар заңмен берілген құқықтарын қызмет мүдделеріне қарсы қолданады, яғни олардың әрекеті Қылмыстық кодекстің 362-бабындағы нормамен қамтылады. Ал коммерциялық немесе басқа да ұйымдарда басқару функциясын атқаратын адамдардың, кеден қылмыстарын жасаудағы әрекеттері Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 250-бабының жиынтығымен саралануы керек. Өйткені, басқару функциясын атқаратын адам өзінің өкілетімен қиянат жасайды немесе олар заңмен берілген құқықтарын коммерциялық немесе басқа да ұйымдардың мүдделеріне қарсы қолданады.

Ал егерде басқа да кеден қылмыстарын қызмет бабын пайдаланып кеден органдарының қызметкерлері жасайтын болса, яғни өз қызметі бойынша кедендік және шекаралық бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адам. Оның әрекеттерін саралауға байланысты соттық-тергеу практикасында кейбір қиыншылықтар пайда болуы мүмкін. Себебі оларды жасаған лауазымды адамға қатысты саралау белгісі кеден қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілік көрсетілген басқа да баптарда көрсетілмеген.

Әкімшілік-шаруашылық міндеттер дегенді мемлекеттік мүлікке тікелей иелік етумен және басқарумен, оны сақтаумен, материалдық құндылықтарды жөнелтумен, алумен және босатуды ұйымдастырумен және бұларға мемлекеттік органда немесе жергілікті өзін-өзі басқару органында, тиісті мекемелерде және әскери құрылымдарда бақылау жасаумен байланысты функциялар деп түсіну керек. Бұлар қаржылық жабдықтау бөлімдері мен қызметтерінің бастықтары, қоймалардың, мемлекеттік дүкендердің меңгерушілері, құрылымдық бөлімдердің, филиалдардың және т.б. басшылары болуы мүмкін [9, 212 б.].

Арнаулы өкілеттік деген штаттық қызмет орнында есептелмейтін адамға белгілі бір ұйымдық-әкімдік реттеу немесе әкімшілік-шаруашылық міндеттерді не өкімет өкілі функциясын орындау тапсырылған деп түсініледі. Бұл арнаулы құқықтық актімен (бұйрықпен, еңбек келісімімен, сенімхатпен

немесе еңбек ұжымының, қоғамдық ұйымның шешімімен) немесе ауызша өкім ету негізінде рәсімделуі мүмкін. Мұндай жағдайда өкілеттік белгілі бір уақытқа немесе нақты тапсырманы орындау үшін беріледі.

Кеден органдары қызметкерлері кеден кодексіне сәйкес кедендік реттеу ісін жүргізу кезінде заңмен белгіленген мемлекеттік-биліктік, мәжбүрлеушілік құқықтарына ие. Сол себепті олар өкімет өкілдері болып, лауазымды адамдардың сапына кіреді, яғни мемлекеттік қызметшілер болып есептеледі. «Мемлекеттік қызмет туралы» Заңның 1-бабында «лауазымды тұлға» түсінігіне мынадай анықтама беріледі: «лауазымды тұлға – бұл тұрақты, уақытша немесе арнайы өкілдік бойынша өкімет өкілінің функциясын атқарушы немесе мемлекеттік органдарда ұйымдастырушылық-биліктік, болмаса әкімшілік-шаруашылық функцияларын жүзеге асырушы тұлға». Сондай-ақ осы бапта көрсетілгендей «мемлекеттік қызметкер» деп мемлекеттің міндеттері мен құзіретін жүзеге асыру мақсатында лауазымдық өкілеттіктерді жүзеге асырушы, еңбек-ақысы республикалық немесе жергілікті бюджеттен, болмаса Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі қаржысы есебінен төленетін мемлекеттік органдардың лауазымды қызметін атқарушы адам аталады.

Кеден органдарында өкімет өкілі болып табылатын лауазымды адамдармен қатар мемлекеттік қызметкерлер сапына енбейтін, кеден органдарының жұмыс істеуін қамтамасыз етіп отыратын және техникалық қызмет көрсетуді жүзеге асыратын бүкіл басқа қызметкерлер де әрқайсысы өзіне белгіленген қызметтік міндеттер, функциялар және өкілеттіктер шегінде жауапкершілікке тартылады. Қазақстан Республикасының Кеден кодексінің 528-бабында «кеден органдарының лауазымды адамдары заңсыз шешімдер шығарғаны, әрекеттері (әрекетсіздігі) үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес тәртіптік, әкімшілік, қылмыстық немесе өзге де жауапкершілікке тартылады» делінген [10].

Егер олар заңсыз кәсіпкерлік іс-әрекетті өзі тікелей жүзеге асырса немесе сенімді өкілдер арқылы басқаруға қатысса және

мұндай іс-әрекеттері арқылы өздері басқарып отырған кәсіпорынға жеңілдіктер немесе артықшылықтар беру немесе басқа да қамқорлық жасау фактілері болған жағдайда Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 364-бабына сәйкес қылмыстық жауапкершілікке тартылады [11].

Қылмыстық құқық заңды тұлғалардың жауапкершілігін жеке жауапкершілікпен монополияда ұстайды. Азаматтық құқық пен әкімшілік құқықта құқық субъектісі болып жеке тұлғамен қатар заңды тұлғалар да болады. Екеуі де заңның негізінде жауап береді.

Құрамның субъективтік жағы – адамның өзінің қоғамға қауіпті іс-әрекетіне және қауіпті нәтижеге деген көзқарасы, ой пікірі. Қандай да қылмыс болмасын, субъективтік жағы субъектінің жасап отырған қоғамдық қауіпті әрекетіне және одан келетін зардаптарға, сонымен бірге ниетіне, мақсатына деген психикалық қарым-қатынасынан білінеді. Адамды жасаған әрекетіне (әрекетсіздігіне), одан туындаған нәтижеге жауапты деп айту үшін қылмыстық заңда бірнеше негізгі белгілерді көрсетеді. Құрамның субъективтік жағын анықтау қоғамға қауіпті әрекет (әрекетсіздік), олардан пайда болған нәтиже, қылмыстық жауапкершілік оны жасаушы адам кінәлі деп танылған жағдайда ғана қаралады. Қылмыстық жауапкершілік тек қана кінәсі болса ғана болады. Кінәсі болмаса қылмыстық жауапкершілікке тартуға болмайды.

Қазақстан Республикасының жаңадан қабылданған Қылмыстық кодексінің 4-бабында қылмыстық жауапқа, жазаға тек қана қоғамға қауіпті іс-әрекет жасап, айыпты деп танылған адам тартылады делінген. Сонымен бірге, қылмыстық жауапкершілікке қылмыстық құрамының барлық белгілері бар, заңда көрсетілген қылмыстық іс-әрекет жасаса ғана тартылады.

Қылмыстық құқық теориясы және қылмыстық заң, қылмыс жасаған адамның кінәсы бар болған жағдайда ғана қылмыстық жауаптылық болуы мүмкін деген қағидаға негізделінеді. Ал, кінә – кез келген қылмыстың субъективтік жағының негізгі және міндетті белгісі.

Кінә – адамның өзі жасаған іс-әрекетке (әрекет пен әрекетсіздікке) және оның қасақаналық немесе абайсыздық түріндегі зардаптарына психикалық тұрғыдан қатынасы.

Қорытынды. Қазіргі уақытта қылмыстық іс-әрекет құрамының субъективтік жағын анықтаудың қылмыстық құқықта зор маңызы бар. Қылмыстың субъективтік жағының мазмұнын мынадай заңдылық белгілері – кінә, қылмыстық ниет, мақсат құрайды. Осы белгілердің жиынтығы қылмыс істеген, яғни қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған адамның жан-дүниесінде орын алған ішкі өзгерістерді, оның санасы мен еркінің өзара байланысын бейнелеп береді. Демек қылмыстың субъективтік жағында іс-әрекеттің ішкі мәні қаралады.

Кінә – бұл адамның өзі жасаған қылмыстық заңда көрсетілген қоғамдық қауіпті іс-әрекетке және оның зардаптарына деген психикалық қатынасы. Тек кінә бар болған жағдайда ғана қылмыстық жауаптылықты тағайындау, біздің еліміздегі қылмыстық құқықтың маңызды қағидасы болып табылады. Себебі біздің елімізде жоғарыда айтылғандай қылмыстық құқықта объективтік кінәлауға, яғни кінәсіз зиян келтіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа тартуға жол берілмейді.

Субъектінің кінәлілігін танудың методологиялық негізі болып оның мінез-құлқы табылады. Сондықтан кедендік қылмыстарды жасаушы тұлғаға белсенділік пен белгілі бір бағыттағы әрекеттік қасиеттер тән болғандықтан, бұл қылмыстардың субъективтік жағы тек қана кінәнің қасақаналық нысанының бар екендігін болжайды. Бұл жерде кінәнің нысанын анықтаудан басқа, оның нақты түрін анықтау да маңызды.

Кінәнің мазмұнын ашудың маңыздылығы ең алдымен кедендік қылмыстардың субъективтік жағының құқықтық сипаттама-сына байланысты.

Сонымен, субъективтік жағын талдап қарайтын болсақ ҚР ҚК-нің 234-бабы экономикалық контрабанда, ҚР ҚК-нің 235-бабы шетел валютасындағы қаражатты шетелден қайтармау, ҚР ҚК-нің 236-бабы кеден төлемдері мен алымдарын төлеуден жалтару, ҚР ҚК-нің 275-бабы жаппай зақымдау қаруын, қару-жарақ және әскери техника жасау кезінде пайдаланылатын технологияларды, ғылыми-техникалық ақпаратты және қызметтерді заңсыз экспорттау, ҚР ҚК-нің 286-бабы айналыстан алынған заттардың немесе айналысы шектелген заттардың контрабандасы қылмыстары қасақана оймен

жасалады. Демек, кінәлі кеден қылмыстарын жасағанда өз әрекеттерінің қоғамдық қауіптілігін біле тұра, соған сай әрекет жасауға ынтық болады.

Профессор А.Н. Ағыбаевтың көзқарасынша, қылмыстың субъективтік жағының белгісі кінәні, ниет пен мақсатты дұрыс анықтаудың маңызының ішінде, қылмыстың субъективтік жағының мазмұны істелген қылмыстың, сондай-ақ оны істеген адамның

қоғамға қауіптілік дәрежесінің деңгейін анықтауға себеп болады. Мұның өзі жауаптылықтың негізділігін және мөлшерін анықтауға мүмкіндік береді [2].

Ал кейбір ғалымдардың пайымдауынша, ниеті мен мақсаты заңда көрсетілмеген қылмысты саралауға әсерін тигізбейді. Маңыздылығы бойынша олар әртүрлі болуы мүмкін, дегенмен пайдақорлық бағытта сипатталады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. – М., 1951. – 386 с.
- 2 Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекише бөлім: оқу құралы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2016. – 460 б.
- 3 Каиржанов Е.И. Уголовное право Республики Казахстан (Общая часть). Издание 2-е доп. – Алматы, 1998. – 220 с.
- 4 Джекебаев Ү.С. Об уголовной ответственности юридических лиц//Известия НАН РК, серия общественных наук. – 1993. – № 4. – С.76.
- 5 Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М.: Изд. юрид. литературы, 1961. – 667 с.
- 6 Чучаев А.И., Иванова С.Ю. Уклонение от уплаты таможенных платежей. // Российская юстиция, 1999. – № 10.
- 7 Қазақстан Республикасының Кеден комитеті. – Астана: Дом печати «Эдельвейс», 1999. – 7 с.
- 8 Кесебаева П. Мемлекеттік қызметті реформалаудың проблемалары // Юридическая газета. – 1998. – 22 шілде.
- 9 Жақашев Д.С. Кеден органдарының құқықтық мәртебесі: теориясы мен практикалық мәселелері.- оқу құралы. – Алматы: Дәнекер, 2003. – 212 б.
- 10 Габричидзе Б.Н., Сулов Н.А. Таможенные органы РФ: правовой статус и пути его совершенствования // Государство и право, 1995. – № 3. – С.22.
- 11 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚР Заңы. URL <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z236>

УДК: 343.84
МРНТИ: 10.83.51

Қ.Темірәлі¹

¹Абай атындағы ҚазҰПУ,

Тарих және құқық институты құқықтану мамандығының 4-курс студенті

e-mail: ktemiraly@mail.ru

Ғылыми жетекшісі: С.Р.Буранбаева²

²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты

қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы

e-mail: miss.saliman@mail.ru

СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ШИЕЛЕНІСТЕР МЕН ТОПТЫҚ ЭКСЦЕССТЕР

Аңдатпа

Мақалада шиеленістер мен топтық эксцесс себептерінің белгілі бір тобын психика дамуында мінезтанушылық және патологиялық ауытқушылықтарымен тұлғаның жеке-психологиялық ерекшеліктермен, сонымен қатар «түрмеге бейімделу», даулылық, арақ-шараптық және есірткілік дәрежесімен уағдалыққан. Көптеген сотталғандардың жеке басында акцентуациямен орын алады, бұл шиеленіс пен топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктерге белсенді қатысуына әкеліп соқтыратыны айтылған.

Шиеленістер болатыны негізгі орындарға тұрғын және өндірістік аумақтар, түзету мекемесінің аумағындағы жеткіліксіз түрде бақыланатын орындар жататынын, шиеленістердің көбісінің көктемгі-жазғы кезеңде пайда болатыны айтылған. Шиеленістер режим түріне байланысты өзінің ерекшеліктеріне ие екендігін, қатаң режимді түзету мекемелерінде шиеленістер мен топтық эксцесстер сотталғандардың теріс бөлігінде, жалпы режимді колонияларда – оң және теріс бағыттағы сотталғандар арасында жасалынатынына кеңінен тоқталып өткен. Бұл құбылыстың қауіптілігі екі-үш көшбасшылы сотталғандардың топтарын біріктіргенде топтасулары, яғни негізгі көпшіліктің бағыттарын араластыру процесі жүргізілетінін көрсеткен. «Бейтарап» сотталғандардың жоғалып кетуінің деңгейдің келуіне байланысты топтардың әрқайсысы сотталғандарды өз жағына белсенді шақыра бастайды деп түсіндіреді. Мұндай топтардың пайда болуының ұйымдастырушылық элементтермен: «общактарға» қаражат жинау, қайта келген жаңа беделді сотталғандардың материалдық қолдаумен, ықпал ету ортасын бөлуімен, тәртіп стратегиясын құрылуымен сипатталатынын да зерттеген. Әр жасақтың (бригаданың) шегінде сотталғандардың әртүрлі отандастық топтарға қатыстылығы, оларға тәрбиелік ықпал етуді «шектейді», әлсіретеді дей келе, колонияда екі-үш үлкен топтар болғанда ықпал ету ортасының бөлінуі үшін, шек қойылған заттар «аймағына» кіру каналдары үшін, «өздерінің адамдарын» абыройлы қызметке орналастыру үшін, басқа топтарға басым болуы үшін күрес жүргізілетінін көрсеткен. Мұндай жағдайларда отрядта, бригадада жай тұлғааралық шиеленістер, әртүрлі топтардың өкілдері арасындағы шиеленістер топ аралық шиеленістердің пайда болуына себеп болады деп тәмамдайды.

Түйін сөздер: шиеленіс, общак, қылмыстылықпен күрес, қылмыстардың алдын алу, сақтандыру шаралары, мәжбүрлеу, жазаның тиімділігі, сотталғандарды бейтараптандыру, жауаптылықты дараландыру, жазаны жекелендіру, заңдылық, заң алдында азаматтардың теңдігі, әділдік, ізгілік, кешендік міндеттер, қылмыстық саясат.

К.Темиралы¹

¹студент 4-курса бакалавриата, специальности «Правоведение»

Института истории и права КазНПУ имени Абая

e-mail: ktemiraly@mail.ru

Научный руководитель: С.Р. Буранбаева²

²старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права

КазНПУ имени Абая

e-mail: miss.saliman@mail.ru

КОНФЛИКТЫ МЕЖДУ ОСУЖДЕННЫМИ И ГРУППОВЫМИ ВЫХОДАМИ

Аннотация

В статье, во-первых, изучается группа причин, связанная с недостатками в деятельности администрации по организации жизнедеятельности исправительного учреждения, а также сложившегося у осужденных стойкого предубеждения в том, что сотрудники, обеспечивающие исполнение уголовных наказаний, делают все, чтобы осужденным было плохо. Таким образом, справедливые требования персонала учреждения часто негативно воспринимаются осужденными, особенно их отрицательной частью, что нередко приводит к конфликтам, групповым эксцессам и массовым беспорядкам.

Во-вторых, группа причин конфликтов и групповых эксцессов связана с неправильным, с точки зрения психологии, комплектованием отрядов и бригад осужденных, размещением в жилой зоне, на производстве и в других местах, а также ошибками в подборе и расстановке актива, отсутствием противодействия их неправомерному поведению. Все это определяет повышенную конфликтность, присущую деятельности бригадиров, старших дневальных, членов самодеятельных организаций, которые чаще всего оказываются вовлеченными в конфликты и групповые эксцессы. Очередная группа причин конфликтов и групповых эксцессов вызвана существованием негативных социально-психологических явлений: воровской (тюремной) субкультуры, стратификации, тюремных традиций и обычаев, криминогенного общения и др. Следующая группа причин связана с особенностями условий отбывания наказания осужденными в исправительных учреждениях. Психологическое и физическое пребывание в среде преступников при ограниченности контактов с внешним миром, информационная истощенность, публичность, трудности, возникающие в межличностном общении, вызывают отрицательные эмоции и истощение нервной системы. К этой группе можно отнести и причины, обусловленные удовлетворением материальных и органических потребностей нередко аморальными и противоправными способами.

Причины конфликтов и групповых эксцессов обусловлены индивидуально-психологическими особенностями личности, имеющими характерологические и патологические отклонения в развитии психики, а также степенью «тюремнизированности», конфликтности, алкогольной и наркотической пораженности. У многих осужденных ярко выражены акцентуации в личности, что приводит к конфликтам и способствует их активному участию в групповых эксцессах и массовых беспорядках.

Ключевые слова: конфликт, общак, борьба с преступностью, предупреждение преступлений, меры профилактики, принуждение, эффективность наказаний, изоляция осужденного, индивидуализация ответственности, индивидуализация наказания, законность, равноправие граждан перед законом, справедливость, гуманизм, комплексные задачи, уголовная политика.

K. Temirali¹

*¹4-year student of the specialty "Jurisprudence" of the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai
e-mail: ktemiraly@mail.ru*

S.R. Buranbayeva²

*²Senior teacher of "Criminal Law" the Institute of History and Law of KazNPU named after Abai
e-mail: miss.saliman@mail.ru*

CONFLICTS BETWEEN CONVICTS AND GROUP EXITS

Abstract

The article examines a group of reasons related to the shortcomings in the activity of the administration on the organization of the life of the correctional institution, as well as the persistent prejudice prevailing among the convicts that the officers providing the execution of criminal penalties do everything to make the convicts ill. Thus, the just requirements of the institution's staff are often negatively perceived by convicts, especially their negative part, which often leads to conflicts, group excesses and riots.

Secondly, the group of causes of conflicts and group excesses is connected with the wrong collection of detachments and brigades of convicts, placement in a residential area, at work and in other places, as well as mistakes in the selection and arrangement of an asset, in the absence of counteraction to their misconduct. All this determines the increased conflictiveness inherent in the activity of foremen, senior orderly, members of amateur organizations, who are most often involved in conflicts and group excesses. The next group of causes of conflicts and group excesses in the article says that it is caused by the existence of negative social and psychological phenomena: thieving (prison) subculture, stratification, prison traditions and customs, criminal communication, etc. The next group of reasons is related to the peculiarities of the conditions of serving sentences by convicts in correctional institutions. Psychological and physical stay among criminals with limited contacts with the outside world, information exhaustion, publicity, difficulties arising in interpersonal communication, cause negative emotions and depletion of the nervous system. This group can also include the reasons for satisfying material and organic needs, often in immoral and illegal ways. The causes of conflicts and group excesses are determined by the individual psychological characteristics of the personality, which has characterological and pathological deviations in the development of the psyche, as well as the degree of "prison", conflict, alcohol and drug abuse. Many convicts have pronounced accentuations in personality, which leads to conflicts and promotes their active participation in group excesses and mass riots.

Keywords: Penalization, depenalization, combating crime, crime prevention, prevention measures, coercion, punishment effectiveness, expansion of social base, individualization of responsibility, individualization of punishment, lawfulness, equality of citizens before the law, justice, humanism, complex tasks, criminal policy.

Бас бостандығынан айыру орындарында психологиялық шиеленісушіліктің жоғарғы дәрежесі байқалады, бұл жағдай шиеленістерге әкелетіндігін атап өту қажет. Тәулік бойы, үнемі сотталған басқа тұлғалардың арасында болғандықтан оңашалану, өзі туралы, өзінің кінәсі мен істеген ісі туралы,

өзінің өмірі мен оның болашағы, жақындары алдындағы жауапкершілігі туралы және т.б. ойлану мүмкіндігінен айырылады.

Қылмыстық-атқару жүйесінің органдары мен мекемелерінде пайда болатын шиеленістер мәселесі көбінесе психологиялық және педагогикалық ғылымдар позициясы-

нан, сондай-ақ Макаренко А.С.: еңбектерінде негізінен зерттелді. Алайда, ол қылмыстық-атқару құқығында және соңғы жылдары өзекті болып жүрген қылмыстық атқару жүйесін басқару теориясында да жеткіліксіз дәрежеде қарастырылған. Сотталғандардың арасындағы топтық эксцесстер мен ұйымдық, басқарушылық шиеленістерді зерттеу қажеттілігі туындап отыр. Бұл мәселе бойынша ғылыми еңбектердің көпшілігі тарихи, әлеуметтік-саяси және экономикалық бағыттарда жазылған. Олардың авторлары Қазақстанның қылмыстық-атқару жүйесінде, мемлекетте және қоғамдағы түбегейлі өзгерістерді ескере алмады.

Топтық эксцесстер мен шиеленістерді қызмет пен қарым-қатынас жағдайында, оны мақсаттары мен тәсілдерімен келіспеушілік нәтижесінде түсіну даулар мен топтық эксцесстердің әлеуметтік-психологиялық құрылымын көп функционалды, көп дәрежелі және көп өлшемді әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді. Шиеленістер пайда болуы үшін адамдармен көзқарастардың, себептердің және т.б. қайшылықтарды ұғыну қажет. Шиеленістер – бұл эмоционалдық жағдайда шешу талпынысы бар, араласатын тұлғаларда әр түрлі деңгейде субъективті немесе объективті, нақты немесе бұлдыр саналы қайшылықтар негізіндегі, қарым-қатынастың түрі.

Басқару туралы ғылым тұрғысынан даулы ұйымның қызметінде аномалия, дисфункция ретінде емес, ұйымның қызметінде өзгерістер тудыратын әлеуметтік-экономикалық кернеуліктен шығуға мүмкіндік беретін тәжірибелік өмірдің қажетті элементі, адамдар арасындағы қарым-қатынас нормасы ретінде, шиеленіске байланысты құрылымдық стратегиясын талдау қажет. Шиеленістің негізгі функциялары: бүлдіргіш, диагностикалық және кейде жасампаз. Шиеленісті жағдайларды басқаруды үйрену қажет [1, 98 б.].

Шиеленіс ұғымы өз бастамасын латынның «conflictus» (қақтығысу) сөзінен алады. Ағылшын әлеуметтанушысы Гидденс Э. терминнің этимологиялық мағынасын ескере отырып, дау ретінде әрбір тараптың жұ-

мылдырылған күресу мен тәсілдерінің бастамаларына қарамастан, адамдар немесе топтар арасындағы нақты күресті түсінеді [1, 56 б.].

Сотталғандар қауымдастығы арасында шиеленістер – сотталғандардың бір-біріне ашық әрекеттердің қарсы тұруын сипаттайтын қарама-қайшылықтар негізінде қарама-қарсы көзқарастар, ойлар, қызығушылықтарының қақтығысуы. Шиеленіс – бұл қауымдастық немесе сотталғанның жеке тұлғасының жүріс-тұрысында психологиялық көрінісі. Алайда шиеленістің осы анықтамасы сотталғандар ортасындағы топтық эксцесстердің ерекшеліктерін есепке алмайды. Сотталғандар ортасында шиеленіс пен топтық эксцесстің түсінігі толық зерттелмеген және олардың пайда болу мен даму ұйымдастырушылық тетігінің саласында елеулі қосымшаларды талап етеді.

Сотталғандар ортасындағы шиеленістер – олардың арасындағы қарама қайшылықтар, олар жетекші жағдайға ие болу мақсатымен психологиялық және тәндік зорлау, еңбексіз табыс табу, шек қойылған заттарды иелену, қажеттілікті күшпен қамтамасыз ету, қылмыстық дәстүрлер мен нормалардан бас тартқандығы үшін, түзету жолына тұру немесе қылмыс жасау арқылы төлемнен бас тартқандығы үшін кек алу немесе ымыраға келу арқылы шиеленісті шешу көмегімен шешіледі.

Сонымен, сотталғандардың арасындағы шиеленістің (топтық эксцесстің) жалпы түсінігін келесідей жолмен анықтауға болады: негізінде әртүрлі түрдегі, бірақ әртүрлі деңгейде ұғынумен жасалған нақты немесе елесті, объективті немесе субъективті қарама қайшылықтарды эмоционалдық жағдайда шешуден тұратын қарым-қатынас түрі.

Сотталғандар мен олардың топтары арасындағы қарама-қайшылықтардың шиеленісуі жеке немесе топтық, физикалық немесе психологиялық зорлық көмегімен шешілетін ашық және тайталастық қақтығыспен сипатталады.

Шиеленістің негізгі функциялары болып табылады: бүлдіргіш, диагностикалық және жасампаз. Шиеленістер мен топтық эксцесстердің бүлдіргіш (деструктивті) функциясы

пенитенциарлық жүйе мен оның құрылымдық элементтерінің қауіпсіздігіне теріс ықпал ететін жеке және топтық сипаттамадағы жағымсыз факторларда көрініс табады. Біріншісі психологиялық және тәндік жарақаттармен, екіншісі – топтық жарақаттармен байланысты. Екеуі де пенитенциарлық мекемелердегі сотталғандардың өмірлік іс әрекетіне жағымсыз әсер етеді. Төбелестер, қашып кету, өртеу, адам өлтіру, тұтқанға алу және т.б. пайда болады.

Диагностикалық функциясы сотталғандар ортасында шиеленістер мен топтық эксцесстердің пайда болуына мүмкіндік беретін жағдайлар, себеп-салдарды айқындаумен, оларды психологиялық тұрғыда дұрыс шешуге мүмкіндік береді, ұйымдастырушылық, экономикалық, әлеуметтік-психологиялық және басқа да алдын алу шараларын жүргізумен байланысты. Жасампаз (конструктивті) функциясы шиеленістер мен топтық эксцесстердің кейбір зардаптарына жағымды ықпал етуден көрінеді: мысалы, олардың нәтижелі шешілуде, теріс топтардың ықпал етуінің төмендеуі мен олармен ұры дәстүрлері мен әдет-ғұрыптардың орнығуы.

Шиеленістер мен топтық эксцесстердің түсінігі мен мазмұнын дұрыс түсіну, олардың алдын-алуы мен өту процесінің нәтижелі басқаруда маңызды рөлді пайда болу себептерін анықтау атқарады. Шиеленістер мен топтық эксцесстердің көптеген себептерінің ішінен теория мен тәжірибеде бес негізгі тобын атап көрсетіледі [2, 115 б.].

Бірінші топ себептері сотталғандарда қылмыстық жазаны атқаратын қызметкерлер сотталғанға жаман жағдай жасайды деген тұрақты түсініктің қалыптасуымен, сондай ақ түзету мекемесінің өмірлік қызметін ұйымдастыруда әкімшіліктің кемшіліктерімен тығыз байланысты. Сонымен мекеме қызметкерлерінің әділ талаптары жиі сотталғандармен жағымсыз қабылданады және шиеленістер, топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктеріне жиі болысатын сотталғандар ортасында топтық көзқарастар мен көңіл күйде, дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарда және басқа әлеуметтік-психологиялық

құбылыстарда көрініс табады.

Себептердің екінші тобы психология тұрғысынан, сотталғандардың бригадалары мен жасақтарын дұрыс қалыптастырмаудан және тұрғын аумақта, өндірісте және басқа жерлерде орналастырудағы, сотталғандар арасынан лауазымды тұлғалар мен активті жинақтаудағы қателіктерден пайда болады. Мұның бәрі дербеу ұйымдар мүшелерінің, аға дневальныйдың, бригадирлер қызметіне тән жоғары дәрежеде дау тудырады; бұл тұлғалар жиі шиеленістер мен топтық эксцесстерде болады.

Шиеленістер мен топтық эксцесстердің себептерінің үшінші тобы жағымсыз әлеуметтік-психологиялық құбылыстардың болуынан пайда болады: ұры (түрмелік) субмәдениеті, түрмелік дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың, криминогендік қарым-қатынас, теріс және ұры топтарының және т.б. стратификациясы.

Себептердің төртінші тобы пенитенциарлық мекемелерде сотталғандармен жазаны өтеу ерекшеліктеріне байланысты: сыртқы дүниемен байланыстың шектелуіне сәйкес қылмыстық ортада психологиялық және тәндік өмір сүруі, ақпараттың аздығы, «жариялылық», тұлға арасындағы қатынастағы қиыншылықтар. Бұл жүйе жүйесінің азғындауына және теріс эмоцияларға әкеп соқтырады. Бұған аморалды және құқыққа қайшы құралдармен (ақшаны, есірткіні, арақ-шарапты, азық-түлікті, ұрлау, күштеп алушылық, бопсалау, тәндік зорлау және т.б.) материалдық және тәндік қажеттіліктерін қанағаттандырумен айтылған себептерді жатқызуға болады.

Шиеленістер мен топтық эксцесстер себептерінің бесінші тобын психика дамуында мінезтанушылық және патологиялық ауытқушылықтарымен тұлғаның жеке-психологиялық ерекшеліктермен (Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф.), сонымен қатар «түрмеге бейімделу», даулылық, арақ-шараптық және есірткілік дәрежесімен уағдалысқан. Көптеген сотталғандардың жеке басында акцентуациямен орын алады, бұл шиеленіс пен топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктерге белсенді қатысуына әкеліп соқтырады.

Шиеленістер сотталғандардың топтары арасында (топ аралық шиеленістер); жекелеген сотталғандар арасында (топ тұлғалары шиеленістер); әкімшілік пен жекелеген сотталғандар, топтар (іскерлік, топтық эксцесстер) арасында пайда болады. Шиеленістер болатын негізгі орындарға тұрғын және өндірістік аумақтар, түзету мекемесінің аумағындағы жеткіліксіз түрде бақыланатын орындар жатады. Шиеленістердің көбісі көктемгі-жазғы кезеңде пайда болады. Шиеленістер режим түріне байланысты өзінің ерекшеліктеріне ие. Қатаң режимді түзету мекемелерінде шиеленістер мен топтық эксцесстер сотталғандардың теріс бөлігінде, жалпы режимді колонияларда – оң және теріс бағыттағы сотталғандар арасында жасалынады.

ТМД ғалымдарының зерттеулері нәтижесінде отрядтардың шағын жағымды және теріс топтары арасындағы қарым-қатынасының 60% - шиеленісті сипатта, 28,7% - бейтарап және 11,3% - игілікті сипатта болады екен.

Ұйымдастырушылық, басқарушылық көзқарас бойынша шиеленістер мен топтық эксцесстер өту процесінің мазмұнын дұрыс айқындау үлкен маңызға ие. Әдебиетте бұл мәселе әлі де шешімін таппады. Ғалымдар аталған сатыларды әртүрлі анықтайды. Ғалымдардың пікірінше, шиеленістер динамикасында шиеленістердің төрт кезеңін атап көрсетеді: бастапқы, екінші, апогей (тараптардың ашық қақтығысы) және қорытынды. Оларға тағы шиеленіс алдындағы жағдай, осы жағдайды түсіну мен шиеленісті жүріс-тұрысқа көшу, шиеленісті шешу кезеңдерін жатқызуға болады.

Кейбір авторлар шиеленістің жеті сатысын көрсетеді: бірінші – шиеленіс алдындағы; екіншісі – объективті шиеленісті жағдайдың пайда болуы, қатысушылар арасында қақтығыс жоқ; үшінші – шиеленістің жеке даму кезеңі; төртіншісі – шиеленістің сыни даму кезеңі (негізгі көрсеткіші қатысушылардың бір біріне қарсы әрекетінде эмоционалды қызу болып табылады); бесінші – шиеленіске қатысушыларының бір-біріне қарсы әрекетінде шиеленісушіліктің басы-

луы; алтыншысы – жақын ортадан шығатын шиеленіске қатысушыларының тәртібін ресми және ресми емес бағаларының салыстыруы; жетіншісі – шиеленісті шешу мен қатысушылардың біреуі қақтығысты уақытша тоқтату арқылы шығуы.

Шиеленістің пенитенциарлық жүйеге ықпал ету ерекшелігін түсіну үшін оның өтуінің үш кезеңінен шиеленістің динамикасын қарастыру қажет.

Бұл тұрғыдан сотталғандар қауымында шиеленістің мазмұнын түсіну келесідей сызба бойынша дамиды:

1 саты- шиеленіс алдындағы жағдайдың пайда болуы;

2 саты – шиеленісті өзара іс әрекет;

3 саты – шиеленістен кейінгі ахуал.

Бірінші сатыда қатысушылардың жағдайды шиеленісті деп түсіну процесі өтеді. Осыған байланысты жоғарғы деңгейдегі қорғануды қамтамасыз ету немесе қажетті мақсатты жету үшін жігер шоғырланады.

Екінші саты – шиеленісті жағдайда өзара іс қимыл стратегиясын таңдау. Бұл жағдайда жүріс-тұрыстың үш нұсқасы мүмкін болады: біріншіден, жағдайды шиеленісті деп түсінгіннен кейін қатысушылардың бір жағы (кейде екеуі де) қарым-қатынастың жүйесінен шығу туралы шешім қабылдайды; екіншіден, қатысушылардың біреуі (кейде екеуі де) ымыраға барғанда шиеленісті жағдайды келіссөз нысанында шешу тәсілі ретінде шешу; үшіншіден, шиеленісті өзара іс қимыл, екі жақта ең жоғарғы деңгейде қалайтындығыне алу үшін әрекет етеді.

Шиеленісті жағдайды түсіну эмоционалдық күйзеліспен бірге болады (сана-сезімнің тарылуы, қауіптіліктің жоғары болуы, қорқыныш, билік, жалған сенімділік, агрессия-шылдық). Мұндай эмоционалдық жағдай шиеленістің өту процесінің барлығына тән.

Шиеленісті іс қимыл процессінде тараптар әр түрлі тәсілдерді қолданады:

- демонстрация (тараптардың біреуі екіншісін өзінің ресурстарын ұлғаятыны туралы және олар екінші жақтың мүмкіндігінен белгілі дәрежеде асатынын ақпараттандырады);

- күтіп тұру (екінші жақ туралы

қосымша мәлімет алу мақсатымен жиі қолданатын тактика);

- тәуекел (тәуекел етуші жақтың әрекетінен туындайтын күтпеген нәтижені есептеу);

- мәжбүрлеу (ол басқа жақты уақыт тапшылығы жағдайына қояды, яғни оптималды шешімді таңдау мен оны шешу үшін баламаларды салыстыру, жеткіліксіз уақытта шешуді мәжбүр етеді).

- жалған маневр, жалған мәлімет (өзінің әлсіз жағын жасыру арқылы жоқ артықшылықты көрсете отырып, өзінің әрекеттерінде қолданылмайтын, жалған тактикасын беріп, қарсыласында өзі туралы жалған көрініс туғызу).

Шиеленістің дамуы себептерді түсінудің, соның ішінде көмескі алаңдаудан бастап, алғыр, үнемді жоспарларды құрумен аяқталатын әр түрлі деңгейлерін қосады.

Шиеленіс қатысушылардың мақсаттарына байланысты әр түрлі криминогендік немесе криминогендік емес сызбалар арқылы дамиды. Мысалы, бірнеше сотталғандар қатысатын криминогендік емес шиеленіс келесідей сызба бойынша дамиды: шиеленісті жағдайдың пайда болуы – жағдайды ұғынуы – шиеленісті бағалау – нәтижені есепке ала отырып Шиеленісті шешу жолдарын таңдау туралы шешім қабылдау – келіссөз жолымен қайшылықтарды жою мүмкіндігі жоқ жағдайында қақтығыстар – шиеленісті шешу. Криминогендік шиеленіс басқа сызба бойынша дамиды: шиеленіс – режимді қасақана бұзу (қашып кетулер, өртеу, адам өлтіру және т.б.) – айыптық оқшаулағыш, айыптау, басқа колонияға ауыстыру.

Зерттеулерге сәйкес шиеленістерде жас сотталғандар қатысады, барлық сотталғандар санатында отбасы жоқтардың пайызы жоғары және үнемі шиеленіске түсетін сотталғандар болады. Шиеленіс қатысушылары арасында зорлық қылмыстарын жасаған сотталғандар жиі кездеседі. Шиеленіске қатысушылардың басым бөлігі тағылған айып пен жазаны сынға қояды (Дмитриев Ю.А., Казак Б.Б.) [3, 341 б.]. Шиеленіс түрлері сотталғандардың формалды және формалды емес қатынастардың құрылы-

мына байланысты (Сухов А.Н.): вертикаль бойынша: жаңа келген бригадир; бригадир – кіші топтың көшбасшысы; бригадир – бригада; горизонталь бойынша: топ белсендісі – топ белсендісі; белсендісі – кіші топтың, топ – топ.

Ең кең таралған шиеленістерде 3-4 сотталғандар қатысады. Шиеленістердің көбісі көктемгі-жазғы кезеңде жасалынады. Сотталғандар ортасында шиеленістің көріну нысандары жәбірлеу, қауіп-қатер, дөрекі балағат; жалған хабар тарату; мазақтау (лақап ат қою), т.б. Сотталғандардың шиеленістерінде маңызды орындарды достар, авторитетті сотталғандар, бригада, кіші ресми емес топтар, және олардың көшбасшылары алады.

Шиеленістерді шешу тәсілдері: шиеленіске түсушілермен әңгімелесу, оларды қолдану, ұрыс бастаушыларды санкциялау, дауға сотталғандардың араласпаушылығы. Сотталғандардың шиеленістері мен топтық эксцесстерін шешу мен алдын алудың маңызды шарты қызметшілердің оларға қатынасының позициясы болып табылады;

- күтетін (бұл позициядағылар шиеленіске тек қана ол жедел-режимдік жағдайға теріс ықпал ету кезінде араласады);

- енжар (қызметшілер жауапкершіліктен кетуге тырысады);

- авторитарлы (қызметшілер жазалау шараларын қолдану арқылы шиеленісті шешуге тырысады)

- теріс (қорқыныш себептерінен қызметшілер шиеленістер мен топтық эксцесстер туралы ақпаратты жасырады, сонымен олардың дамуына жағдай жасайды)

- ұтымды араласу (қызметшілердің шиеленісті жағдайдың сипаттамасына байланысты оптималды және мақсатты әрекеттерді қабылдауы)

Шиеленіске қатысушы тараптардың позицияларына байланысты қызметшілер шиеленістер мен топтық эксцесстерді шешу мен алдын алу құралдарын анықтайды. Шешу процесі екі түрлі жүзеге асады. Бірінші жағдайда шиеленіске қатысушылардың қателіктерін мойындау жолымен, кешірулерді сұрау, ымырамен шешуді қа-

былдау, шиеленісті жағдайдан өз еркімімен шығу жолымен шешіледі, басқа жағдайда – шиеленіс объективті түрде, шиеленіс себептерін орнату мен жою, тараптардың ашық немесе жасырын қақтығыстарын алдын алу арқылы шешіледі.

Шиеленісті шешу келесідей сатыларды қосады:

- шиеленісті табу мен талдау, оған әсер ету;

- жедел-режимдік, әкімшілік, ұйымдастырушылық, психологиялық-педагогикалық тәсілдерді қолдана отырып, шиеленісті шешу мен алдын алу;

- шиеленіске қатысушыларды анықтау, олардың психологиялық ерекшеліктерін талдау, шиеленіс жағдайларды шешу тәсілдері мен ықпал ету шараларын қолдану, бұзушыларға қолданылатын санкциялар мен салдарлары туралы ақпараттандыру;

- әлеуметтік әділдікті қалпына келтіру немесе өз әрекеттерін ақтау үшін теріс бағыттағы сотталғандарды басқаратын өсектерді, басқа да жалған мәліметтерге жол бермеу.

Бұл мақсаттармен топтық мораль зардаптарының мысалдарында нақты бей-әлеуметтік субмәдениет қатысушыларын ашу мен анықтаудың арнаулы шаралары өткізіледі.

Қызметшілер шиеленіс пен шиеленіскен қатынастарды жою үшін:

- тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын бұзбай, заң шегінде ұйымдастырушылық, психологиялық және басқа да құралдарды қолданады;

- пенитенциарлық мекемелерге түсетін тұлғаларға психологиялық қолдау көрсетеді, соның ішінде ортақ қызметтің әр түрлі аясында рөлдерін дұрыс орындау үшін карантин кезінде қолдау көрсету;

- сотталғандардың бейәлеуметтік бөлігімен формалды емес байланысты жедел тоқтатып, өз санасымен жағымды қарым-қатынасты ортасын таңдауға бағыттайды. Бұл үшін психологтарға жақын ортасында құрылымдық қатынасты ортанудың ұтымды тәсілдеріне үйрету қажет.

- сенімді кеңесте жағымсыз эмоционалды жағдайды, негізсіз қорқынышты

шешеді. Аса маңызды мағынаны топқа жас тұлғалардың ұйымдасқан қатынасына енгізу мен даулы жағдайларға әкелетін есірткі, шарапты тұтыну, гомосексуалды актілер мен басқа да кемсітушілік құбылыстар негіз болып табылатын әрекет етудің өтемдік нысандары арқылы мәртебесін көтеру.

- медициналық қызметшілер мен психологтар шақырылады, себебі, сотталғандардың арасында психикалық ауытқулары бар көп тұлғалар байқалады.

Шиеленістерді алдын алу жұмыстарында психологиялық қызметке қажет:

а) әлеуметтік (просоциалды) топтарды құру немесе бейәлеуметтік топтарды жаңа құндылықтар мен стандартты жүріс-тұрысты қабылдау арқылы қылмыстық емес топтарға айналдыру;

б) байланысты ұйымдастыру тәсілдерін параллельді басқа ықпал ету нысандарымен реттелінетін психотерапевті бағдарламалар қолдану;

в) сотталғандарды жаңа формалды емес топтарға кіруді және ескі қатынас ортасымен байланысты үзуді, нормативтік-құндылықты жүйе тобының өзгертулеріне бағытталуын қозғау.

Экссесстің әлеуметтік-психологиялық талдауына кіреді: а) пайда болу себептері; б) қатысушылардың сипаттамасы; в) қызметтің мақсаттары; г) қалыптасу мен әрекет етудің динамикасы (сатылары).

Қылмыстық-атқару жүйесінің қызметкерлерінің мәліметтері бойынша үштен бір жағдайларда экссесстердің себептері – түзету мекемелерінің қызметкерлерінің психологиялық дұрыс емес және зағсыз әрекеттері болып табылады. Себептердің бірі тез өзгермелі контингент бола алады, онда ескі құрамға көптеген жаңалары (жерлестер) қосылады. Ақырында, формалды емес көшбасшылардың озбырлығы себеп болатын топтық экссесстер мен жаппай тәртіпсіздіктер болуы мүмкін.

Топтық экссесстер мен жаппай тәртіпсіздіктердің пайда болу себептеріне тек қана сотталғандар мен қызметшілер арасындағы шиеленістер жатпайды. Кейде шиеленіс сотталғандар арасындағы қиын жағдайды

шешу мақсатымен қызметшілердің араласуы негізінде пайда болады.

Топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктердің қатысушыларының рөлдік құрылымын құрайды:

- жанжал шығарушылар - топтарды бірлестіруде өзекті қызметті кеңейтетін, олардың бағыттарын бағыттап, рольдерін белгілейді, өсекті тарататын, т.б.

- қатысушылар – теріс бағыттары мен өздерінің мақсаттары мен құндылықтарын сотталғандардың топтарының әрекеттерінің жалпы бағыттарымен теңестіреді.

- шиеленісті тұлғалар - жиналған кекті алу мақсатымен шиеленіске қатысушы тұлғалармен анонимді түрде өшін алу мүмкіндігінен топтық эксцесстердің қатысушыларына жалғасады.

- адал ниетпен қателесетін сотталғандар - олар жағдайдың себептерін қате немесе әділдік қағидасын жалған түсінуден, өсектердің ықпалымен топтық эксцесстердің қатысушылары болады.

- эмоционалды тұрақсыз сотталғандар;

- жалпы психикалық көңілмен иланушы, тез еліктіретін сотталғандар;

- әуесқой сотталғандар - өзінің қатысуымен басқа сотталғандардың эмоционалды қозуын көтеретіндер.

- ұйымдастырушылар мен атқарушылардың жағынан қорқыныш ықпал етуінен қосылғандар;

- психикасында ауытқушылықтарымен сотталғандар;

- жәбірленуші немесе зардап шегуші сотталғандар.

90-жылдарда түзету мекемелерінде кепілге алу жағдайлары көп болды. Кепілге көбінесе мұғалім-әйелдер, мейірбикелер, экономисттер алынды. Көп жағдайларда қылмыскерлердің талаптары ұқсас болды: зонадан бөгетсіз кетіп қалу үшін көлік әперу, ақша, қару, есірткі. Екі жүз адам шамасымен өлім қауіптігіне ұшырады. Құрбандардың басым бөлігін қатты және зарлы айқалау үшін зорлауға тырысқан, ұрған, қарумен шаншыған. Егер бұрын қылмыстық дүние варварлық, мызғымайтын ережелерді, алайда адалдық пен әділдік түсініктерін

білсе, қазіргі кезде бейбастық заман уақыты басталды.

Жаңа формациядағы қылмыскерлер алдыңғы жол басушылардың дәстүрлері мен «ұрылық ынтымақтастықтан» жеңіл аттап өтеді. Алдында «бүлік» кезінде сотталғандар колониялық аурухананы – демалыс пен қамқорлықты еске алуда айналып өтетін. Енді ешкімді де, ештенені аямайды. Зоналарда «занды» білмейтін «жалған атақтылардың» басшылық ету жағдайлары өсуде [4, 97 б.].

Көптеген зерттеушілердің мәліметтері бойынша топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктерге қатысатын сотталғандарға бойдақ, жас болуы, алты жылдан жоғары мерзімді кемінде екі соттылығының болуы, жарты мерзімді өтеп, қылмыс кінәсін мойындамаушылық пен мерзімді әділсіз деп тану тиесілі.

Бұл көбінесе сотталғандар арасында беделі бар, есірткі мен шарапты қолданатын, кішкентай теріс топтар мен қылмыстық топтардағы режим бұзушылар.

Зерттеулердің нәтижесі бойынша топтық эксцесстердің белсенді қатысушыларына келесідей психологиялық ерекшеліктер тән:

а) қылмыстық мақсаттар мен ниеттің тұрақтылығы;

б) сотталғандар арасында беделділігі.

в) мақсаттарды жасыру бойынша тәжірибенің болуы;

г) тәуекелге жоғары бейімділігі;

д) агрессияшылдық және дәмесінің жоғарытылған деңгейі.

Төтенше жағдайдың пайда болу нәтижесінде пайда болатын жағдайдың мазмұны келесідей:

а) күштеу арқылы сотталғандармен талаптар мен әрекеттерді жүзеге асыруы (ықпал ету, қысым көрсету);

б) жоғары тұрған органдар мен қоғамдық пікірге көңіл аудару;

в) басты жағдайлардан біркелкі көңіл аудару мен әрекеттердің кенеттігі мен болмай қаймайтындығы;

г) сотталғандар арасында криминогендік жүйе байланысын жүзеге асыру;

д) пенитенциарлық мекемелерде соттал-

ғандардың өмірлік қызметін жүзеге асыру бойынша мекеменің қызметкерлеріне қиындықтар жасау.

Сотталғандардың топтық эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздік динамикасы нақты әлеуметтік-психологиялық заңдылықтарға бағынады, даму сатыларынан тұрады.

Көптеген эксцесстер мен жаппай тәртіпсіздіктердің жанжал шығарушысы бірнеше

тұлға саны бар (кейде он шақты) сотталғандар тобы. Әдетте бірінші екі сағат ішінде осы топқа сотталғандардың теріс және тұрақсыз бөлігі қосылады. Осыдан кейін топ жүзден аса адам санын құрайды. Эксцесстердің ұзақ кезеңінде, бірнеше сағат ішінде оларға бірнеше жүз адам қатысады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 *Основы менеджмента: учеб. пособие / под ред. А.А. Радугина. – М.: Центр, 2007. – 196 с.*
- 2 *Барабанов Н.П. Предупреждение и пресечение чрезвычайных ситуаций криминального характера в исправительных учреждениях. – Рязань: 2009. - Ч. 1. – 229 с.*
- 3 *Дмитриев Ю.А., Казак Б.Б. Пенитенциарная психология. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 681 с.*
- 4 *Гуцин М.Ю. Захват заложника: Криминологическая характеристика и уголовно-правовые меры противодействия: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – СПб., 2015. – 173 с.*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС CRIMINAL PROCEEDING

УДК: 347.137.

МРНТИ: 10.79.47.

Н.Б.Баймуса¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының
6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты,
Алматы, Қазақстан
e-mail: Nurka_26_89@mail.ru*

Ғылыми жетекшісі: Э.П. Кенжебекова²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, з.ғ.к., Алматы, Қазақстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

АПЕЛЛЯЦИЯЛЫҚ ТӘРТІППЕН ІС ҚАРАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Сот шешімдерінің заңдылығы мен негізділігін тексерудің қажеттілігі қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерінің бірі болып табылады. Себебі, қоғамға және мемлекеттің мүдделеріне қайшы келетін мән-жайлар, үкімнің әділетсіздігі мен сот қателіктерін анықтау мен оның алдын алу мүмкіндіктері қарастырылған.

Сонымен қатар, сот талқылауы бірінші сатылы сот ретінде әрекет еткендіктен өзіне тиесілі өкілеттіктер мен міндеттемелерді атқарады. Ал олардың шығарған шешімдерінің заңдылығы мен негізділігін тексеру жоғары тұрған сотқа тиесілі. Бұл дегеніміз, бастапқы сатыдағы соттың өкілеттігіне араласпау, судьялар тәуелсіздігінің бұзылмауы және оардың тек қана заңға бағынуы, процесс қатысушыларына іс бойынша шығарылған шешімдерді жоғары тұрған сот арқылы тексерту мүмкіндіктерін береді.

Түйін сөздер: апелляциялық шағым, апелляциялық наразылық, сот шешімдері, заңды күшіне енбеген шешімдер, сот үкімі, сотталған адам, ақталған адам, облстық және оларға теңестірілген соттар.

Н.Б.Баймуса¹

*¹магистрант 1-курса специальности 6М030100- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: Nurka_26_89@mail.ru*

Научный руководитель: Э.П.Кенжебекова²

*²к.ю.н., ст.преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

ПРОБЛЕМЫ РАССМОТРЕНИЯ ДЕЛ В АПЕЛЛЯЦИОННОМ ПОРЯДКЕ

Аннотация

Необходимость проверки законности и обоснованности судебных решений является одной из задач уголовного судопроизводства. Обстоятельства, противоречащие интересам общества и государства, могут быть выявлены и предотвращены, исключена несправедливость приговора и ошибок судебной власти.

Право проверки законности и обоснованности решений, принятых по первой инстанции, принадлежит вышестоящему суду. Право обжалования и пересмотр приговоров в каждом государстве различные и имеют свои особенности. Они различаются по названиям и действиям. Однако, несмотря на различие в целях и особенностях рассмотрения, устанавливают особенные и простые виды обжалования.

Ключевые слова: апелляция жалоба, судебные решения, решения, не вступившие в законную силу, приговор суда, осужденные, оправданные, районные, областные и приравненные к ним суды.

*N.B.Baimusa*¹

*¹undergraduate of 1 course of specialty 6M030100 law of Institute of history and right of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: Nurka_26_89@mail.ru*

*Research supervisor: E.P. Kenjibekova*²

*²Candidate of Law Sciences, Senior Lecturer, Chair of Criminal Law Disciplines, Institute of History and Law Kazakh National University named after Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: danaestai@mail.ru*

PROBLEMS OF REVIEW OF BUSINESS IN THE APPEALING ORDER

Abstract

The need to verify the legality and validity of court decisions is one of the duties of criminal proceedings. Because circumstances that are contrary to the interests of society and the state, the ability to identify and prevent the injustice of the verdict and mistakes of the judiciary.

He also discharges his powers and duties, as he acts as the court of first instance. And the verification of the legality and validity of their decisions belongs to a higher court. This does not mean that non-interference in the courts of the first jurisdiction, violation of the independence of the judiciary and the submission of the law to the participants in the proceedings ensure high judicial control over the decisions in the cas

Keywords: appeal, court decisions, decisions not enforced by law, court verdict, convicted, justified, district, regional and equivalent courts.

Кіріспе.

Қазақстан Республикасының Конституциясы мемлекеттің ең тиімді құрылысы билікті үш тармаққа бөлу қағидасын бекітті. Олар – заң шығарушылық атқарушылық және сот билігі. Осылардың ішіндегі сот билігін жүргізу тек бірыңғай соттарға жүктелген [1].

Апелляция институты Қазақстанның құқықтық жүйесі үшін бейтаныс болғандықтан, апелляциялық өндіріс туралы ережелердің іс жүзінде қолданылу проблемалары кім-кімді де қызықтырады анық. Бұл мәселені зерттеуді ең алдымен апелляциялық өндіріс туралы заңнамаларды талдаудан бастағанмыз жөн сияқты.

1997 жылдың 13 желтоқсанында қабылданып, 1998 жылдың 1 қаңтарында күшіне енген Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық іс жүргізу кодексі сот шешімдерін қайта қараудың төрт сатысын қарастырады:

- соттың әлі заңдық күшіне енбеген

үкімдері мен қаулыларын қайта қараудың екі сатысы (апелляциялық және кассациялық шағымдану, наразылық);

- соттың күшіне енген үкімдері мен қаулыларын қайта қараудың екі сатысы (қадағалау инстанциясындағы өндіріс және жаңадан ашылған мән-жайларға байланысты іс бойынша өндірісті қайта бастау сатыларын қолданысқа жіберді. Ал, ҚДЖК-нің соттардың қылмыстық істерді апелляциялық тәртіппен қарау туралы ережесін қолдануды алдымен 2000 жылдың 1 қаңтарына дейін, сосын 2003 жылдың 1 қаңтарына дейін кейінге қалдырды.

2001 жылдың 11 шілдесінде қабылданған Қазақстан Республикасының «Сот ісін жүргізу мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заң актілеріне өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы» заңы соттың заңды күшіне енбеген үкімдері мен қаулыларын қайта қарау үшін апелляциялық инстанция енгізді [2].

Дегенмен уақыт талабына сай Жаңа ереже 48 және 49 тарауларға топтастырылып, ҚПК-нің 8 бөлімінен орын алды («Соттың заңды күшіне енбеген үкімдері мен қаулыларын қайта қарау»).

2015 жылдың 1 қаңтарынан заң күшіне енген «Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесілік кодексі бойынша апелляциялық тәртіппен іс жүргізудің нысаны анықталған: Жалпы апелляциялық сатыдағы сот апелляциялық шағымдар, наразылықтар бойынша істе бар және қосымша ұсынылған, апелляциялық сатының отырысында зерттелген материалдар бойынша істің нақты мән-жайын анықтаудың және қылмыстық заңды қолданудың дұрыстығын, іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыру кезінде қылмыстық-процестік заң нормаларының сақталуын, бірінші сатыдағы сот үкімінің немесе қаулысының әділдігін, заңдылығы мен негізділігін тексереді [3].

Өзектілігі. Соттың заңды күшіне енбеген шешімдеріне шағым беру мен наразылық келтіру, осы іс қарау өндірісіне тән негізгі белгілерге ие болады.

Шағым беру бостандығы. Аталған шарт, бірінші сатылы сотының заңды күшіне енбеген үкімдері мен қаулыларына шағым беру құқығына ие болатын процес қатысушыларының кең шеңберін білдіреді: сотталған адам; ақталған адам; қорғаушы; үкім жарияланғаннан кейін іс бойынша іске кірісікен өкілдер мен заңды өкілдер; жәбірленуші (жеке айыптаушы); жәбірленушінің (жеке айыптаушының) өкілдері мен заңды өкілдері; азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер, азаматтық талапқа қатысты – олардың өкілдері мен заңды өкілдері; прокурор, іске мемлекеттік айыптаушы ретінде қатысқан – сот актісін қайта қарау туралы наразылық келтіре алады.

Апелляциялық тәртіппен соттың заңды күшіне енбеген үкімдері қаралуға жатады:

- аудандық және оларға теңестірілген соттарының;
- қылмыстық істер бойынша ауданаралық амандандырылған соттары;
- қылмыстық істер бойынша ауданаралық амандандырылған әскери соттары;

- қылмыстық істер бойынша ауданаралық амандандырылған кәмелетке толмағандардың істері бойынша соттары;

- гарнизондардың әскери соттары.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жыл 19 желтоқсандағы «қылмыстық істерді апелляциялық тәртіппен қайта қарау тәжірибесі туралы» №13 нормативтік қаулысы шағым немесе наразылықты өз уақытында беруді және ол мерзімді тек сот мәжілісі басталғанға дейін өзгерту мен қалпына келтіруге болатындығын мәлімдейді [4].

Д.К. Канафиннің зерттеулері бойынша кеңестік кездегі процесуалдық теория ревизиялық тәртіппен істерді қарастыру толық көлемде және де барлық сотталғандарға, олардың сот үкіміне шағым беруіне немесе бермеуіне байланысты ұғымдардың барлығын да қамтыған. Дәл осы позицияны пост-социалистік әдебиттері де ұстанады: «мәні және нысаны бойынша үкімнің дұрыстығын тексеру толық қамтылуы тиіс, тек оның шағым немесе наразылық келтірілген бөлігі ғана емес» [5, 49 б.].

ҚР ҚПК-нде істерді апелляциялық сатыда қарастырудың шегі анықталған. ҚР ҚПК-сі 426 бабына орай анықталған: «Апелляциялық тәртіппен істі қарайтын Сот, үкімнің немесе қаулының шағым немесе наразылық келтірілген бөлігін және тек сотталушыларға қатысты ғана бөлігінің заңдылығын, негізділігі мен әділеттілігін тексереді». Сондай-ақ, ҚР ҚПК-сі 426 бабының 2 бөлігінде апелляциялық сатыдағы сотқа өкілеттілік береді «апелляциялық шағым немесе наразылық берілмеген күнде де сот үкімнің күшін жоюға немесе оны өзгертуге құқылы», егер «іс қарау барысында сотталғандардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылғандығы анықталса, және ол үкім шығаруға негіз болса» өкілетті деп көрсетілген.

Осындай тәсілмен, заңшығарушы нақты және тиянақты апелляциялық сатының мүмкіндігін, сотталғандардың заңды мүдделері мен құқықтарын немесе шығарылған үкімді ревизорлық тәртіпте өзгертуіне немесе бұзуына шектеу қояды. Аталған тексеру

ретімен апелляциялық сот басқа өкілеттіктерге ие болмайды.

Яғни ҚПК-нің 430 бабында айтылады: «сот апелляциялық шағыммен немесе наразылықпен бірге келіп түскен істі қарау кезінде үкімнің заңдылығын тексеру және істі дұрыс шешу мақсатында тараптардың өтінішхаты бойынша:

1) сотталған адамның, жәбірленушінің және іске қатысатын басқа да адамдардың денсаулық жағдайына, отбасылық жағдайына және бұрынғы сотталғандықтары туралы деректерге байланысты құжаттарды талап етіп алдыруға, тараптардың өтінішхаты бойынша – басқа құжаттарды да талап етіп алдыруға;

2) сот-психиатриялық немесе өзге де сараптаманы тағайындауға;

3) сот отырысына қосымша куәларды, сарапшыларды, мамандарды шақыруға және олардан жауап алуға, тараптар ұсынған немесе олардың өтінуі бойынша сот талап етіп алдырған жазбаша, заттай және өзге де дәлелдемелерді зерттеуге;

4) істің барлық материалдарын толық, жан-жақты және объективті түрде зерттеуді қамтамасыз ету және іс бойынша ақиқатты анықтау үшін қажетті басқа да әрекеттер».

Апелляциялық сот жазаны жеңілдетуге немесе неғұрлым ауыр қылмыстық құқық бұзушылық туралы, сондай-ақ сотталған адамның қайта біліктілік іс-шаралар жоқ заңды қолдана отырып, байланысты неғұрлым қатаң жаза тағайындау туралы шешім қабылдауға құқылы. Сотталған адамның шешімі жағдайды нашарлататын қабылдау ғана қудалау немесе прокурордың өтініші және тек олардың ішінде шағымдарында тиісті дәлел жол беріледі. Неғұрлым ауыр қылмыстық құқық бұзушылық туралы заңды қолдану жауапкерге тегін тыс баруға және қудалау сыналуы сотта қолдау мүмкін емес.

Азаматтық талап қою бойынша сотталған адамның жағдайын нашарлататын шешім қабылдауға айыптаушы тараптың шағымдарында немесе прокурордың наразылығында тиісті дәлелдер болған кезде ғана жол беріледі.

Осыған орай ҚПК-тің 428 бабы 2 бөлігіне сай күзетпен ұсталып отырған сотталған

адамнан өзінің жағдайын нашарлатуға бағытталған шағымды немесе прокурордың наразылығын қарау кезінде апелляциялық сатыдағы сот отырысына қатысу туралы өтінішхат келіп түскен кезде апелляциялық сатыдағы сот істі сотталған адамның тікелей қатысуымен не аталған адамның қашықтықтан қатысуын қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін ғылыми-техникалық құралдарды пайдалана отырып қарау туралы қаулы шығарады, ол орындау үшін тиісті органдарға жіберіледі.

Мақсаты мен міндеттері. Апелляциялық сот бұл негіздер бойынша прокурор немесе жеке айыптаушы, жәбірленушілерге және олардың өкілдеріне шағым берген жағдайда ғана сотталған адамның жағдайын нашарлатпайтын шешімдер қабылдауға құқығы бар. Сонымен қатар, апелляциялық шағымда сипаттамалы – дәлелді бөлігінде үкім, бірінші сатыдағы соттың шешімі дұрыс емес деп танылған, оның себептері берілуі тиіс, және сотталған адамның жағдайын нашарлататын негіздер болуы керек.

Апелляциялық (жеке) шағымдар, наразылықтар сот, жазаны, ұйғарымы әкелінеді. Апелляциялық тікелей сотқа жолданады. Апелляциялық (жеке) шағымдар, наразылықтар үкім шығарған соттың қаулы бағытына жатады.

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандарды зерттеп және талдау жасай отырып, мынадай қортындылар шығаруға болды:

Біріншіден, *апелляциялық өндіріс* – басты мақсаттары бірінші инстанциялы соттың үкімдері мен қаулыларына келіп шағымдар мен наразылықтарды қарау, сот қателерін және күшіндегі заң нормаларының бұзылуын анықтау, жою, заңдылықты қалпына келтіру, сондай-ақ азаматты, қоғамды және мемлекетті қылмыстық іс бойынша өндірістің қатысушыларының құқыққа қайшы әрекеттерінен сақтау болып табылатын қылмыстық іс жүргізудің жеке сатысы.

Зерттеу объектісі болып – аудандық және оған теңестірілген соттардың, қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың, қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық әскери соттардың, кәмелетке толмағандар-

дың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың, гарнизондардың әскери соттарының заңды күшіне енбеген үкімдері апелляциялық тәртіппен қаралуға жатады. Сондай-ақ, бірінші сатыдағы соттардың заңды күшіне енбеген қаулыларына осы тарауда көзделген тәртіппен жекеше шағым, наразылық келтірілуі мүмкін.

Екіншіден, *шағымдану бостандығы* - сотталушы, ақталушы, сотталушының және ақталушының қорғаушысы, олардың заңды өкілдері, жәбірленуші және оның өкілдері, сондай-ақ азаматтық талапкер, азаматтық жауапкер немесе олардың өкілдері азаматтық талапқа қатысты бөлігінде заңды күшіне енбеген сот үкіміне шектеусіз заңмен белгіленген мерзімде апелляциялық шағым беруге құқылы.

Үшіншіден, *сот талқылауының пәні* - апелляциялық сатыдағы сот апелляциялық шағымдар, наразылықтар бойынша істе бар және қосымша ұсынылған, апелляциялық сатының отырысында зерттелген материалдар бойынша істің нақты мән-жайын анықтаудың және қылмыстық заңды қолданудың дұрыстығын, іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыру кезінде қылмыстық-процестік заң нормаларының сақталуын, бірінші сатыдағы сот үкімінің немесе қаулысының әділдігін, заңдылығы мен негізділігін осы қылмыстық процестік заңнамада белгіленген шектерде тексереді.

Алқабилер қатысқан соттың үкіміне, қаулысына берілген шағымдарды, наразылықтарды қарау тәртібі ҚР ҚПК-нің 69-тарауының қағидалары бойынша жүзеге асырылады.

Төртіншіден, *қылмыстық істерді апелляциялық тәртіппен қарастырудың субъектілері* – аудандық және оларға теңестірілген соттардың, қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық сот-

тардың, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі мамандандырылған ауданаралық соттардың заңды күшіне енбеген үкімдеріне, қаулыларына апелляциялық (жекеше) шағымдарды, наразылықтарды тиісті *облыстық және оған теңестірілген соттың апелляциялық сатысы қарайды*.

Гарнизондардың әскери соттарының, қылмыстық істер жөніндегі мамандандырылған ауданаралық әскери соттардың заңды күшіне енбеген үкімдеріне, қаулыларына апелляциялық (жекеше) шағымдарды, наразылықтарды *Әскери соты қарайды*.

Егер іс бойынша үкім және қаулы шығарылса, онда үкімге апелляциялық шағымдар, наразылықтар және қаулыға жекеше шағымдар, наразылықтар *облыстық немесе оған теңестірілген соттың апелляциялық сатысының бір отырысында қаралады*. Басты сот талқылауы барысында шығарылатын бұлтартпау шарасы және ақшалай өндіріп алуды қолдану туралы қаулыға жекеше шағымдар, наразылықтар *іс бойынша іс жүргізу аяқталғанға дейін апелляциялық сатыда қаралады*. Көрсетілген шағымдарды, наразылықтарды апелляциялық сатыда қарау қылмыстық істі бірінші сатыдағы сотта одан әрі қарауды үзбейді.

Бесіншіден, *шешуші процесуалдық құжат* – сот істі апелляциялық тәртіппен қараудың нәтижесінде міндетті түрде ҚР ҚПК-нің 431-бабына сай шешімдер қабылдайды.

Апелляциялық шағымдар мен наразылықтарды қабылдау барысында заңды күшіне енбеген сот актісіне шағым беру немесе наразылық келтіруге процесуалдық құқықтары бар тұлағалардың бергендіктерін міндетті түрде тексеру қажет. Сонымен қатар, шағымдар немесе наразылықтар келтіру мерзімдерінің сақталғанын анықтау қажетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *Қазақстан Республикасының Конституциясы. Бүкілхалықтық референдумда 1995 жылы 30 тамызда қабылданған // Қазақстан Республикасын Парламентінің ведомості. – 1996. - № 4. – 217 Ст.*

2. *Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты пленарлық мәжілісінің «Сот үкімі» туралы 2001 жыл 11 шілдедегі № 19 нормативтік қаулысы (25.06.2010 ж. жағдайына сай өзгерістер мен толықтырулар бойынша) // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының бюллетені № 9, қыркүйек 2001 жыл.*

3. Қазақстан Республикасының қылмыстық процесілік кодексі - 3 шілде 2014 жыл № 231-V қабылданған // Қазақстан Республикасы Парламентінің ведомості. - 2014. – № 15-II (2664-II). – Ст. 88(24.11.2015 ж. жағдайы бойынша).

4. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2003 жыл 19 желтоқсандағы № 13 «Қылмыстық істерді апелляциялық тәртіппен қарастырудың тәжірибесі» туралы нормативтік қаулысы (10.04.2015 ж. жағдайына сай өзгерістер мен толықтырулар бойынша) // Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының бюллетені № 1, 2004 жыл.

5. Канафин Д.К. Апелляционное производство в уголовном процессе Республики Казахстан. – Алматы: ОАО «Полиграфия», 2002. – 257 с.

УДК: 343.12

МРНТИ: 10.79.21

А.Джумабаева¹

*¹магистрант I-курса специальности 6М030100- юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: akbobek@list.ru*

Научный руководитель: Б.Х. Толубекова²

*²доктор юридических наук, профессор,
заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин Института истории и права
Казахского национального педагогического университета им. Абая, г. Алматы
E-mail: madina_khv@mail.ru*

ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ МЕДИАТОРА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В статье исследуется содержание понятия "медиатор", анализируются взгляды ученых-процессуалистов по данному вопросу и действующее законодательство. Медиация – это новый институт уголовно-процессуального права.

Целью данной работы является исследование медиации как нового способа разрешения конфликтов. Исходя из поставленной цели, были определены следующие задачи: раскрыть определение медиации как способа разрешения конфликтов и его особенности применения; описать роль медиатора в разрешении споров.

Медиация является альтернативным методом, то есть внесудебным, разрешением споров, а вместе с тем и проблем, между конфликтующими сторонами на основе добровольных конструктивных переговоров с участием нейтрального посредника. Данный способ предполагает поиск взаимовыгодного, как правило, компромиссного решения – мирного соглашения.

Проведен сравнительный анализ норм Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан и Закона РК «О медиации». Самой важной ролью медиации является частичное освобождение судов от загруженности, повышение эффективности и оперативности работы судов при рассмотрении уголовных дел, и в целом формирование новой отечественной судебной системы, отвечающей требованиям времени и запросам правоприменительной практики.

Ключевые слова: субъекты уголовного процесса, медиация, процедуры медиации, медиатор.

А.Джумабаева¹

*¹ Абай атындағы ҚазҰПУ 6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты,
Алматы, Қазақстан
e-mail: akbobek@list.ru*

Ғылыми жетекшісі: Б.Х.Толубекова²

*² Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық–құқықтық пәндер
кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдар докторы, профессор, Алматы қаласы,
E-mail: madina_khv@mail.ru*

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ МЕДИАТОРДЫҢ ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Аңдатпа

Мақалада «медиатор» ұғымының мазмұны зерттеледі, осы мәселе бойынша процессуалист-ғалымдардың көзқарастары және қолданыстағы заңнама талданады. Медиация – қылмыстық іс жүргізу құқығындағы жаңа институт.

Бұл жұмыстың мақсаты медиацияның жанжалды шешудегі жаңа амал-тәсілдердің бірі екендігін зерттеу болып табылады. Осы қойылған мақсаттың шегінде келесідей міндеттер анықталды: медиацияның жанжалды шешудің тәсілі ретіндегі анықтамасын және оның қолданылу ерекшеліктерін ашу; дауларды шешудегі медиатордың рөлін сипаттау.

Медиация бейтарап делдалдың қатысуымен ерікті түрде конструктивті келіссөз жүргізу негізінде жанжалдасушы тараптардың арасындағы дауларды, сонымен қатар проблемаларды соттан тыс шешудің баламалы әдісі болып табылады. Бұл тәсіл әдетте, бейбіт келісімге әкелетін өзара тиімді ымыралы шешімдерді іздеуді қамтиды.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық процесілік кодексінің және Қазақстан Республикасының «Медиация туралы» Заңының нормаларына салыстырмалы талдау жасалынды. Медиацияның басты маңызды рөлі соттардың бас көтермей жұмыс істеуінен ішінара босатылып қалуында, соттардың қылмыстық істерді жедел түрде қарауда, соттардың жұмыстарының тиімділігін арттыруда және жалпы тұтастай алғанда уақыт талабын және құқық қолдану тәжірибесінің талабын қанағаттандыратын жаңа отандық сот жүйесінің қалыптасуына ықпал етуінде болып отыр.

Түйін сөздер: қылмыстық процесінің субъектілері, медиация, медиацияның процедуралары, медиатор.

A. Dzhumabayeva ¹

*¹ undergraduate of 1 course of specialty 6M030100 law of KAZNPU of a name of Abay,
Almaty, Kazakhstan e-mail: akbobek@list.ru*

Research supervisor: B.Kh.Toleubekova²

*² Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal and Legal Disciplines of the Institute of History and Law of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty
E-mail: madina_khv@mail.ru*

THE PROCEDURAL POSITION OF THE MEDIATOR IN CRIMINAL TRIAL

Abstract

The article explores the content of the concept of "mediator", analyzes the views of procedural scientists on this issue and the current legislation. Mediation is a new institution of criminal procedural law.

The purpose of this work is to study mediation as a new method of conflict resolution. Based on the goal, there were the following tasks are defined: disclose the definition of mediation as a way of resolving conflicts and its application; describe the role of the mediator in resolving disputes.

Mediation is an alternative method, that is extrajudicial, resolution of disputes, and at the same time problems between conflicting parties on the basis of voluntary constructive negotiations involving neutral intermediary. This method involves searching mutually beneficial, as a rule, compromise solution – peaceful agreement/

There was given a comparative analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and the Law of the Republic of Kazakhstan "On Mediation". The most important role of mediation is

the partial release of courts from congestion, increasing the effectiveness and efficiency of courts in criminal cases. In general, the mediation is the key of formation of a new domestic judicial system that meets the requirements of time and requests for law enforcement practice.

Keywords: subjects of the criminal process, mediation, mediation procedures, mediator

Введение. Актуальным правовым вопросом на современном этапе является исследование процедуры медиации и ее использование в уголовном процессе Республики Казахстан. Медиация – это новый институт уголовно-процессуального права. Она является официально закрепленным способом разрешения конфликтов, альтернативной по отношению к судопроизводству процедурой, заключающейся в проведении совместных переговоров сторон спора, в ходе которых регулируются возникшие между сторонами разногласия. В таких переговорах принимает обязательное участие независимый посредник (медиатор), задачей которого является примирить стороны и подвести их к достижению взаимоприемлемого соглашения.

Внедрению медиации в отечественную правовую систему предшествовало тщательное и взвешенное изучение аргументов, продиктованных правовой действительностью и запросами гражданского общества. Иными словами, назрела необходимость цивилизованных методов урегулирования конфликтов, возможных новых подходов к решению возникающих в обществе проблем.

Методология исследования представлена сравнительным правоведением, диалектическим подходом и положениями общей и отраслевой теории права.

Основная часть. В современном уголовно-процессуальном законодательстве нет четкого определения медиации, как самостоятельной процедуры. Законодатель ввел медиатора в качестве субъекта уголовного процесса. Статья 85 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее УПК РК) причисляет медиатора к иным лицам, участвующим в уголовном процессе и закрепляет его основные права и обязанности, а также время вступления в процесс. Медиатором, согласно п.1 ст.85 УПК РК [1], является независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для

проведения медиации в соответствии с требованиями закона. Имеется в виду Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года «О медиации» [2].

Сферой применения медиации являются споры (конфликты), возникающие из гражданских, трудовых, семейных и иных правоотношений с участием физических и (или) юридических лиц, а также рассматриваемые в ходе уголовного судопроизводства по делам о преступлениях небольшой и средней тяжести, об уголовных проступках, если иное не установлено законами Республики Казахстан, и отношения, возникающие при исполнении исполнительного производства. Процедура медиации не применяется по уголовным делам о коррупционных преступлениях и иным преступлениям против интересов государственной службы и государственного управления [2].

В уголовном процессе существует значительный круг дел, по которым обвиняемый и потерпевший вступают в переговоры с целью достижения компромисса. Это связано с наличием такого смягчающего наказания обстоятельства, как «добровольное возмещение имущественного ущерба, причиненного в результате уголовного правонарушения, заглаживание морального и иного вреда, причиненного уголовным правонарушением» (пп. бч. 1 ст. 53 Уголовного кодекса РК[3].

Существует еще категория уголовных дел, по которым стороны конфликта (обвиняемый и потерпевший) на законных основаниях самостоятельно регулируют взаимные требования. Это дела, рассматриваемые в особом порядке в соответствии с положениями гл. 63 УПК РК при согласии обвиняемого с предъявленным ему обвинением. Но обязательным условием выступает согласие потерпевшего (ч. 1 ст. 612 УПК РК). Такое волеизъявление потерпевший высказывает, если ущерб, причиненный преступлением, ему

возмещен. Однако, эти положения не охватываются процедурой медиации.

УПК РК допускает переговоры для обвиняемого и потерпевшего с целью сглаживания уголовно-правового конфликта по значительному количеству уголовных дел с целью: а) прекращения дела за примирением сторон; б) смягчения наказания виновному в связи с возмещением потерпевшему ущерба от преступления. Эти дела выступают той необходимой основой, на которой возможна регламентация процедуры медиации в уголовном судопроизводстве [4, с.111].

Законодатель предоставил сторонам право урегулирования во внесудебном порядке ряда конкретных ситуаций. Однако на сегодняшний день остается не урегулированным порядок проведения самих переговоров, не установлена четкая юридическая значимость достигнутого в ходе таких соглашений компромисса, остались неясными и другие вопросы, которые, безусловно, требуют дальнейшего усиления и нормативного закрепления. Применение в данном случае медиации во многом упрощает решение подобных проблем, но слепо отдавать ей предпочтение именно в уголовном процессе нам представляется еще преждевременным.

Институт медиации в ходе разрешения уголовно-правовых конфликтов широко применяется за рубежом. Модели медиации, в свою очередь, имеют некоторые различия, диктуемые системой национального уголовного правоприменения.

Эффективность применения данной процедуры доказана ее широким распространением и значительными результатами. Однако, следует отметить, что пока отсутствует сколько-нибудь четкая определенность и законодательное закрепление самой категории «медиация».

Как правило, понятие медиации ассоциируется с категориями «примирение» и «посредничество». Вместе с тем, и здесь существует расхождение во мнениях [5, с. 28].

Так, А.А. Кудряшов указывает, что медиация – это междисциплинарная область, совместившая в себе такие отрасли

знания, как конфликтология, право, психология [6, с. 43-44 Кудряшов].

По мнению В.Ф. Яковлева, медиация представляет собой составной элемент примирительной процедуры, в качестве цели которого выступает разрешение конфликтов различной природы посредством проведения переговоров. Вести речь о медиации, считает он, представляется возможным в рамках арбитражного, гражданского процессов, а также в качестве самостоятельного института, направленного на разрешение конфликта [7, с. 9].

Другие исследователи применительно к медиации в области уголовного процесса полагают, что медиацией в уголовном процессе является система медиативных приемов, применяемых судьей в ходе рассмотрения уголовных дел небольшой и средней тяжести с целью прекращения уголовно-правового конфликта по воле сторон [4, с. 112].

Речь идет о так называемой «восстановительной юстиции», начало которой было положено в семидесятые годы прошлого столетия. Она заключается в определенной совокупности учений о способах и методах разрешения споров, возникающих из факта совершения противоправного деяния. В основе этих учений и методов лежит основополагающая идея о необходимости достижения согласия конфликтующих сторон с целью восстановления нормального порядка, существовавшего до совершения деяния, удовлетворения интересов стороны, которой деянием причинен вред, а также исправления и ресоциализации лица, совершившего деяние.

Сама концепция восстановительной юстиции изначально базировалась на применении альтернативных уголовному преследованию механизмов, основанных на примирении сторон конфликта и позволяющих разрешать уголовно-правовые конфликты с наибольшим положительным эффектом для сторон.

Механизмы, предложенные разработчиками данной концепции, нашли свое применение в уголовном процессе многих государств. Одним из наиболее эффектив-

ных способов разрешения конфликтов в рамках данной концепции является медиация, то есть разрешение спора путем переговоров с участием третьего лица, в роли которого выступает посредник-медиатор [8, с. 11].

Конфликтующие стороны приходят к соглашению, воспользовавшись услугами медиатора, то есть лицо, которое занимает нейтральную позицию по отношению к спорящим сторонам, и оказывает им лишь свое содействие в решении возникшего вопроса. А.Д. Карпенко предлагает следующее определение медиации, под которой он понимает технологию, имеющую нацеленность на мирное урегулирование того или иного противоречия. Данная методика основывается на результативном опыте дипломатической деятельности и является уникальной по своему содержанию и высокоинтеллектуальной мыслительной работой. Более того, вряд ли с ней можно сравнивать какие-либо другие методики на предмет эффективности [9, с. 24].

А.А. Максуров медиацией в самом общем виде предлагает считать опосредованную правом посредническую деятельность третьего для сторон правового конфликта лица, не обладающего полномочиями на разрешение спора по существу, направленную на их самостоятельное и добровольное примирение, и на основе этого разрешение юридического конфликта. Причем, указанную деятельность он рассматривает и как институт, и как практику, и как технологию [10, с. 6].

Предназначение медиации состоит в исключении противоречий между сторонами спора, которые редко сглаживаются в результате разрешения спора в судебном порядке, когда один из участников так или иначе остается не удовлетворенным. Медиация же нацелена на поиск такого выхода из сложившейся конфликтной ситуации, который является одинаково приемлемым для всех участников спора и разрушает конфликт в корне, позволяя к нему не возвращаться [11, с. 114].

Таким образом, обобщив позиции уче-

ных, позволим себе предположение относительно института медиации. Медиация – это основанная на взаимном волеизъявлении сторон определенная система методов и приемов, опосредуемых специальным субъектом права – медиатором в целях разрешения возникшего уголовно-правового конфликта строго обозначенной категории уголовных дел небольшой и средней тяжести и достижения соглашения между конфликтующими сторонами.

Рассмотрим процессуальное положение медиатора по законодательству.

Закон РК «О медиации» дает общее определение медиатора, как независимое физическое лицо, привлекаемое сторонами для проведения медиации на профессиональной и непрофессиональной основе в соответствии с требованиями законодательства (ст.2 Закона). Обязательным требованием, предъявляемым к медиатору, является его регистрация в реестре медиаторов (ст.9 Закона).

При проведении медиации медиатор независим от сторон, государственных органов, иных юридических, должностных и физических лиц. Медиатор самостоятелен в выборе средств и методов медиации, допустимость которых определяется Законом РК «О медиации».

Медиатор должен быть беспристрастным, проводить медиацию в интересах обеих сторон и обеспечивать сторонам равное участие в процедуре медиации. При наличии обстоятельств, препятствующих беспристрастности медиатора, он должен отказаться от проведения медиации.

Не допускается вмешательство в деятельность медиатора при проведении медиации со стороны конфликтующих сторон, государственных органов, иных юридических, должностных и физических лиц (ст.7 Закона).

Статья 9 Закона РК «О медиации» устанавливает правило, согласно которому, деятельность медиатора может осуществляться как на профессиональной основе (профессиональный медиатор), так и на непрофессиональной основе.

Осуществлять деятельность медиатора на непрофессиональной основе могут:

1) лица, достигшие сорокалетнего возраста и состоящие в реестре непрофессиональных медиаторов;

2) судьи при проведении примирительных процедур в суде в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом Республики Казахстан.

Законом также установлено, что наряду с медиаторами, осуществляющими свою деятельность на непрофессиональной основе, медиацию могут проводить избираемые собранием (сходом) местного сообщества для этих целей члены местного сообщества, имеющие большой жизненный опыт, авторитет и безупречную репутацию (п.1 ст.15 Закона).

Деятельность медиатора не является предпринимательской деятельностью.

Лица, осуществляющие деятельность медиатора, вправе также осуществлять любую иную деятельность, не запрещенную законодательством Республики Казахстан.

Медиатором не может быть лицо:

1) уполномоченное на выполнение государственных функций и приравненное к нему;

2) признанное судом в установленном законом порядке недееспособным или ограниченно дееспособным;

3) в отношении которого осуществляется уголовное преследование;

4) имеющее не погашенную или не снятую в установленном законом порядке судимость.

Соглашением сторон медиации могут быть установлены дополнительные требования к медиатору.

УПК РК статьей 85 возлагает на медиатора следующие полномочия:

1) знакомиться с информацией, предоставляемой сторонам медиации органом, ведущим уголовный процесс;

2) знакомиться с данными об участниках уголовного процесса, являющихся сторонами медиации;

3) встречаться с участниками уголовного процесса, являющимися сторонами медиации, наедине и конфиденциально без

ограничения количества и продолжительности встреч в соответствии с уголовно-процессуальным законом;

4) содействовать сторонам в заключении соглашения о достижении примирения в порядке медиации.

Медиатор обязан:

1) при проведении медиации действовать только с согласия сторон медиации;

2) до начала медиации разъяснить сторонам медиации ее цели, а также их права и обязанности;

3) не разглашать сведения, ставшие ему известными в связи с проведением процедуры медиации.

Медиатор вправе с согласия сторон осуществлять процедуру медиации с момента регистрации заявления и сообщения об уголовном правонарушении и на последующих стадиях уголовного процесса до вступления приговора в законную силу [1].

Как видим, законодатель внес коррективы в круг лиц, получающих доступ к конфиденциальной либо имеющей ограниченный доступ информации относительно личностей участников процесса, подробностей совершенного деяния и, собственно, процессуального порядка рассмотрения данного дела. УПК РК в этом случае возлагает на лицо, выполняющее роль медиатора обязанность действовать только с согласия сторон медиации и не разглашать сведения, ставшие ему известными в связи с проведением процедуры медиации. Закон РК «О медиации» вопрос соблюдения медиатором конфиденциальности полученной в ходе урегулирования конфликта информации регламентирует более подробно, возведя конфиденциальность в качестве принципа проведения медиации. Статья 8 УПК РК гласит следующее. Участники медиации не вправе разглашать сведения, ставшие известными им в ходе медиации, без письменного разрешения стороны медиации, предоставившей эту информацию. Медиатор не может быть допрошен в качестве свидетеля о сведениях, ставших ему известными в ходе медиации, за исключением случаев, предусмотренных законами Республики

Казахстан. Данная норма также отмечена в УПК РК (п.2 ст.78).

Разглашение участником медиации сведений, ставших ему известными в ходе медиации, без разрешения стороны медиации, предоставившей эту информацию, влечет ответственность, установленную законами Республики Казахстан. Профессиональный медиатор, согласно п.3 ст. 10 Закона РК «О медиации», обязан соблюдать Кодекс профессиональной этики медиаторов, утверждаемый ассоциацией (союзом) медиаторов, а также представлять ежемесячный отчет о проделанной работе по требованиям, установленным организацией медиаторов. Думается, подробная регламентация политики конфиденциальности отражает серьезность данного института и затрагиваемого им плата общественных отношений, и нуждается в дальнейшей доработке с учетом международной практики медиации и использования положительного зарубежного опыта.

Относительно содержания и порядка реализации правомочия содействовать сторонам в заключении соглашения о достижении примирения в порядке медиации уголовно-процессуальный закон не дает четких указаний, и остается трактовать содержание данной функции по Закону РК «О медиации». Так, статья 24 включает особенности медиации, проводимой в ходе уголовного судопроизводства.

1. Заключение сторонами договора о медиации не приостанавливает производство по уголовному делу.

2. Факт участия в медиации не может служить доказательством признания вины участником судопроизводства, являющимся стороной медиации.

3. Если при проведении медиации одна из сторон является несовершеннолетним, участие педагога или психолога, или законных представителей несовершеннолетнего обязательно.

4. Медиация в ходе уголовного судопроизводства должна быть осуществлена в установленные уголовно-процессуальным законом сроки досудебного и судебного

производства.

5. Отказ от подписания соглашения об урегулировании конфликта не может ухудшить положение участника судопроизводства, являющегося стороной медиации.

6. При прекращении медиации, проводимой в рамках уголовного процесса, стороны обязаны незамедлительно направить органу, ведущему уголовный процесс, в производстве которого находится уголовное дело:

1) в случае подписания соглашения об урегулировании конфликта – указанное соглашение;

2) в иных случаях – письменное уведомление о прекращении медиации с указанием оснований, предусмотренных статьей 26 цитируемого Закона.

Медиация прекращается в случаях:

1) подписания сторонами соглашения об урегулировании спора (конфликта) – со дня подписания такого соглашения;

2) установления медиатором обстоятельств, исключающих возможность разрешения спора (конфликта) путем медиации;

3) письменного отказа сторон от медиации в связи с невозможностью разрешения спора (конфликта) путем медиации – со дня подписания сторонами письменного отказа;

4) письменного отказа одной из сторон от продолжения медиации – со дня направления медиатором письменного отказа;

5) истечения срока проведения медиации – со дня его истечения.

Следует отметить еще одно важное правило, установленное Законом РК «О медиации», согласно которому стороны медиации по взаимному согласию вправе выбрать другого медиатора. Стороны обязаны уведомить об этом суд либо орган уголовного преследования. Это касается проведения медиации в ходе гражданского или уголовного судопроизводства.

В случае возникновения обстоятельств, препятствующих медиатору осуществлять свои функции в соответствии с принципами медиации, медиатор обязан незамедлительно заявить самоотвод. Он также вправе отказаться от проведения медиации, если, по его мнению, дальнейшие усилия в процессе

ее проведения не приведут к разрешению спора (конфликта) между сторонами, либо прекратить медиацию с согласия сторон, закрепленного в письменной форме.

Наше исследование не носит исчерпывающего характера, поскольку существуют такие вопросы, как процедуры и условия проведения медиации, порядок заключения соглашения об урегулировании спора (конфликта) и другие не менее важные аспекты института медиации.

Медиация или досудебное улаживание конфликтов сегодня в Казахстане только начинает занимать свои позиции в право-

применительной практике, подготавливая пока что информационную и пропагандистскую базу. Однако ее значение уже сейчас достаточно очевидно.

Следует отметить, что самой важной ролью медиации является частичное освобождение судов от загруженности, повышение эффективности и оперативности работы судов при рассмотрении уголовных дел, и в целом формирование новой отечественной судебной системы, отвечающей требованиям времени и запросам правоприменительной практики.

Список использованной литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан – принят 4 июля 2014 года №231-V // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан "Әділет"
2. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года №401-IV «О медиации»// Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан "Әділет"
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан – принят 3 июля 2014 года №226-V// Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан "Әділет"
4. Маткина Д.В. Перспективы развития конвенциональной формы уголовного судопроизводства и конвенциональной формы внесудебного разрешения уголовно-правового спора (медиации) в России // Вестник ОГУ. 2010. № 3 (109).
5. Крайнова А.С., Губин А.Д., Григорай А.В. Некоторые аспекты применения процедуры медиации в Российской Федерации: Современная наука: тенденции развития: материалы VI Международной научно-практической конференции. 24 декабря 2013 г.: сборник научных трудов: в 2 т. – Краснодар, 2014. Т. II.
6. Кудряшов А.А. Медиация в России // Нотариус. 2009. № 2.
7. Интервью с В.Ф. Яковлевым о проблемах развития медиации в России // Третейский суд. 2011. № 2 (74).
8. Арутюнян А.А. Медиация в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2012.
9. Карпенко А.Д. Медиация: учебное пособие. – СПб., 2006.
10. Максуров А.А. Медиация в праве: вопросы, определения, понятия // Российская юстиция. 2013. № 12.
11. Сизова В.Н. Медиация в уголовном праве: вопросы определения понятия. Юридическая наука и практика: Вестник Нижегородской академии МВД России. 2015. №3(31). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-v-ugolovnom-prave-voprosy-opredeleniya-ponyatiya> (дата обращения: 27.11.2017).

УДК: 343.13
МРНТИ: 10.79.37

А.Б. Жумагулов¹

*¹магистрант 1-курса специальности 6М030100–юриспруденция Института истории и права
КазНПУ имени Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: aslan_zhumagulov@mail.ru*

Научный руководитель: Б.Х. Толубекова²

*²доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин
Института истории и права
Казахского национального педагогического университета им. Абая, г. Алматы
E-mail: madina_khv@mail.ru*

ЦЕЛИ, ОСНОВАНИЯ И УСЛОВИЯ ПРИМЕНЕНИЯ МЕР ПРИНУЖДЕНИЯ ПО УПК РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация

В статье рассмотрены признаки, отличающие уголовно-процессуальное принуждение от уголовно – правового, административного или дисциплинарного. Кроме того, автор предпринял попытку проведения дифференциации уголовно-процессуального принуждения от санкции и ответственности в уголовном процессе. Приводится определение понятия мер уголовно-процессуального принуждения.

Автор рассматривает факт введения судебного санкционирования отдельных мер процессуального принуждения в качестве гарантии законности в досудебном производстве. Приводятся аргументы в пользу расширения сферы судебного контроля в досудебном производстве. Наряду с этим, выражается опасение в отношении вероятного снижения роли прокурора в процессе осуществления надзора за соблюдением законности при производстве по уголовному делу в целом.

Ключевые слова: меры принуждения, уголовно-процессуальное право, соотношение санкции и ответственности в уголовном процессе, судебный контроль

А.Б. Жумагулов¹

*¹ Абай атындағы ҚазҰПУ, 6М030100–құқықтану мамандығының 1-курс магистранты,
Алматы, Қазақстан
e-mail: aslan_zhumagulov@mail.ru*

Ғылыми жетекшісі: Б.Х. Толубекова²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық– құқықтық пәндер
кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдар докторы, профессор, Алматы қаласы,
E-mail: madina_khv@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСТІК КОДЕКСІНЕ СӘЙКЕС МӘЖБҮРЛЕУ ШАРАЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ МАҚСАТТАРЫ, НЕГІЗДЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық-процессуалдық мәжбүрлеуді қылмыстық, әкімшілік немесе тәртіптік сипаттайтын ерекшеліктер қарастырылады. Бұдан басқа, автор қылмыстық іс жүргізудің мәжбүрлеуін қылмыстық процесте санкциядан және жауапкершіліктен айыруға әрекет жасады. Қылмыстық-процессуалдық мәжбүрлеу шаралары туралы қылмыстық-іс жүргізу тұжырымдамасының шаралары тұжырымдамасын анықтау анықталды.

Автор сотқа дейін сот ісін жүргізудегі заңдылықтың кепілі ретінде іс жүргізудің мәжбүрлеудің белгілі бір шараларын соттық рұқсат беруді енгізуді қарастырады. Дәлелдер сотқа дейінгі сот ісін жүргізудегі соттық бақылаудың көлемін кеңейту үшін пайда болды. Сонымен қатар, тұтастай алғанда

қылмыстық істі қарау барысында заңға сәйкестікті қадағалау үдерісінде прокурордың ролін төмендету туралы алаңдаушылық бар.

Түйін сөздер: мәжбүрлеу шаралары, қылмыстық-іс жүргізу құқығы, санкциялар мен қылмыстық сот ісін жүргізудегі жауапкершілік, соттық бақылау.

A.B. Zhumagulov¹

*¹undergraduate of 1 course of specialty 6M030100 law of KAZNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: aslan_zhumagulov@mail.ru*

Research supervisor: B.Kh. Toleubekova²

*²Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal and Legal Disciplines of the Institute of History and Law of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty
E-mail: madina_khv@mail.ru*

GOALS, GROUNDS AND CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF COERCIVE MEASURES UNDER THE CRIMINAL PROCEDURE CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

The article examines the features that distinguish criminal procedural coercion from criminal legal, administrative or disciplinary. In addition, the author made an attempt to differentiate criminal procedural coercion from sanction and responsibility in the criminal process. The definition of the concept of measures of the criminal procedural concept of measures of criminal procedural coercion is being defined.

The author considers the introduction of judicial authorization of certain measures of procedural coercion as a guarantee of legality in pre-trial proceedings. Arguments are advanced in favor of extending the scope of judicial control in pre-trial proceedings. In addition, there is concern about the likely decline in the role of the prosecutor in the process of overseeing compliance with the law in the proceedings in the criminal case as a whole.

Keywords: coercive measures, criminal procedural law, correlation of sanctions and responsibility in criminal proceedings, judicial control.

Введение

В Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан (далее – УПК РК), принятом 04.07.2014 г. и введенном в действие с 01.01.2015 г., предусмотрен раздел 4 (Меры процессуального принуждения), в пределах которого размещены три главы (17-19). Наименования этих глав позволяют на их основе провести классификацию мер принуждения. В частности, глава 17 «Задержание подозреваемого», глава 18 «Меры пресечения», глава 19 «Иные меры процессуального принуждения» – сами по себе представляют нормативно – правовую классификацию. Это означает, что на законодательном уровне меры процессуального принуждения делятся на: 1) задержание подозреваемого; 2) меры пресечения и 3) иные меры процессуального принуждения. Понятие «процессуальное принуждение» носит обобщающий характер и относится к родовым понятиям; понятия, составляющие содержание процессуального принуждения, а именно: задержание подозреваемого,

привод, временное отстранение от должности, денежное взыскание, арест имущества и т.п., относятся к видовым понятиям. С философской точки зрения родо-видовые отношения являются одним из важнейших классификационных понятий в науке [1, с. 82].

По сравнению с ранее действовавшим УПК РК (1997 г.) в действующем УПК РК изменения коснулись только одной меры пресечения: ранее предусматривавшийся арест (ст.150 УПК РК 1997 г.) заменен на содержание под стражей (ст. 149 УПК РК 2014 г.). В остальном (классификация, виды мер принуждения) прежние подходы законодателя сохранены.

Вне зависимости от этого проблемы целей, оснований и условий применения мер принуждения не нашли своего полного, исчерпывающего разрешения в условиях применения вновь принятого УПК РК.

Лексически «принудить» – означает: 1) заставить что –нибудь сделать; производ-

ные от него «принужденный» 2) неестественный, несвободный;

«принудительный» 3) происходящий по принуждению. Лексическое толкование не дает исчерпывающего представления о сущности понятия

«принуждение» [2, с. 585 -586].

С юридической точки зрения «принуждение уголовно-процессуальное» – это предусмотренные уголовно-процессуальным правом действия и решения органов, ведущих производство по делу, ограничивающие права остальных участников процесса помимо их воли. Процессуальное принуждение – разновидность государственного принуждения. Субъектом его применения всегда является государственный орган или должностное лицо; объектом – частные лица (физические или юридические) [3, с. 774]. Общим основанием для применения мер уголовно – процессуального принуждения является необходимость достижения целей правосудия, обеспечение установленного порядка уголовного судопроизводства и надлежащего исполнения приговора [3, с. 337].

В литературе имеет место суждение о том, что обыск, выемка также носят принудительный характер и поэтому должны быть отнесены к мерам процессуального принуждения. Нецелесообразность такого подхода объясняется тем, что цели и задачи мер процессуального принуждения и следственных действий не совпадают. Здесь речь идет о разных правовых институтах, которые не могут быть объединены на основе сходства только одного признака.

Методология исследования основана на концептуально значимых приоритетах государственной правовой политики, на диалектическом подходе к процессам развития отраслевого права и современных достижениях процессуального-правовой науки.

Актуальность темы исследования обусловлена введением с 2014 г. судебного контроля за отдельными видами мер принуждения. В частности, речь идет о предусмотренной судебным санкциониро-

вания решения органа уголовного преследования о применении домашнего ареста и содержания под стражей, временного отстранения от должности, экстрадиционного ареста, залога, наложения ареста на имущество. Степень эффективности новых законодательных условий применения мер процессуального принуждения определяется в целом мировой правоприменительной практикой, претендующей на признание судебного контроля в досудебном производстве в качестве мирового правового стандарта.

Основная часть.

Как указывается в директивных документах, предпринимаемые в нашем обществе меры по усилению правовой основы государственной и общественной жизни, соблюдению законности, развитию и охране прав и свобод граждан непосредственно связаны с улучшением работы правоохранительных органов, прокуратуры и судов.

Особую важность в усилении борьбы с преступностью имеет умелое использование мер процессуального принуждения. Их своевременное и обоснованное применение в уголовном судопроизводстве способствует раскрытию каждого преступления, обеспечивает неотвратимость ответственности лиц, совершивших преступление. С одной стороны, использование мер принудительного характера существенно ограничивает права и законные интересы личности, но с другой стороны, без их применения в ряде случаев осуществление уголовно-процессуальной деятельности невозможно.

Согласно энциклопедическим определениям, принуждение, прежде всего, противостоит свободному волеизъявлению (принудить – заставить сделать что-либо). Поэтому сущность принуждения состоит в том, что оно осуществляется помимо воли и желания участников процесса. В связи с этим для отграничения принудительного от непринудительного элементов используется критерий в виде психического отношения субъекта к возложенной на него обязанности.

Добровольное выполнение обязанности исключает принуждение. Такой подход подчеркивает необходимость исключительного использования принуждения, когда метод убеждения не достиг искомого результата. Таким образом, к мерам принуждения относятся процессуальные действия и решения, осуществляемые против воли заинтересованных лиц.

Если исходить из юридического смысла понятия процессуального принуждения, то определяющим является следующее.

1. Процессуальное принуждение - разновидность государственного принуждения. Субъектом его применения всегда является государственный орган или должностное лицо, осуществляющие уголовное судопроизводство по данному делу, а объектом – частные лица (физические или юридические)[3].

2. Процессуальное принуждение не применяется по решению потерпевшего. Отмена незаконных актов адресована должностным лицам, поэтому также не может считаться мерой процессуального принуждения. Если же должностное лицо не исполняет процессуальное решение, то принуждение применяется к нему как к гражданину, нарушившему закон[3].

3. Меры уголовно-процессуального принуждения отличаются от других видов государственного принуждения тем, что они регулируются уголовно-процессуальным правом, являются частью уголовного процесса. Этим признаком данные меры отличаются от уголовного наказания, административного, дисциплинарного, гражданско-правового и другого принуждения [3].

Таким образом, меры уголовно-процессуального принуждения можно определить как предусмотренные уголовно-процессуальным правом действия и решения органов, ведущих производство по делу, ограничивающие права остальных участников процесса помимо их воли [3, с.337].

Энциклопедически, как известно, меры процессуального принуждения следует отличать от понятий уголовно-процессуальных санкций и уголовно-процессуальной

ответственности. Санкция - это нормативное определение принуждения как результата нарушения диспозиции нормы. Меры процессуального принуждения могут применяться без нарушения диспозиции какой-либо нормы права в превентивных целях (обеспечение гражданского иска путем наложения на него ареста) [3].

Общим основанием и пределом применения мер процессуального принуждения является необходимость достижения целей правосудия, обеспечение установленного порядка уголовного судопроизводства и надлежащего исполнения приговора. Меры процессуального принуждения применяются лишь при действительном или реально возможном появлении препятствий для движения дела. [3].

В соответствии с уголовно-процессуальным законодательством меры уголовно-процессуального принуждения сконцентрированы в 4 разделе Уголовно – процессуального кодекса Республики Казахстан (далее УПК РК) [4] и подразделяются на три вида:

- задержание подозреваемого (гл. 17 УПК РК);

- меры пресечения (гл.18 УПК РК);

- иные меры процессуального принуждения (гл.19 УПК РК).

К иным мерам принуждения относятся:

- обязательство о явке к дознавателю, следователю, в суд (ст. 156 УПК РК);

- привод (ст. 157 УПК РК);

- временное отстранение от должности (ст. 158 УПК РК);

- денежное взыскание (ст. 159 УПК РК);

- наложение ареста на имущество (ст. 161 УПК РК).

Меры пресечения в уголовно-процессуальном праве, принудительные меры, временно ограничивающие права личности, применяемые органами дознания, следователем и судом к подозреваемому, обвиняемому и подсудимому, при наличии предусмотренных в законе оснований с целью лишить их возможности скрыться от дознания, предварительного следствия и суда, воспрепятствовать установлению истины по делу или продолжить преступ-

ную деятельность, а также для обеспечения исполнения приговора [5, с. 156].

В современном периоде меры пресечения выделяются среди других мер процессуального принуждения следующими признаками:

1. Меры пресечения применяются только к подозреваемому, обвиняемому и подсудимому, в то время как иные меры принуждения могут применяться к достаточно широкому кругу участников процесса (свидетелю, потерпевшему, владельцу арестовываемого имущества и т. д.).

2. Содержание мер пресечения состоит в том, что они на довольно длительный период ограничивают личную свободу (свободу передвижения, общения, совершения определенных действий). Иногда ограничение личной свободы доходит до изоляции от общества (домашний арест, заключение под стражу).

3. Меры пресечения применяются со строго определенными целями – пресечь возможные процессуальные нарушения со стороны лица, в отношении которого она избрана: а) его сокрытие от органов, ведущих производство; б) продолжение им преступной деятельности; в) воспрепятствование с его стороны установлению обстоятельств дела; г) обеспечение исполнения приговора.

Обобщая вышеизложенное, можно сформулировать понятие мер уголовно-процессуального принуждения – это совокупность мер уголовно-процессуаль-

ного, принудительного характера, применяемые в строго установленном порядке властными субъектами в качестве способов воздействия по поведению участвующих в деле лиц, в целях обеспечения выполнения назначения уголовного процесса.

Современное понимание сущности мер процессуального принуждения не будет полным без учета судебного контроля. Процесс имплементации этого вида контроля правоведами в целом был воспринят положительно. Более того, страны постсоветского пространства восприняли судебный контроль как эффективную и своевременную меру по повышению эффективности производства по уголовному делу. Так, Т.Т. Шамурзаев отмечает: «Судебный контроль на досудебных стадиях процесса, будучи новой и самостоятельной функцией судебной власти, пока до конца не изучен и не получил четкого выражения в нормах уголовно-процессуального законодательства. Но объективно о формировании такой функции свидетельствуют многие положения КР» [6, с. 227].

Наряду с этим сохраняется актуальность проблема обеспечения независимости суда при рассмотрении уголовного дела от ранее принятых решений следственного судьи по санкционированию мер пресечения в виде домашнего ареста или содержания под стражей. Каких – либо гарантий в этой части в УПК РК не содержится. В настоящее время этот аспект нами рассматривается в порядке постановки для последующего формирования правовых предложений.

Список использованной литературы:

1. *Философский энциклопедический словарь*. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
2. *Ожегов С.И. Словарь русского языка*. – М.: Сов. энциклопедия, 1968. – 900 с.
3. *Юридический словарь / Под ред. А.Н.Азрилияна*. – М., 2007. – 1152 с.
4. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан*. – Принят 04.07.2017 г. – Алматы: Юрист, 2017.
5. *Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан: курс лекций / Под общей ред. д.ю.н. Толубековой Б.Х.* – Алматы: Жеті жарғы, 2016. – 392 с.
6. *Шамурзаев Т.Т. Реформа уголовного судопроизводства в Кыргызстане*. – Бишкек. – 204-304 с.

УДК: 347.14.
МРНТИ: 10.79.35

Г.А. Қалбаева¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының 6М030100-құқықтану мамандығының 1-курс магистранты, Алматы, Қазақстан
e-mail: gulnara_0995@mail.ru*

Ғылыми жетекші Э.П. Кенжибекова²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

ЖАНАМА ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІҢ ДӘЛЕЛДЕУ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ АЛАТЫН ОРНЫ

Аңдатпа

Қылмыстық процесуалдық қызметтің өзегі болып – дәлелдеу қызметі табылады. Осыған орай қылмыстық құқықбұзушылық бойынша іске қатысты мән-жайлар жиналады және зерттеледі. Дегенмен, теорияда да, тәжірибеде де жанама дәлелдемелерге деген көзқарас қарама-қайшылықтарға толы. Тәжірибеде қызмет атқаратындардың бір тобы жанама дәлелдемелерге сенімсіздік танытады, олардың қылмыстың нақты шын мәніндегі жағдайларын анықтаудағы мүмкіндіктерін жетік бағаламайды. Бұл сенімсіздік заң ғылымының жекелеген өкілдерінің кейбір пікірлерінде қолдау табады. Жекелеген айғақтардың мәні асыра бағаланып, көп жағдайда сот қателіктеріне әкеліп соғатын кері жағдайлар да болады.

Дәлелдеу – тергеуші мен соттың нақтылықпен толық сәйкестендіре отырып істің заңды мәні бар барлық мән-жайларды анықтауы тиіс процесс. Дәлелдеу дегеніміз қылмыстық процесс субъектілерінің істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән – жайларды анықтау мақсатымен заңмен белгіленген тәртіпті сақтай отырып атқаратын дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалап қолдану қызметі болып табылады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, дәлелдеу, жанама дәлелдемелер, тергеуші, сот, анықтаушы, дәлелдеу субъектілері, іске қатысы бар мән-жайлар, тікелей дәлелдемелер, дәлелдемелерді жинау, зерттеу, бағалау.

Г.А. Қалбаева¹

*¹магистрант 1-курса специальности 6М030100–юриспруденция Института истории и права КазНПУ имени Абая, г.Алматы, Казахстан
e-mail: gulnara_0995@mail.ru*

Научный руководитель: Э.П. Кенжибекова²

*²Старший преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин Института истории и права КазНПУ им Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

МЕСТО КОСВЕННЫХ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ПРОЦЕССЕ ДОКАЗЫВАНИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ

Аннотация

Сердцевиной уголовно-процессуальной деятельности является доказывание. В этой связи обстоятельства, связанные с уголовным правонарушением, устанавливаются и изучаются. Однако теория косвенных доказательств в теории и практике полна противоречий. На практике группа тех, кто скептически относится к косвенным доказательствам, не переоценивает свою способность определять реальные обстоятельства правонарушения. Это недоверие поддерживается некоторыми взглядами отдельных ученых-юристов. Суть отдельных показаний часто переоценивается, и часто наступают негативные последствия, которые приводят к ошибкам.

Доказыванием является процесс определения обстоятельств дела с полной легализацией следователя и суда с реальностью. Получение доказательств – это вопрос собирания, изучения и оценки доказательств относительно того, что субъекты уголовного преследования совершают, с тем, чтобы определить обстоятельства, имеющие решающее значение для надлежащего разрешения дела по существу.

Ключевые слова: уголовный процесс, доказывание, косвенные доказательства, следователь, суд, дознаватель, субъекты доказывания, обстоятельства, относящиеся к делу, прямые доказательства, собирание, исследование и оценка доказательств.

G.A. Kalbaeva¹

*¹undergraduate of 1 course of specialty 6M030100–law of Institute of history and right of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan
e-mail: gulnara_0995@mail.ru*

Research supervisor: E.P.Kenjibekova²

*²Senior lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines Institute of History and Law of KazNPU Abai, Almaty, Kazakhstan
e-mail: danaestai@mail.ru*

THE PLACE OF INDIRECT PROOF IN THE CRIMINAL PROCESS

Abstract

The core of criminal procedural activity is - proving. In this connection, the circumstances related to the criminal offense are collected and studied. However, the theory of circumstantial evidence in theory and practice is full of contradictions. In practice, a group of those who are skeptical of indirect evidence do not overestimate their ability to determine the real circumstances of the offense. This distrust is supported by some views of individual academic lawyers. The essence of individual testimonies is often overestimated, and often there are negative consequences that lead to errors

The proof is the process of determining the circumstances of the case with full legalization of the investigator and the court with reality. Proof is a matter of collecting, examining and assessing evidence that criminal prosecutors commit in order to determine circumstances that are critical to the proper settlement of a case.

Keywords: criminal trial, proving, indirect evidence, investigator, court, inquiry officer, subjects of validation, circumstances relevant to the case, direct evidence, collection, research and evaluation of evidence

Кіріспе.

Заңды түрде алынған, олардың негізінде анықтау органы, анықтаушы, тергеуші, прокурор, сот Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген іс-әрекеттің бар екенін немесе жоқ екенін, күдіктінің, айыпталушының немесе сотталушының бұл әрекетті жасағанын немесе жасамағанын, оның кінәлілігін не кінәсіздігін, сондай-ақ істі дұрыс шешу үшін маңызы бар өзге де мән-жайларды анықтайтын нақты деректер қылмыстық іс бойынша дәлелдемелер болып табылады [1].

Тікелей бақылауға жатпайтын фактілерді жанама тану әдістері ғылымның барлық салаларында кеңінен қолданылады. Қазіргі ғылым саласындағы көптеген жаңалықтарды ашуда ғылым осы әдістерге сүйенеді десек қателеспейміз.

Сот танымында жанама дәлелдемелердің маңызы зор. Шын мәнінде бірде-бір қылмыс жанама дәлелдемелерді қолданбай ашылмайды, ал көптеген жағдайларда жанама дәлелдемелер едәуір ауыр және қауіпті қылмыстарды ашудың бірден-бір құралы болады. Міне сондықтан жанама дәлелдемелер мәселесі процессуалистер мен криминалистердің назарында жүретін өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Дегенмен, теорияда да, тәжірибеде де жанама дәлелдемелерге деген көзқарас қарама-қайшылықтарға толы. Тәжірибеде қызмет атқаратындардың бір тобы жанама дәлелдемелерге сенімсіздік танытады, олардың қылмыстың нақты шын мәніндегі жағдайларын анықтаудағы мүмкіндіктерін жетік бағаламайды. Бұл сенімсіздік заң ғылымының жекелеген өкілдерінің кейбір

пікірлерінде қолдау табады. Жекелеген айғақтардың мәні асыра бағаланып, көп жағдайда сот қателіктеріне әкеліп соғатын кері жағдайлар да болады.

Тергеу және сот тәжірибесі жанама дәлелдемелермен жұмыс жасауда кедергілерге ұшырап отырады, осыны ескере отырып жанама дәлелдемелерді қылмыстық істерде қолдану оның алдағы уақытта жетілдіріле түсуін қажет етеді.

Қылмыстық істерде жанама дәлелдемелерді қолданумен байланысты мәселелерді талдауды дәлелдемелер мен дәлелдеу пәні сияқты жалпы теориялық сұрақтардан бастаған дұрыс.

Қылмыстық сот өндірісінде ақиқатқа жету дәлелдеу арқылы жүзеге асырылады. С.С. Алекеев пікірі бойынша «дәлелдеу (кең мағынада) – дәлелдемелердің көмегімен істің мән-жайларының ақиқаттылығын анықтауға бағытталған субъектілердің қызметі. Ал тар мағынада дәлелдеу ұғымы ұсынылатын тұжырымдар мен қарсылықтарды негіздеуге, олардың ақиқаттылығы жөнінде қандай да бір тұлғаларды сендіруге байланысты қызмет болып табылады» [5, 247 б.].

Мақсаты мен міндеттері. Дәлелдеу - тергеуші мен соттың нақтылықпен толық сәйкестендіре отырып істің заңды мәні бар барлық мән-жайларды анықтауы тиіс процесс. Дәлелдеу дегеніміз қылмыстық процесс субъектілерінің істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды анықтау мақсатымен заңмен белгіленген тәртіпті сақтай отырып атқаратын дәлелдемелерді жинау, зерттеу және бағалап қолдану қызметі болып табылады.

Дәлелдемелерді тікелей және жанама деп бөлудің мәні неде?

Еш уақытта да тікелей дәлелдемелер жанама дәлелдемелерден жақсы деп қарастыруға болмайды. Жанама дәлелдемелер тікелей дәлелдемелерден еш жаман емес. Әрбір дәлелдеменің құндылығы, дәлелдемелік күші – істің мән-жайларына, әрбір жекелеген дәлелдеменің сипатына, оның осы іс бойынша басқа дәлелдемелермен арақатынасына және тағы басқаларына байланысты болады. Сондықтан көптеген

жағдайларда жанама дәлелдемелер тергеу мен сотты дұрыс тұжырым жасауға, ал тікелей дәлелдемелер күмәнді және сапасыз болуы себепті қателіктерге әкеліп соқтыруы мүмкін.

Дәлелдемелердің тікелей және жанама дәлелдемелерге бөлінуі жоғарыда айтылғандардан көріп отырғанымыздай анықтауға жататын фактілердің негізгі факт және дәлелдемелік факт болып бөлінуіне негізделеді. Негізгі факт – бұл қылмыс құрамын құрайтын факт; дәлелдемелік факт – бұл негізгі фактінің болуы не болмауы туралы қаншалықты тұжырым жасауға болатын болса, соншалықты іске мәні бар факт. Дәлелдемелік фактілер арқылы анықталатын дәлелдемелер жанама дәлелдемелер болып табылатын болса, негізгі фактілер арқылы анықталатын дәлелдемелер – тікелей дәлелдемелер болып табылады.

Бастапқы алғышарт ретінде жанама дәлелдемелерді қолдану ерекшеліктері тікелей және жанама дәлелдемелерді олардың өздеріне ғана тән ерекшеліктері

Жанама дәлелдемелерді бірінші кезектегі алғышарт ретінде қолдану ерекшеліктерін зерттеу тікелей және жанама дәлелдемелердің мәнін ашып, олардың өзіне ғана тән ерекшеліктерін көрсететін тікелей және жанама дәлелдемелерді нақты анықтап алу қажет.

Қазіргі уақытта дәлелдемелерді тікелей және жанама дәлелдемелерге жіктеудің жалпыға танымал белгісі – олардың дәлелдеу пәніне қатысы. Бірақ бұл белгінің түрлі түсініктері тәжірибеде мұндай жіктелуге дұрыс көзқарастардың қалыптасуына кері ықпалын тигізеді. Біз олардың кейбіреулерін қарастыруды жөн деп есептейміз.

Ең алдымен, дәлелдемелерді тікелей және жанама дәлелдемелерге бөліну белгісі олардың «негізгі фактілер» қатарына жатқызылуы деп есептейтін анықтамаларды қарастырайық. Жанама дәлелдемелердің мұндай анықтамасының жақтаушылары «негізгі фактілер» ретінде қылмыс жасаудағы адамның кінәсін түсінеді де тікелей дәлелдемелерді «негізгі фактілерді» тікелей белгілейтіндер, ал жанама дәлелдемелерді «негізгі фактілердің» болуы немесе болмауы

жөнінде тұжырым жасауға мүмкіндік беретін қосымша фактілер ретінде анықтайды.

Жоғарыда «негізгі факт» термині дәлелдеу пәнінің ұғымын қайталайтын, бірақ оншалықты дәл емес және анық емес анықтайтын термин екендігі көрсетілген болатын. Мәні жағынан «кінәлілік» термині арқылы да «негізгі фактіні» көрсетуге тырысады.

Қорытынды

Жанама дәлелдемелерді зерттеу, оларды тексеру мен бағалау келесі ережелермен сипатталады:

Әрбір дәлелдемелік фактінің өзі толық сенімділікпен дәлелденуі тиіс. Егер дәлелденетін фактіні дәлелдеуші деректің өзі дәлелденбеген болса, күмән тудыратын болса, ол дәлелдеме ретінде қолданыла алмайды.

Жанама дәлелдемелер бірнеше болуы қажет, олардың жиынтығы болуы қажет, бір жанама дәлелдеме іс бойынша тұжырым жасау үшін негіз бола алмайды. Әрбір жанама дәлелдеме тек басқа жанама дәлелдемелермен байланыста ғана белгілі бір күшке ие болады. Шынында да, бір оқшауланған жанама дәлелдеме тек айыпталушының кінәсі туралы болжам жасау үшін ғана негіз бола алады.

Бір оқшауланған дәлелдеме мүлдем айыптау негізі болмайтыны, ол үшін дәлелдемелер жиынтығы қажет екендігі белгілі. Бұл ереже тікелей дәлелдемелерге де қатысты: басқа дәлелдемелермен, яғни тікелей немесе жанама дәлелдемелермен байланысы жоқ бір ғана жалғыз тікелей дәлелдеме айыптауды негіздей алмайды, айыпталушының кінәлілігі туралы неғұрлым дұрыс тұжырым жасауға мүмкіндік бермейді. Бірақ жанама дәлелдемелерді қолдануда бұл ереже одан да айқын және мүлдем үзілді - кесілді сипатқа ие болады: бір жанама дәлелдеме – мүлдем дәлелдеме емес, басқа жанама дәлелдемелермен байланыспайынша оның мүлдем дәлелдемелік күші болмайды.

Барлық жанама дәлелдемелер бірі екіншісімен үйлесімді болуы, бірі екіншісін куәландыруы, гармониялы тұтастықты, өзара ажырамастай байланысқан айғақтар тізбегін құрауы тиіс.

Жанама дәлелдемелер айғақтар тізбегін өзара байланысқанда, өзара бірін бірі бекітіп отырғанда, айғақтар тізбегін құрай алады.

Барлық жанама дәлелдемелер (дәлелдемелік фактілер) басты фактімен себептік байланыста болуы керек. Жанама дәлелдемелерден айыпталушының кінәлілігі туралы дұрыс тұжырымды егер дәлелдемелік фактілер мен іс бойынша шешілуге тиіс негізгі факт арасындағы себептік байланыс анықталған жағдайда ғана жасауға мүмкін болады. Фактілердің себептік байланысы – бұл не фактілердің бірінің екіншіге себеп болатын, ал екіншісі бірінші фактінің салдары болатын, не екеуінің де бір ортақ себебі, яғни екеуі де үшінші бір фактінің салдары болатын фактілер арасындағы байланыс.

Жанама дәлелдемеден айыпталушының кінәлілігі туралы тұжырым тек істің барлық мән-жайларының жиынтығымен қажетті факт анықталған жағдайда ғана жасалуы мүмкін.

Іс бойынша барлық жанама дәлелдемелер өз жиынтығында бір ғана жалғыз тұжырымға, яғни айыпталушының кінәлілігі туралы тұжырымға әкелуі тиіс және қандай да бір басқа тұжырымдардың болуын жоққа шығаруы тиіс.

Егер іс бойынша жинақталған жанама дәлелдемелер олардың айыпталушымен қылмыстың жасалу фактісімен байланысынан басқа түсіндіруді мүмкін ететін болса, егер олар айыпталушының кінәлілігі туралы тұжырымнан басқаша тұжырым жасауға қандай да бір мүмкіндік қалдыратын болса, онда мұндай жанама дәлелдемелер айыптау үшін негіз болуға жеткіліксіз болғаны. Сондықтан жанама дәлелдемелерді қолданғанда барлық мүмкін тергеу болжамдарын бір тергеу болжамынан басқасы жоққа шығарылып, қолданыстан алынып тасталатындай және тек бір ғана болжам расталатындай тексерілуі қажет.

Жанама дәлелдеме ретінде дәлелдемелік факт анықталатын қайнар көздер сияқты (айыпталушының жәбірленушімен жауласу қарым-қатынастарын көрсететін куәлардың көрсетулері) басқа фактілермен жиынтықта дәлелденетін фактіні, яғни айыпталушының

кінәлілігін анықтайтын дәлелдемелік фактінің өзі де қолданылады.

Яғни, егер бір дәлелдемелік факт ол туралы деректері бар бірнеше қайнар көздермен дәлелденетін болса, бұл бірнеше емес тек бір ғана дәлелдеме бар дегенді білдіреді. Мысалы, айыпталушыны мәйіт табылған жақтан жүгіріп келе жатқанын көрген бес куәнің көрсетулері – бұл бес айғақ емес, бір ғана дәлелдеме: айыпталушы қылмыс жасалған жерде болғандығын ғана дәлелдейді.

Егер іс бойынша бірнеше дәлелдемелік факт анықталса, бұл бірнеше дәлелдеме бар екендігін білдіреді. Бірақ бұл дәлелдемелердің барлығы жеке дара дәлелденуі, әртүрлі дәлелдемелермен расталуы және тек бір ғана қайнар көзден алынбауы тиіс.

Егер мән-жайлар әртүрлі қайнар көздерден алынса (мысалы бірнеше куә көрсетулерінен) онда әңгіме басқаша болады. Мұндай жағдайда бірін бірі куәландыратын жанама дәлелдемелер айқын көрініп тұрады. Бұл, әрине, бір қайнар көз бір ғана дәлелдемелік факт бере алады деген сөз емес. Бір қайнар көз екі немесе одан да көп дәлелдемелік факт бере алады, бірақ мұндай жағдайда олардың барлығы басқа да фактілермен дәлелденуі тиіс.

Жанама дәлелдемелерді қолдануда туындайтын негізгі қиыншылық бірқатар бытыраңқы, алғашында ұсақ, бірақ шын мәнінде елеулі фактілерді бір тұтастыққа байланыстыру болып табылады.

Жанама дәлелдемелерді қолдануда тергеу мен сот алдында өте күрделі мәселе тұрады, ол – осындай әрбір дәлелдемені жеке зерттеу, оны басқаларымен салыстыру, олардың өзара байланыстарын тексеру, жекелеген фактілердің арасында объективті себептік байланыс бар ма әлде ол тек кездейсоқ сәйкестік пе, осыны анықтау қажет. Ал егер осы жұмыс атқарылып, жекелеген фактілердің арасындағы байланыс жеткілікті түрде айқын анықталатын болса және нәтижесінде анық қылмыс бейнесі көрініс табатын болса – жанама дәлелдемелер тергеу мен сот алдында күшті құрал бола алады.

Дәлелдемелерді тікелей және жанама деп бөлудің мәні неде?

Еш уақытта да тікелей дәлелдемелер жанама дәлелдемелерден жақсы деп қарастыруға болмайды. Жанама дәлелдемелер тікелей дәлелдемелерден еш жаман емес. Әрбір дәлелдеменің құндылығы, дәлелдемелік күші – істің мән-жайларына, әрбір жекелеген дәлелдеменің сипатына, оның осы іс бойынша басқа дәлелдемелермен арақатынасына және тағы басқаларына байланысты болады. Сондықтан көптеген жағдайларда жанама дәлелдемелер тергеу мен сотты дұрыс тұжырым жасауға, ал тікелей дәлелдемелер күмәнді және сапасыз болуы себепті қателіктерге әкеліп соқтыруы мүмкін.

Дәлелдемелердің тікелей және жанама дәлелдемелерге бөлінуі жоғарыда айтылғандардан көріп отырғанымыздай анықтауға жататын фактілердің негізгі факт және дәлелдемелік факт болып бөлінуіне негізделеді. Негізгі факт – бұл қылмыс құрамын құрайтын факт; дәлелдемелік факт – бұл негізгі фактінің болуы не болмауы туралы қаншалықты тұжырым жасауға болатын болса, соншалықты іске мәні бар факт. Дәлелдемелік фактілер арқылы анықталатын дәлелдемелер жанама дәлелдемелер болып табылатын болса, негізгі фактілер арқылы анықталатын дәлелдемелер – тікелей дәлелдемелер болып табылады.

Бастапқы алғышарт ретінде жанама дәлелдемелерді қолдану ерекшеліктері тікелей және жанама дәлелдемелерді олардың өздеріне ғана тән ерекшеліктері

Жанама дәлелдемелерді бірінші кезектегі алғышарт ретінде қолдану ерекшеліктерін зерттеу тікелей және жанама дәлелдемелердің мәнін ашып, олардың өзіне ғана тән ерекшеліктерін көрсететін тікелей және жанама дәлелдемелерді нақты анықтап алу қажет.

Қазіргі уақытта дәлелдемелерді тікелей және жанама дәлелдемелерге жіктеудің жалпыға танымал белгісі – олардың дәлелдеу пәніне қатысы. Бірақ бұл белгінің түрлі түсініктері тәжірибеде мұндай жіктелуге дұрыс көзқарастардың қалыптасуына кері ықпалын тигізеді. Біз олардың кейбіреулерін қарастыруды жөн деп есептейміз.

Ең алдымен, дәлелдемелерді тікелей және жанама дәлелдемелерге бөліну белгісі

олардың «негізгі фактілер» қатарына жатқызылуы деп есептейтін анықтамаларды қарастырайық. Жанама дәлелдемелердің мұндай анықтамасының жақтаушылары «негізгі фактілер» ретінде қылмыс жасаудағы адамның кінәсін түсінеді де тікелей дәлелдемелерді «негізгі фактілерді» тікелей белгілейтіндер, ал жанама дәлелдемелерді «негізгі фактілердің» болуы немесе болмауы жөнінде тұжырым жасауға мүмкіндік беретін қосымша фактілер ретінде анықтайды.

Жоғарыда «негізгі факт» термині дәлелдеу пәнінің ұғымын қайталайтын, бірақ оншалықты дәл емес және анық емес анықтайтын термин екендігі көрсетілген болатын. Мәні жағынан «кінәлілік» термині арқылы да «негізгі фактіні» көрсетуге тырысады.

Егер кінәлілік ретінде нақты бір адамның қылмысқа қатыстылығы түсінілетін болса, мұндай түсінік тергеушілер мен судьяларды іс бойынша маңызы бар барлық мән-жайларды емес, тек адамның қылмысқа қатыстылығын ғана анықтауға ғана бағыттар еді.

Дәлелдеу пәнінің барлық элементтері туралы ақпараттары бар тікелей дәлелдемелер тәжірибеде мүлдем кездеспейтіндіктен, тікелей дәлелдемелерді ажыратудың белгісі ретінде дәлелдеу пәнінің бір (кез келген) элементін қарастыру қажет.

Тікелей дәлелдемелермен тұтастай алғандағы «негізгі факт» емес, тек «негізгі фактінің құрамдас бөлігі ретіндегі фактілердің біреуі ғана анықталады» деп пайымдаушы авторлардың өзі «бұл факт немесе фактілер іске тартылған адамның кінәлілігі немесе кінәсіздігі туралы тұжырым жасау үшін негіз бола алуы тиіс» деп есептейді. Мұндай анық емес критерий ғылыми жіктеуде қабылдана алмайтыны анық.

Дәлелдемелердің тікелей және жанама-ларға бөлінуінің негізі ретінде олардың дәлелдеу пәніне қатысын алатын болсақ, мұндай жіктеу әрқайсысы іс бойынша тікелей немесе жанама бола алатын барлық дәлелдемелерді қамтиды.

Сонымен қатар «негізгі фактілерді» бір тұтастық ретінде қарастырып дәлелдеме-

лердің жекелеген құрамдас элементтерін анықтау мүмкіндігін жоққа шығарады. Бұл авторлардың пікірінше «дәлелдеме негізгі фактіні толығымен тұтастай көрсетсе (яғни, қылмысты кім жасады деген сұраққа жауап беретін болса) немесе осылайша толығымен жоққа шығарса (яғни, адам берілген қылмысты жасамағандығын куәландыратын болса) ғана тікелей дәлелдеме бола алады».

Тікелей дәлелдеменің «негізгі фактіні» немесе «кінәлілікті» дұрыс анықтайтыны да дау тудыратын мәселе. Мұнда айыпкердің, жәбірленушінің немесе куәнің көрсетулерінің қате болуы немесе қасақана бұрмалануы мүмкін еместігі жақталады. Мұндай «презумпцияның» негізсіз екені түсінікті, тікелей дәлелдемелердегі ақпараттың дұрыстығы жанама дәлелдемелермен (мысалы, кәнің мүдделі болмауы және тағы басқалары) тексеріліп негізделеді.

Тікелей және жанама дәлелдемелерді деректері дәлелдеменің мазмұны болып табылатын фактінің іс бойынша дәлелдеу пәніне кіретініне не кірмейтініне қарай ажырату анағұрлым дұрыс деп ойлаймыз.

Бұл көзқарасқа қарсы пікірлер өз уақытында орын алған бір тікелей дәлелдеме адамның қылмыс жасағандығына кінәлі деп тану үшін негіз бола алады деген қате тұжырымдарға негізделген. Мұндай пікір мүлдем негізсіз, себебі еш уақытта да тікелей немесе жанама болуына қарамастан жеке дәлелдеме кінәлілік туралы тұжырым жасау үшін негіз бола алмайды. Қылмыстық іс жүргізу туралы Заңнама кез келген мәселеге қатысты істің барлық мән-жайларын олардың жиынтығында тек жан-жақты, толық және объективті қарау негізінде ғана тұжырым жасауға рұқсат етеді. Бұл адамды тек бір дәлелдеме негізінде ғана кінәлі деп тану мүмкіндігін жояды. Ал кейде дәлелдеме ретінде сілтеме жасалатын айыпкердің өз кінәсін мойындауын айтатын болсақ, заңда өз кінәсін мойындау айыптау негізі ретінде тек оны іс бойынша дәлелдемелер жиынтығымен куәландырғаннан кейін ғана қолдануды рұқсат етеді.

Авторлардың тікелей және жанама дәлелдемелердің анықтамаларына көзқарас-

тарының айырмашылықтарына қарамастан дәлелдемелерді мұндай бөлуге ешкім де қарсылық білдірмейді. Сөйте тұра, тікелей дәлелдемелер жанама дәлелдемелерге «жақсы» – «нашар» ретінде қарсы қойылмайды.

Дәлелдемелерді тікелей және жанама-ларға бөлу олардың негізгі фактіні дәлелдеу үшін қолдану нәтижелерін емес, оларды қолдану жолдарын көрсетеді және бұл тікелей және жанама дәлелдемелерді «жақсы мен жаманға» бөлу емес.

Процессуалистер арасында С.В. Познышев тің «жанама дәлелдемелер арқылы жасалған ой түйіндері тәуекелді болғандықтан, қылмыстық іс жүргізуде оларға тек аса қажеттілік, яғни тікелей дәлелдемелер жетіспеген жағдайда ғана жүгіну қажет. Егер тікелей дәлелдемелер жеткілікті болса, олар барынша қолданылуы тиіс, себебі әрбір қылмыстық іс бойынша ең жақсы дәлелдемелер ұсынылуы керек» деген пікірі қолдау таппады.

Тікелей дәлелдеменің «негізгі фактіні» немесе «кінәлілікті» дұрыс анықтайтыны да дау тудыратын жай. Мұнда айыпкердің, жәбірленушінің немесе куәнің көрсетулерінің қате болуы немесе қасақана бұрмалануы мүмкін еместігі жақталады. Мұндай «презумпцияның» негізсіз екені түсікті; тікелей дәлелдемелердегі ақпараттың дұрыстығы жанама дәлелдемелермен (мысалы, куәнің мүдделі болмауы және тағы басқалары) тексеріліп негізделеді.

Біздің піріміз бойынша С.В. Курылевтың ұстанымы дұрыс сияқты. Ол дәлелдемелердің тікелей және жанамаға бөліну негізі ретінде дәлелдемелердің қажетті фактімен бір мәнді немесе көп мәнді сипаттағы байланысын қарастырады. Шынында да жанама дәлелдемелер дәлелдеу пәнімен көп мәнді байланыспен жалғасқан. Бірақ оның себептерін ашу қажет.

Біздің ойымызша жанама дәлелдемелерді анықтауда осы дәлелдемеде мәліметтері көрсетілген факт іс бойынша дәлелдеу пәніне кірмейді, сондықтан онымен тікелей емес, өзге фактілер арқылы байланыстынын негізге алу қажет.

Жанама дәлелдеме анықтамасында тағы да бір маңызды сәті көрсетілуі тиіс: өзінің дәлелдеу пәнімен байланыстарының жанама сипатына қатысты жанама дәлелдемелер қылмыстың жекелеген мән-жайларын тек өзінің жиынтығында ғана анықтай алады. Өйткені тек дәлелдемелер жүйесі ғана әрбір дәлелдеменің дәлелдеу пәнімен объективтік байланыстарының болуын және шынайы сипатын анықтай алады.

Айтылғандардың негізінде жанама дәлелдемелерді материалдық-құқықтық мәні жоқ және дәлелдеу пәніне кірмейтін, яғни өз жиынтығында дәлелдеу пәнімен объективтік байланысы нәтижесінде қылмыс оқиғасының болуы не болмауы, оны жасаған адамның кінәлілігі және өзге де заңды маңызы бар мән-жайлар туралы тұжырым жасауға мүмкіндік беретін аралық фактілер жөніндегі белгілі бір заңды тәртіпте алынған және бекітілген деректер деп анықтағанымыз жөн.

Тікелей және жанама дәлелдемелерді қолдану әдістері мен тәсілдері тікелей дәлелдемелер мен жанама дәлелдемелерде әртүрлі болуына қатысты дәлелдемелердің тікелей және жанама дәлелдемелер болып бөлінуінің маңызы зор.

Тікелей дәлелдемелерді қолданғанда мәселе осы дәлелдемені қайнар көзі бойынша бағалаудан тұрады: мысалы, куә дұрыс көрсету берді ме, оның көрсетулерінде қателіктер немесе жалғандық жоқ па, ол өзі бқылғана факт жөнінде дұрыс ақпарат берді ме? Егер дәлелдеме дұрыс бағаланса, негізгі факті де солайша дұрыс анықталған деген сөз, себебі тұжырым өздігінен пайда болады; ал егер дәлелдеме дұрыс бағаланбаса, істі шешуде міндетті түрде қателіктер туындайды, өйткені бұл жағдайда дұрыс емес тұжырым жасалады.

Жанама дәлелдемелерді қолдануда дәлелдемені бағалау процесі мүлдем басқаша өтеді. Бұл жағдайларда жанама дәлелдеменің өзін тікелей дәлелдемелер сияқты оның қайнар көзі бойынша бағалау қажет; бірақ бағалау жасалып, дәлелдеме дұрыс деп танылса, осы дәлелдеме арқылы анықталған фактіні де бағалау, оның басқа дәлелдеме-

лермен жиынтығында негізгі фактіні анықтайтындығына көз жеткізу қажет.

Авторлардың тікелей және жанама дәлелдемелердің анықтамаларына көзқарастарының айырмашылықтарына қарамастан дәлелдемелерді мұндай жіктеуге ешкімде қарсылық білдірмейді. Сөйте тұра, тікелей дәлелдемелер жанама дәлелдемелерге «жақсы» – «нашар» ретінде қарсы қойылмайды. Процессуалистер арасында С.В. Познышевтың «жанама дәлелдемелер арқылы жасаған ой түйіндері тәуекелді болғандықтан қылмыстық іс жүргізуде оларға тек аса қажетті, яғни тікелей дәлелдемелер жетіспеген жағдайда ғана жүгіну қажет. Егер тікелей дәлелдемелер жеткілікті болса, олар барынша қолданылуы тиіс, себебі әрбір қылмыстық іс бойынша ең жақсы дәлелдемелер ұсынылуы керек» деген пікірінің қолдау таппағандығын біз жоғарыда айтып өткен болатынбыз.

Қылмыстық іс жүргізу теориясы жанама дәлелдемелерді іс бойынша «жақсы» дәлелдемелер болмаған жағдайда ғана қолданылатын дәлелдемелер ретінде қарастырмайды. Тікелей дәлелдемелер де, жанама дәлелдемелер де анық, дұрыс дәлелдемелер болғандықтан, ақиқатқа жетуге мүмкіндік береді. Тікелей дәлелдемелер де, жанама дәлелдемелер де оларды дұрыс орынды қолданған кезде сот әділдігінің мақсатына жетудің сенімді құралы бола алады. Бірақ осыны негізге ала отырып бұл дәлелдемелердің өзіндік ерекшеліктерін ескермеуге болмайды. Жанама дәлелдемелердің ерекшеліктерімен дәлелдеуде белгілі бір қиыншылықтар байланысты болады, оған қоса осы ерекшеліктермен қылмыстық істердегі жанама дәлелдемелердің мәні мен маңызы анықталады.

Ең алдымен, жанама дәлелдемелердің сот және тергеу тәжірибесінде қасақана кісі өлтіру, ұрлық және т.б. сияқты аса қауіпті қылмыстарды ашудың маңызды құралы болып табылатынын айтып өткеніміз жөн. Бұл қылмыстар аса мұқият дайындалады және жасырылады, ал кейде өзінің шын мәніндегі мән-жайларына байланысты күрделі болады да олардың жасалуы туралы

тікелей дәлелдемелер алу тергеудің бастапқы кезеңінде мүмкін болмайды.

Кейде жанама дәлелдемелер қылмыстың мән-жайларын анықтаудың жалғыз ғана құралы болады.

Бірақ, іс бойынша тікелей дәлелдемелер жеткілікті болса да, олардың мұқият, жан-жақты және объективті тексерілуі жанама дәлелдемелер арқылы жүзеге асырылады. Жанама дәлелдемелердің қылмысты ашудағы рөлін дұрыс бағаламау көп жағдайда сот қателіктеріне әкеліп соқтырады.

Жауап алуда жанама дәлелдемелерді шебер қолдану көп жағдайда анық тікелей дәлелдемелер алуға мүмкіндік береді.

Қылмыстың субъективтік жағын анықтауда жанама дәлелдемелердің атқаратын ролі аса маңызды. Абайсыздық пен қасақаналық, қылмыстың ниеті мен мақсаты психикалық құбылыстар және олардың сыртқы бейнесі болмайды, сондықтан сырт көзге байқалмайды. Олар жөнінде тек осы құбылыстардың сыртқы бейнесі болып табылатын айыпталушының іс-әрекетінің сипаты арқылы ғана айтуға болады.

Дәлелдеу – қылмыстық іс жүргізудің маңызды бөлігі, орталығы болып табылады. Оның нәтижелерінсіз қылмыстық іс бойынша қабылданатын іс жүргізушілік шешімдерді, сонымен қатар үкім жасауда сотпен шешілетін мәселелерді негіздеуге болмайды.

Жанама дәлелдемелер арқылы дәлелдеу созылмалы процесс. Онда кем дегенде екі сатыны (кезеңді) бөліп көрсетуге болады.

Бірінші кезеңде аралық фактілер жөнінде айқын ілімге қол жеткізіледі. Екінші кезеңде осы фактілер арқылы қылмыстың болуы не болмауы, оның заңды саралануы, қылмысты жасаған адамның кінәлілігі және өзге де құқықтық маңызы бар мән-жайлар жөнінде логикалық тұжырым жасалады.

Дәлелдеудің бірінші кезеңінің міндеті болып табылатын аралық фактілерді айқын анықтау еш уақытта бір ғана дәлелдемемен жүзеге асырыла алмайды. Әдетте әрбір аралық факт бірнеше дәлелдемелермен анықталады. Тіпті, қылмыс жасау орнындағы саусақ іздері сияқты «еш даусыз» жанама дәлелдеме де тек іздер дәл осы

адаммен қалдырылғандығы туралы тұжырым жасалған сараптама қорытындысымен бірге ғана қылмыстың жасалу орнында белгілі бір адамның болу фактісін анықтайды.

Ал көп жағдайда әрбір аралық фактіні анықтау үшін екі емес, одан да көп жаңама дәлелдемелер, олардың жиынтығы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексі. – 2014 жылы 4 шілдеде қабылданған. 2015 жылдың 1 қаңтарынан күшіне енген. // Егемен Қазақстан 10 шілді 2014ж. № 133 (27754). – 111-120, 125 баптар.

2. Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан. Часть Общая: Академический курс /Под ред. д.ю.н., профессора Б.Х. Толеубековой. Книга первая. - Алматы: ТОО Издательская компания «НАС», 2004.

3. Алексеев С.С. Проблемы теории права: Курс лекций. – Свердловск: СЮИ. 1993. Т.2. – 247 с.

4. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. – М., 1966.

5. Коряковцев В.В. Понятие и основные свойства доказательств // Уголовный процесс. Общая часть: Учебник. – СПб.: Издат. Дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2004. – С.193-199.

6. Уголовный процесс Республики Казахстан: Общая часть. В схемах: Учебно-методическое пособие /Толеубекова Б.Х., Грек Е.Н., Жуманбаева Н.А., Кенжибекова Э.П., Хведелидзе Т.Б. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2015.

УДК: 347.137.

МРНТИ: 10.79.47

Э.П. Кенжибекова¹

*¹Старший преподаватель кафедры Уголовно-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА ВНОВЬ ОТКРЫВШИХСЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ КАК ОСНОВАНИЙ ВОЗОБНОВЛЕНИЯ ДЕЛ

Аннотация

Задачами уголовного судопроизводства являются быстрое и полное раскрытие преступлений, изобличение виновных и обеспечение правильного применения закона с тем, чтобы каждый совершивший преступление был подвергнут справедливому наказанию и ни один невиновный не был привлечен к уголовной ответственности и осужден.

Эти задачи решаются во всех стадиях уголовного процесса, в том числе и в стадии возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам.

В уголовном судопроизводстве достижение его задач обеспечивается сложной системой гарантий, к числу которых относится и само построение уголовного процесса как совокупности отдельных стадий.

Каждая стадия отличается от других стадий как своими непосредственными задачами, так и правовым значением принимаемого итогового решения, характером возникающих процессуальных отношений, кругом субъектов уголовно-процессуальной деятельности.

Ключевые слова: быстрое и полное раскрытие преступлений, стадии, возобновление, задачи, процессуальные отношения, изобличение, уголовное судопроизводство.

Э.П. Кенжибекова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты,
Қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: danaestai@mail.ru*

ЖАҢАДАН АШЫЛҒАН МӘН-ЖАЙЛАРДЫҢ ҰҒЫМЫ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ БАСТАМАЛАРЫ ІСТЕРДІ ЖАҢҒЫРТУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Аңдатпа

Қылмыстық сот ісін жүргізудің міндеттері қылмыстың тез және толық ашылуы, кінәлілердің ашылуы және заңның дұрыс қолданылуын қамтамасыз ету, әрбір қылмыскерді әділ жазалау үшін, жазықсыз адам жазаланбаған және жазаланбаған.

Бұл міндеттер қылмыстық процестің барлық кезеңдерінде, соның ішінде жаңадан ашылған жағдайлар бойынша істерді қайта бастау сатысында шешіледі.

Қылмыстық процесте оның міндеттеріне қол жеткізу күрделі жүйе, соның ішінде қылмыстық процестің жеке кезеңдері ретінде құрылысы арқылы қамтамасыз етіледі. Әрбір кезең басқа кезеңдерден оның тікелей міндеттері ретінде, сондай-ақ қабылдаған түпкілікті шешімнің, пайда болатын процессуалдық қарым-қатынастың сипатын және қылмыстық іс жүргізу қызметінің субъектілерінің шеңберінен ерекшеленеді.

Түйін сөздер: қылмыстарды тез және толық ашып көрсету, сатылар, жанартулар, негіздер, міндеттер, процессуалдық қатынастар, ықпал ету, қылмыстық сот ісін жүргізу.

E.P. Kenjibekova¹

*¹Senior lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines Institute of History and Law of KazNPU Abai,
Almaty, Kazakhstan
e-mail: danaestai@mail.ru*

CONCEPT AND LEGAL NATURE AGAIN, OPENING CIRCUMSTANCES AS THE BASIS OF RENEWAL OF THE CASES

Abstract

The tasks of criminal proceedings are the rapid and full disclosure of crimes, the exposure of the perpetrators and ensuring the correct application of the law so that every perpetrator of the crime is justly punished, and no innocent person has been prosecuted and convicted.

These tasks are solved in all stages of the criminal process, including in the stage of resuming cases on newly discovered circumstances.

In criminal proceedings, the achievement of its tasks is provided by a complex system of guarantees, including the very construction of the criminal process as a set of separate stages. Each stage differs from the other stages as its immediate tasks, as well as the legal significance of the final decision taken, the nature of the procedural relations that arise, and the circle of subjects of criminal procedural activity.

Keywords: rapid and full disclosure of crimes, stages, renewal, grounds, tasks, procedural relations, exposure, criminal court proceedings.

Введение.

Актуальность. Согласно п. 5 ст. 15 Международного пакта о гражданских и политических правах, каждый, кто осужден

за какое-либо преступление, имеет право на то, чтобы его осуждение и приговор были пересмотрены вышестоящей судебной инстанцией [1].

Статья 6 Европейской Конвенции по правам человека гарантирует право на справедливое судебное разбирательство уголовных дел [2].

В соответствии с этими положениями международных актов по правам человека и гражданина п. 5 ст. 13 Конституции РК предусматривает, что каждый имеет право на судебную защиту своих прав и свобод [3].

Также, уголовно-процессуальным законом предусмотрено ч. 5 11 ст УПК РК приговор и другие решения суда по уголовному делу могут быть проверены и пересмотрены только соответствующими судами в порядке, установленном законом. Одним из средств обеспечения исправления судебных ошибок, вынесения законного и обоснованного решения по каждому делу, наряду с кассационным и надзорным производством, является возобновление дел по вновь открывшимся обстоятельствам [4].

Институт возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам служит важной гарантией законности в правосудии. Между тем по сравнению с другими стадиями он недостаточно исследован в процессуальной теории, не свободен от серьезных пробелов и в законодательстве. Это создает на практике большие трудности, нередко приводит к нарушению охраняемых законом прав и интересов граждан. Поэтому нуждаются в исследовании проблемы института возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам в уголовном процессе, который, несмотря на свою актуальность, является наименее разработанным как в теоретическом, так и в законодательном аспекте. Между тем стадия возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам представляет собой одну из важных гарантий справедливого отправления правосудия и соблюдения законности в судопроизводстве.

При рассмотрении подавляющего большинства уголовных дел суды обеспечивают выполнение целей и задач правосудия. Однако судебная ошибка в правосудии еще не стала редкостью. Нередко суды выносят неправосудные решения, не выражающие объективной истины.

Постановление неправосудных приговоров несовместимо с понятием справедливого осуществления правосудия. Каждый случай необоснованного осуждения или оправдания подсудимого наносит ущерб интересам правосудия, нарушает права и законные интересы граждан, подрывает и престиж государства, и веру граждан в справедливость.

При рассмотрении данного вопроса необходимо иметь в виду, что все сложности разграничения стадий пересмотра в порядке надзора вступивших в законную силу приговоров, определений и постановлений, с одной стороны, и возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам – с другой, по существу имеют своей причиной разногласия в определении самого понятия вновь открывшегося обстоятельства. В юридической литературе высказывались различные точки зрения по вопросу о том, равнозначно ли понятие «нового обстоятельства» «новому доказательству», по-разному определялись критерии, отграничивающие обстоятельства от новых материалов, представляемых в надзорную инстанцию, предлагались противоположные ответы на вопрос о том, содержит ли истину приговор, отмененный по вновь открывшимся обстоятельствам, в момент его вынесения и допустил ли суд ошибку при его постановлении.

Какие же для возобновления уголовных дел необходимы основания в виде вновь открывшихся обстоятельств. Отсюда возникает правомерный вопрос – что же следует понимать под основаниями или обстоятельствами, влекущими возобновление дела?

Цель и задачи. В юридической литературе, по мнению одних авторов, употребляемый в законе термин «вновь открывшиеся обстоятельства» следует понимать как факты, обстоятельства, установленные после вступления приговора в законную силу и не нашедшие своего отражения в материалах дела, наличие которых свидетельствует о неправосудности вынесенного по делу приговора.

Вторые полагают, что этимологический смысл понятия вновь открывшихся обстоя-

тельств, содержащегося в законе, заключается в том, что эти обстоятельства должны быть «новыми» не ко времени возникновения, а «новыми» для следователя, прокурора и суда. Причем они должны быть настолько существенными, что при их подтверждении будут поставлены под сомнение законность и обоснованность приговора [5, 132 б.].

Третьи считают, что под вновь открывшимися обстоятельствами понимаются фактические данные, объективно связанные с материалами дела, по которому вынесен вступивший в законную силу приговор, оставшиеся неизвестными суду, рассматривавшему дело, имеющие существенное значение для дела, достоверно установленные особым процессуальным способом и указывающие на несоответствие приговора объективной действительности [6, 17 б.].

Однако в определении этих понятий вновь открывшихся обстоятельств имеются определенные недостатки. Прежде всего в них не указывается, что данные обстоятельства охватываются общим понятием «обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу» следственным путем. Поскольку посредством доказательств устанавливаются обстоятельства, постольку наличие в формуле «вновь открывшиеся обстоятельства» аналогичного третьего понятия требует также установления их фактическими данными, полученными в ходе предварительного или судебного следствия. Те обстоятельства уголовного дела, которые для правильного разрешения дела подлежат установлению при помощи доказательств, составляют предмет доказывания по уголовному делу. Каждое доказательство связано в предметом доказывания. Оно устанавливает какое-либо обстоятельство, в том числе вновь открывшееся, являющееся органической частью предмета доказывания по уголовному делу.

Именно вновь открывшиеся обстоятельства ввиду их существенности суду при постановлении приговора указывают на несоответствие его объективной действительности, поскольку в нем не нашли своего

разрешения один или несколько перечисленных в ст. 404 УПК РК вопросов. В итоге оказывается, что судебное познание при рассмотрении дела цели не достигло. Поэтому приговор является неправосудным.

Кроме того, в первом определении не указываются такие специфические признаки вновь открывшихся обстоятельств, как их существенность и неизвестность при расследовании дела следователю, прокурору и суду при постановлении им приговора.

Во втором определении понятия этих обстоятельств не содержится такого специфического признака вновь открывшихся обстоятельств, как их неизвестность при расследовании дела и постановлении приговора судом.

В третьем определении вновь открывшиеся обстоятельства отождествляются с понятием «фактические данные», т. е. с доказательствами. Такое отождествление недопустимо, ибо обстоятельства и доказательства являются различными понятиями [7, 200 б.].

Представляется, что для определения вновь открывшегося обстоятельства наиболее важное значение имеет четкое уяснение соотношения трех понятий: факт, сведения о факте и доказательство.

На наш взгляд, это соотношение может быть раскрыто следующим образом. Факт - это явление объективной действительности. Факты существуют независимо от того, познали мы их или нет. Сведения о факте - это информация, при помощи которой мы можем познать факт. Информация может быть истинной или ложной. Истинная информация ведет к тому, что возможность познания факта становится действительностью, ложная информация препятствует реализации указанной возможности.

Доказательства представляют собой такие сведения о подлежащих установлению фактах, которые надлежащим образом удостоверены, т.е. полученные из указанного в законе источника с соблюдением всех требований, установленных соответствующими уголовно-процессуальными нормами.

Сведения (информацию) о фактах, которые несут доказательства, закон именуется «фактическими данными». Понятие «фактические данные» логически и этимологически правильно выразить иначе: «данные о фактах». Данные – это сведения, необходимые для какого-нибудь вывода, решения [8, 448 б.].

Таким образом, по своей природе факты (обстоятельства) не могут быть тождественны доказательствам, как не может быть тождественна информация о каком-либо объекте самому этому объекту.

Поскольку вновь открывшиеся обстоятельства признаны законом основанием для отмены приговора, определения или постановления, вступившего в законную силу, то в этом случае процесс познания фактов (обстоятельств) будет происходить по приведенной схеме. Другими словами, после вынесения приговора появление новых доказательств вообще невозможно, могут появиться лишь новые сведения о фактах, которые, если их достоверность подтвердится, будут свидетельствовать об ошибочности приговора.

Вновь открывшиеся обстоятельства - это удостоверенные в надлежащем процессуальном порядке юридические факты, опровергающие выводы, содержащиеся во вступившем в законную силу приговоре (определении, постановлении) суда.

Вновь открывшиеся обстоятельства представляют собой юридические факты объективной действительности, а не выводы или доводы лиц, участвующих в деле. Все вновь открывшиеся обстоятельства суть объективные независимые от сознания существующие явления, действия, события, процессы материального мира, которые не были известны следователю, прокурору при расследовании или суду при рассмотрении им дела и вынесении приговора.

Говоря о юридических фактах как явлениях объективной реальности, следует обратить внимание на те их существенные признаки, под которыми в юридической литературе понимаются конкретные жизненные обстоятельства, вызывающие в соответствии с нормами права наступление

на тех или иных правовых последствий-возникновение, изменение или прекращение правового отношения. Уже в этом определении видно своеобразие юридических фактов. Во-первых, это конкретные жизненные обстоятельства, элементы объективной социальной действительности. Во-вторых, это – обстоятельства, признанные нормами права, прямо или косвенно отраженные в законодательстве [9, 10 б.].

Это указание верно и для юридических фактов, именуемых в ст. 499 УПК РК вновь открывшимися обстоятельствами

Под вновь открывшимися обстоятельствами, которые не были известны суду при вынесении приговора, определения или постановления, понимают не новые доказательства, а новые факты, которые должны быть доказаны. Из-за неполного исследования обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу, вновь открывшиеся обстоятельства свидетельствуют о неправильности осуждения либо оправдания подсудимого. Поэтому они являются органической частью обстоятельств, которые предусмотрены ст. 113 УПК РК, и объективно могут находиться в различной связи с элементами предмета доказывания по уголовному делу, указывая на несоответствие приговора объективной действительности. Подтверждением сказанному служит то, что предмет доказывания по уголовному делу, предусмотренный ст. 113 УПК РК, един для всех стадий уголовного процесса, в том числе и для рассматриваемой стадии уголовного судопроизводства [10, 158 б.].

Поэтому нельзя признать правильным предположение, высказанное в юридической литературе, о существовании предмета доказывания и предмета познания при расследовании вновь открывшихся обстоятельств, ибо конструирование особого предмета доказывания не только для какой-либо стадии процесса, но и о преступлениях определенной категории дел, например, по делам о применении принудительных мер медицинского характера, несовершеннолетних, является необоснованным [11, 158 б.].

В связи с этим вновь открывшиеся обстоятельства, так же как и факты, подлежащие доказыванию по уголовному делу, подлежат установлению всеми видами доказательств (ч. 1 ст. 113, ч. 2 ст. 499 УПК РК). Так, следственные действия, производимые для установления наличия или отсутствия вновь открывшихся обстоятельств, ничем не отличаются от соответствующих действий, производимых на предварительном следствии, и регламентируются одними и теми же нормами уголовно-процессуального законодательства с соблюдением процессуальных гарантий при их производстве.

Так, указанные в ст. 499 УПК РК основания возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам подлежат установлению доказательствами из таких процессуальных источников, как показания свидетеля, показания потерпевшего, показания осужденного, заключения эксперта, вещественные доказательства, протоколы следственных и судебных действий и иные документы.

М.С. Строгович полагал, что попытка провести грань между новыми обстоятельствами и новыми доказательствами не имеют ни теоретического, ни практического смысла [12, 308 б.].

Новые доказательства по делу, обнаруженные после вступления в законную силу приговора, представляют собой новые фактические данные, новые сведения об уже исследованных судом фактах, дополнительные сведения о них, об их связи с другими фактами или об отдельных свойствах и признаках этих фактов. Напротив, вновь открывшиеся обстоятельства – это не сведения о юридических фактах, а сами юридические факты, имеющие значение для правильного разрешения дела, для постановления законных и обоснованных судебных актов, обнаруженных после вступления в законную силу соответствующего акта правосудия. В этом существенное различие этих понятий.

Использование в различном смысле термина «обстоятельство», смешение или

отождествление его с понятием «доказательство» приводит на практике к применению вместо порядка возобновления дела надзорного производства и наоборот, а следовательно, к процессуальному упрощению, к выбору процессуальных средств, не соответствующим задачам проверки конкретного уголовного дела, а иногда к усложнению проверки, волоките или к ущемлению интересов осужденного, оправданного, потерпевшего.

В соответствии с уголовно-процессуальным законодательством вновь открывшимися обстоятельствами могут быть любые юридические факты, но не новые доказательства.

Бесспорно то, что в ходе расследования преступления доказательства собираются в основном путем производства следственных действий. Однако и те и другие способы собирания доказательств являются процессуальными. Поэтому едва ли можно согласиться с мнением, что документы-доказательства могут быть получены лишь процессуальным путем. В вышестоящем суде производство следственных действий запрещено законом, и иной процессуальный путь собирания (истребование и представление) документов-доказательств – единственно возможный.

В юридической литературе высказана точка зрения, согласно которой дополнительные материалы не обладают свойством допустимости, так как им не присуща установленная законом процессуальная форма, их источником может быть любое частное или должностное лицо, учреждение, организация и т.п. Отсутствуют и специальные условия получения и фиксации дополнительных материалов. Отсутствие этих качеств лишает дополнительные материалы существенной гарантии достоверности

Однако в юридической литературе утверждается, что вышестоящий суд в большинстве случаев не имеет процессуальных возможностей устанавливать достоверность полученных документов.

Дополнительные материалы в надзорную инстанцию могут быть представлены

лицом, принесшим протест, как одновременно с протестом, так и после его принесения в ходе судебного заседания, но до выступления прокурора с заключением или поддержанием своего протеста. Дополнительные материалы могут быть представлены вместе с ходатайствами о пересмотре приговора в порядке надзора государственными и общественными организациями, должностными лицами и гражданами. Они могут быть также представлены осужденными, оправданными, их защитниками, законными представителями несовершеннолетних, потерпевшими и их представителями, гражданскими истцами и гражданскими ответчиками и их представителями совместно с жалобами и при даче объяснений в заседании суда с указанием источников дополнительных материалов и присущих документам реквизитов. Представляется, что приглашенным на заседание суда надзорной инстанции названным лицам должна быть обеспечена возможность ознакомиться не только с протестом или заключением, но и с дополнительно представленными или истребованными материалами.

Поскольку вновь открывшиеся обстоятельства и сведения, составляющие содержание дополнительных материалов, имеют один и тот же предмет (факты, имеющие значение для правильного разрешения дела), поскольку мнение о разграничении их по этому признаку не может принести успеха.

С предлагаемой характеристикой содержания новых материалов трудно согласиться. Прежде всего она не вытекает из закона. Более того, анализ статей УПК, в которых говорится о новых материалах, свидетельствует о том, что содержание новых материалов непосредственно затрагивает обстоятельства дела и тем самым подтверждает или опровергает законность и обоснованность вынесенного приговора. Более того, поскольку указанные статьи касаются кассационного пересмотра приговоров, то это означает, что содержание новых материалов составляют факты, существовавшие в момент постановления приговора. Судебная практика использова-

ния новых материалов в надзорной инстанции также не пошла по пути сужения их содержания только фактами, возникшими после вступления приговора в законную силу. Вновь открывшиеся обстоятельства как основание пересмотра вступивших в законную силу приговоров, определений и постановлений существенно отличаются от сведений, содержащихся в дополнительных материалах, тем, что их осуществление в объективной действительности удостоверяется в надлежащем процессуальном порядке – следственным путем.

Таким образом, неосведомленность суда о фактах, ставших впоследствии «вновь открывшимися обстоятельствами», не может служить критерием для их отграничения от новых материалов. По мнению А.С. Кобликова, «при пересмотре приговоров в порядке судебного надзора данные, свидетельствующие о неправомерности приговора, обнаруживаются по материалам дела... При возбуждении дела по вновь открывшимся обстоятельствам основанием для отмены приговора являются данные, не отраженные в материалах дела и ставшие известными уже после вступления приговора в законную силу»

Предложенный данным автором критерий разграничения оснований пересмотра приговоров в порядке надзора и по вновь открывшимся обстоятельствам был бы вполне приемлемым и логически безупречным, если бы у суда надзорной инстанции не было права основывать свое решение не только на имеющихся в деле доказательствах, но и на новых материалах. Существование такого права препятствует использованию предлагаемого критерия в наиболее сложных случаях, т. е. тогда, когда потребность в отграничительном признаке действительно возникает.

Заключение.

Подводя итоги, можно следующим образом (кратко) сформулировать основные моменты:

1. Вновь открывшиеся обстоятельства - это установленные расследованием или вступившим в законную силу приговором суда и изложенные в заключении прокурора

юридические факты, находящиеся в органической последовательности в связи с содержанием предмета доказывания по уголовному делу, опровергающие ввиль; неизвестности и существенности выводы, содержащиеся в ранее вынесенном приговоре, определении или постановлении, как не соответствующие объективной действительности.

2. Дополнительные материалы – это документы-доказательства, изложенные в письменной форме на любом языке, справочного или удостоверительного характера, исходящие от предприятий, учреждений, организаций, должностных лиц и граждан об обстоятельствах и фактах, имеющих значение для правильного разрешения уголовного дела.

3. Построение демократического правового государства делает нетерпимым нарушения принципов уголовного процесса, гарантирующих установление истины по делу. Их реализацию при осуществлении правосудия призвана обеспечить ст. 87-93 УПК РК об отводе судьи (судей), присяжного заседателя, прокурора, следователя, лица производящего дознание, эксперта и переводчика, которые не могут принимать участие в производстве по делу и подлежат отводу, если они лично, прямо или косвенно заинтересованы в этом деле.

Личная, прямая или косвенная заинтересованность предполагает желание-

получить от результатов рассмотрения ту или иную выгоду для себя, удовлетворить свои интересы за счет или в ущерб общественным. Поэтому правило об отводе сформулировано как прямой запрет на участие в деле.

Судебный акт по уголовному делу не должен вызывать никаких сомнений в беспристрастности лиц, на которых возложена обязанность доказывания. Поэтому объективность выступает не только обязательным нормативным требованием, но она должна быть нравственно необходимой. Нарушение правил об отводе всегда следует расценивать как безусловное основание отмены приговора в порядке надзора, но не по вновь открывшимся обстоятельствам. Совершение кем-либо из

перечисленных лиц преступного посягательства против правосудия не входит в число оснований возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам, так как свойство неизвестности здесь отсутствует.

4. Дальнейшее совершенствование законодательной регламентации поводов и оснований к возбуждению производства по вновь открывшимся обстоятельствам – одна из гарантий укрепления законности в уголовном судопроизводстве.

Список использованной литературы:

1. *Международный пакт о гражданских и политических правах – пакт Организации Объединённых Наций, основанный на Всеобщей декларации прав человека. Принят 16 декабря 1966 года, вступил в силу 23 марта 1976 года.*
2. *Европейская конвенция по правам человека. – Принята 3 сентября 1953 года. Измененная и дополненная Протоколами. № 11 и № 14.*
3. *Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.*
4. *Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.07.2016 г.).*
5. *Басков В.И. Возобновление уголовных дел по вновь открывшимся обстоятельствам // Советское государство и право. 1981. № 12. – 132 с.*
6. *Берсугурова Л.Ш. Проблемы возобновления дел по вновь открывшимся обстоятельствам в советском уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ташкент, 1989. - 30 с.*
7. *Миньковский Г.М. Понятие и классификация доказательств // Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973. – 200 с.*
8. *Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М. 1985. Т. 7. – 364 с.*
9. *Исаков В.Б. Юридические факты в советском праве. – М., 1984. – 115 с.*

10. Эйсман А.А. Понятие предмета доказывания // Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973. – 158 с.

11. Арсеньев В.Д. Доказывание фактических обстоятельств дела в отдельных стадиях советского уголовного процесса // Вопросы борьбы с преступностью по советскому законодательству. Иркутск, 1970. – 159 с.

12. Строгович М.С. Проверка законности и обоснованности судебных приговоров. – М., 1981. – 308 с.

УДК: 343.1

МРНТИ: 10.79.01.

Б.Х. Толубекова¹

*¹доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой уголовно-правовых дисциплин
Института истории и права
Казахского национального педагогического университета им. Абая, г. Алматы
E-mail: madina_khv@mail.ru*

Т.Б. Хведелидзе²

*²кандидат юридических наук, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин
Института истории и права
Казахского национального педагогического университета им. Абая, г. Алматы
E-mail: khvedelidze_tima@mail.ru*

АЛОГИЗМЫ НОВОГО УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

(Продолжение. Начало: №3 (49), 2017, с. 101-111).

Аннотация

В первой части публикации рассматривались два алогизма, возникшие в результате упразднения процедуры возбуждения уголовного дела, отражавшей одноименную стадию. Данное обстоятельство породило множество противоречий, связанных с установлением начального момента уголовного преследования, полномочиями органов, ведущих уголовный процесс и т.п.

Предлагаемое вашему вниманию продолжение начатой ранее дискуссии посвящается вопросам оценки степени соответствия законодательно установленных принципов реальным социальным запросам. Инициаторами такого запроса, как правило, выступают субъекты, вовлеченные в сферу уголовно-процессуальных правоотношений. Акцент на принципах производства связан с тем, что ряд принципов не охватывает собой отношения, регулируемые нормами отдельно взятых институтов отрасли. Так, институт медиативного соглашения, институт процессуального соглашения выходят за пределы принципа публичности, при этом в законодательстве принцип диспозитивности не закреплен. Последний принцип,

даже при условии его включения в УПК РК, не решает в полном объеме вопрос о правомерности процессуального соглашения.

ВУПК РК отсутствует принцип публичности, который теоретиками и практиками признается как неотъемлемый атрибут системы принципов практически любой процессуально-правовой отрасли.

Реализация предлагаемых изменений и дополнений в УПК РК, как полагают авторы, позволит усовершенствовать уголовно-процессуальное законодательство и обогатить теорию отрасли.

Ключевые слова: система принципов уголовного процесса, гарантии соблюдения принципов, диспозитивность, конституционно-правовая природа принципов.

Б.Х. Толеубекова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық– құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдар докторы, профессор, Алматы қаласы,
E-mail: madina_khv@mail.ru*

Т.Б. Хведелидзе²

*²Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Қылмыстық– құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы з.ғ.к., Алматы қаласы,
E-mail: khvedelidze_tima@mail.ru*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖАҢА ҚЫЛМЫСТЫҚ–ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КОДЕКСІНІҢ ҚАЙШЫЛЫҚТАРЫ

(Жалғасы. Басы: №3 (49), 2017, с. 101-111).

Аңдатпа

Басылымның бірінші бөлігінде қылмыстық іс қозғау рәсімінің күшін жою нәтижесінде туындаған, сол кезеңді көрсететін екі қайшылықтар қаралды. Бұл жағдай қылмыстық қудалаудың бастапқы кезеңін, қылмыстық процесті жүргізетін органдардың өкілеттіктерін және т.б. байланысты қайшылықтарды тудырды.

Сіздің назарыңызға ұсынылған пікірталастың жалғасы заңнамамен бекітілген қағидаттардың нақты әлеуметтік қажеттіліктермен сәйкестігін бағалау мәселелеріне арналған. Мұндай сұрау салудың бастамашылары, әдетте, қылмыстық-процессуалдық құқықтық қатынастар саласына тартылатын субъектілер болып табылады. Өндіріс қағидаттарына баса назар сала отырып, бірқатар қағидалар саланың жекелеген институттарының нормаларымен реттелетін қатынастарды қамтымайды. Осылайша, медиация туралы келісімнің институты, процедуралық келісім институты жариялылық қағидаттарынан тыс жүреді, ал заңнамада тексерістер қағидасы белгіленбейді. Сонымен бірге, егер Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексіне енгізілген болса да, соңғы қағида, іс жүргізу келісімінің заңдылығына қатысты мәселені толығымен шешпейді.

ҚР ҚПК-де теориялық және тәжірибеші мамандар іс жүзінде кез келген процессуалдық және заңдық сала үшін ажырамас қағидаттар жүйесі деп таниды. ҚР ҚПК-де теориялық және тәжірибеші мамандар іс жүзінде кез келген процессуалдық және заңдық сала үшін ажырамас қағидаттар жүйесі деп таниды.

Авторлар ұсынғандай, Қазақстан Республикасының Қылмыстық процестік кодексіне ұсынылған өзгерістер мен толықтыруларды орындау қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіріп, саланың теориясын байытады.

Түйін сөздер: қылмыстық процестің қағидаттары принциптерін сақтау қағидалары, репликативтік, конституциялық - қағидаттардың құқықтық сипаты.

B.Kh. Toleubekova¹

*¹Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Criminal and Legal Disciplines of the Institute of History and Law of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty
E-mail: madina_khv@mail.ru*

T.B. Khvedelidze²

*²Candidate of Law, Senior Lecturer of the Department of Criminal and Legal Disciplines of the Institute of History and Law of the Kazakh National Pedagogical University named after Abay, Almaty
E-mail: khvedelidze_tima@mail.ru*

ALOGISMS OF THE NEW CRIMINAL PROCEDURE CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract

In the first part of the publication two algorithms were considered, which arose as a result of the abolition of the procedure for initiating a criminal case, reflecting the same stage. This circumstance gave rise to a number of contradictions related to the establishment of the initial moment of criminal prosecution, the powers of the bodies leading the criminal process, and so on.

The continuation of the discussion that has been initiated to your attention is devoted to questions of assessing the degree of compliance of the legislatively established principles with real social needs. The initiators of such a request, as a rule, are the subjects involved in the sphere of criminal procedural legal relations. The emphasis on the principles of production is due to the fact that a number of principles do not cover relations governed by the norms of individual institutions of the industry. Thus, the institution of the mediation agreement, the institution of the procedural agreement goes beyond the principle of publicity, while in the legislation the principle of disposability is not fixed. At the same time, the last principle, even if it is included in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, does not fully resolve the issue of the legality of the procedural agreement.

The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan lacks the principle of publicity, which theorists and practitioners recognize as an inalienable chop off the system of principles of virtually any procedural and legal branch.

The implementation of the proposed amendments and additions to the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, as the authors offer, will improve the criminal procedural legislation and enrich the theory of the industry.

Keywords: system of principles of criminal process of guarantee of observance of principles, dispositiveness, constitutional - legal nature of principles

Алогизм 3. Несоответствие степени законодательно установленных принципов реальным социальным запросам.

В настоящем разделе мы не ставим цели осуществления анализа всех 22-х принципов (ст.ст. 10-31 УПК РК), закрепленных в Кодексе. Рассмотрим только те, которые носят спорный характер. В данном контексте представляется актуальной точка зрения В.Д. Мазаева, который указывает, что «принципы права имеют большое методологическое значение для общего процесса научного познания правовых явлений, для исследования тех закономерных связей, которые определяют развитие правовых событий и институтов. Правовые принципы в основном имеют практическое значение. Закрепленные в виде норм права, они составляют саму правовую материю и предполагают правовой механизм реализации» [1, с. 199-200].

Презумпция невиновности (ст. 19 УПК РК) означает, что никто не может считаться виновным до тех пор, пока его виновность не будет доказана и установлена вступившим в законную силу приговором суда. Однако этот принцип не распространяется

на случаи заключения сделки о признании вины. Согласно ст. 613 УПК РК важнейшим условием совершения сделки о признании вины является согласие подозреваемого, обвиняемого с подозрением, обвинением. Название формы процессуального соглашения – «сделка о признании вины» - ориентирует на признание презумпции виновности, что традиционно не свойственно уголовному процессу. Кроме того, согласно ст. 115 УПК РК, признание подозреваемым своей вины может быть положено в основу обвинения лишь при подтверждении его виновности совокупностью имеющихся по делу доказательств. А при процессуальном соглашении полнота доказывания не обеспечивается в должной мере.

Таким образом, принцип презумпции невиновности теряет свою всеобщность, когда он сталкивается с правом лица на заключение сделки о признании вины.

Принцип всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела (ст. 24 УПК РК) также представляется спорным в рамках процессуального соглашения или медиации. Сам факт признания

лицом своей вины создает границы, за пределами которого остаются и всесторонность, и полнота, и не исключено, что объективность тоже.

Вместе с тем, медиативное соглашение и процессуальное соглашение – это те новеллы, которые в качестве приоритета обозначены в Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года [2]. В частности, в данном документе прямо указывается, что «приоритетом развития уголовно – процессуального права остается дальнейшая последовательная реализация основополагающих принципов уголовного судопроизводства, направленных на защиту прав и свобод человека». Расширительное толкование этого положения включает в себя такой аспект, как усовершенствование законодательной регламентации искомых принципов.

В Послании Конституционного Совета «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан» от 16 июня 2016 года, констатируется следующее: «Практической реализации конституционных положений способствуют правовые позиции Конституционного Совета, создающие юридическую основу для осуществления обозначенных Президентом Республики магистральных направлений по формированию Нации единого будущего: принцип равенства всех перед законом и судом предполагает равенство права, равную защиту государством этих прав и равную ответственность каждого перед законом, единство требований и правовой ответственности для всех субъектов соответствующих правоотношений, осуществляющих однородные виды деятельности» [3].

Экстраполяция этого принципа в сферу уголовного процесса позволяет усмотреть отдельные спорные аспекты. Так, в соответствии со ст. 21 УПК РК («Осуществление правосудия на началах равенства перед законом и судом») все равны в своих правах и обязанностях.

Из – под влияния данного принципа выведены лица, обладающие привилегиями и иммунитетом от уголовного преследо-

вания (ч. 3 ст. 21 УПК РК). Провозглашаемое ст. 21 УПК РК равенство формальное, которое теряет свою значимость в условиях наличия в УПК норм, регулирующих всевозможные «особенности» в уголовном процессе. Анализ наименований отдельных глав УПК РК позволяет считать, что в общем порядке производства по делу имеют место изъятия, которые не всегда правомерно называются особенностями, так как изъятиями и не являются. Например, глава 47 именуется «Особенности производства по делам частного обвинения». И далее, в ст. ст. 407–413 регламентируется порядок производства по известной категории уголовных правонарушений. Обращение к ст. 32 УПК РК предполагает возможность осуществления уголовного преследования в 3-х видах: частном, частно – публичном и публичном. Это означает, что в любом случае регламентация порядка производства в пределах каждого из видов уголовного преследования будет носить дифференцированный характер. В противном случае нет смысла в делении уголовного преследования на названные виды. Если следовать логике законодателя применительно к особенностям производства по делам частного обвинения, то необходимо предусмотреть законодательное закрепление «особенностей» частно – публичного и частного уголовного преследования. Но этого в УПК РК нет. Более того, такой надобности вовсе не существует.

Дифференциация производства по делу, безусловно, сама по себе необходима, ибо равенство всех перед судом и законом вовсе не означает, что процессуально - правовые статусы всех участников производства совпадают в полном объеме. Последнее невозможно в силу различий в исполняемых участниками производства ролях, а также интересов, которыми они могут обладать. Именно поэтому речь должна идти не об особенностях, а о дифференциации предписаний УПК РК.

Если не соблюдать это правило, то УПК РК будет сплошь из одних особенностей. А это уже не кодекс, а нечто иное, не имеющее

отношения к праву. С другой стороны, в УПК РК имеет место раздел 11 об «особых производствах». К таким производствам отнесены предписания, размещенные в следующих главах УПК РК: 1) глава 54 «Судопроизводство по делам о применении принудительных мер медицинского характера к невменяемым»; 2) глава 55 «Особенности производства по делам об уголовных поступках»; 3) глава 56 «Производство по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних»; 4) глава 57 «Особенности производства по делам лиц, обладающих привилегиями и иммунитетом от уголовного преследования».

Особые производства – это комплекс изъятий из общих правил уголовного процесса. Вместе с тем, на наш взгляд, это тоже проявление дифференциации судопроизводства. Концентрируя в одном разделе все «особые производства», законодателю незачем было снова выделять в главе 57 особенности производства по делам лиц, обладающих привилегиями и иммунитетом от уголовного преследования. Отнесение последних к особым производствам автоматически поглощает «особенности» производства по делам этих категорий участников процесса. Именно на эти аспекты указывали в своих работах Т.Б. Хведелидзе и Е.Н. Грек [4].

Особые производства ориентированы на производство по делам в отношении специальных субъектов в уголовно – процессуальном смысле [5].

Согласно принципу оценки доказательств по внутреннему убеждению (ст.25 УПК РК), следователь, равно как и судья, прокурор и дознаватель, оценивают доказательства по своему внутреннему убеждению, «руководствуясь при этом законом и совестью». Это положение текстуально воспроизведено в ч. 2 ст. 125 УПК РК об оценке доказательств.

Современное понимание критериев оценки доказательств основано на более глубокой их дифференциации в соответствии с характером задач и содержанием функций, выполняемых названными полномоченными органами и лицами. Как спра-

ведливо указывает И.А. Рыжкова, «следователь должен руководствоваться законом и тяжестью преступления» [6, с.17]. Поддерживая мнение названного автора, полагаем целесообразным: 1) исключить дублирование, имеющее место в ст. ст. 25 и 125 УПК РК; 2) внести изменения в ч.1 ст. 25 УПК РК путем ее изложения в следующей редакции:

«Органы, ведущие уголовный процесс, оценивают доказательства по своему внутреннему убеждению, основанному на совокупности рассмотренных доказательств, руководствуясь при этом:

судья, прокурор – законом и совестью; следователь, дознаватель – законом и тяжестью уголовного правонарушения.

Далее – по тексту».

Согласно ст. 14 УПК РК в качестве конституционно гарантированного принципа закреплена неприкосновенность личности. Сравнение текста данной статьи УПК РК с текстом ст. 16 Конституции РК (далее КРК), закрепляющей рассматриваемый принцип, свидетельствует о том, что имеют место отдельные неточности, нуждающиеся в определенной корректировке. Так, например, в п. 1 ст. 16 КРК постулируется, что каждый имеет право на личную свободу. Это положение не нашло своего отражения в ст. 14 УПК РК. Дело в том, что личная свобода – один из составляющих элементов неприкосновенности личности. Неприкосновенность личности включает в себя: физическую (телесную) неприкосновенность, нравственную неприкосновенность, психическую неприкосновенность – честь и достоинство, духовную неприкосновенность, половую неприкосновенность, индивидуальную личную свободу, право свободного передвижения и выбора занятий, отсутствие контроля, возможность свободно располагать собой [7, с. 19]. Это означает, что неприкосновенность личности не ограничивается только личной свободой. Отсюда, название ст. 14 УПК РК не соответствует смыслу п.1 ст. 16 КРК. В Конституции речь идет об одной из составляющих неприкосновенности личности, а именно – о личной свободе. В УПК РК

статья названа расширительно – «Неприкосновенность личности», а содержание дано узкое, охватывающее собой только личную свободу. Отсюда, ст. 14 УПК РК уместнее назвать, например, так: «Неприкосновенность личной свободы человека, гражданина». Либо, именуя принцип «Неприкосновенностью личности», необходимо все аспекты этой неприкосновенности, имеющие отношение к уголовному процессу, отразить в рассматриваемой норме.

Следующим спорным моментом в рассматриваемом уголовно – процессуальном принципе является включение в ч. 5 ст. 16 УПК РК положения самостоятельного принципа, закрепленного в ст. 17 КРК, о неприкосновенности достоинства человека. Данная норма предполагает, что в содержание неприкосновенности достоинства человека включается запрет на применение пыток, насилия, другого жестокого или унижающего человеческое достоинство обращения или наказания. Эта содержательная часть в УПК РК включена в ст. 14 (ч.5), посвященную неприкосновенности личности вместо ст. 13 об уважении чести и достоинства личности.

Таким образом, положения КРК по вопросам и неприкосновенности личности и неприкосновенности достоинства человека ошибочно интерпретированы в ст.ст. 13 и 14 УПК РК; проще говоря, необходимые предписания поменяли местами.

Особым предметом дискуссии является система принципов, закрепленных в п. 3 ст. 77 КРК. Речь идет о 10 – ти принципах, которыми должен руководствоваться судья

при применении закона. В п. 4 ст. 77 КРК устанавливается, что «принципы правосудия, установленные Конституцией, являются общими и едиными для всех судов и судей Республики». Если исходить из предписания ч. 1 ст. 1 УПК РК, то упомянутые выше конституционные принципы

должны быть включены в действующий Кодекс. Анализ положений УПК РК свидетельствует о том, что не все конституционные принципы включены в УПК РК именно в качестве процессуально – правовых принципов. Отдельные принципы КРК представлены в УПК РК в контексте иных понятий и категорий. Так, например, согласно п.п. 9 п. 3 ст. 77 КРК одним из судопроизводственных принципов является положение о том, что «не имеют юридической силы доказательства, полученные незаконным способом». Данный конституционный принцип УПК РК (ч. 1 ст. 112) представлен не как принцип, а как одно из условий недопустимости фактических данных в качестве доказательств.

Есть основания полагать, что требование соответствия отраслевого закона (УПК РК) положениям Конституции РК предполагает сохранение конституционной категоризации: если это гарантия или принцип, то в таком качестве они должны закрепляться в УПК, не меняя своей категориальной принадлежности, однажды установленной в рамках Основного закона.

Список использованной литературы:

1. Мазаев В.Д. *Понятие и конституционные принципы публичной собственности: Учебное пособие.* – М.: Институт права и публичной политики. 2004. – 123 с.
2. *Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года – Утверждена Указом Президента РК от 24.08.2009 г. С изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2014 г. // Интернет – ресурс. Дата обращения: 20.11.2017.*
3. *О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан – Послание Конституционного Совета Республики Казахстан от 16.06.2016 г. № 09 – 2/1//WWWKsPK.gov. Kz/rus/index.php. Дата обращения: 20.11.2017.*
4. Толеубекова Б.Х., Хведелидзе Т.Б., Грек Е.Н. *Парадоксы нового Уголовно – процессуального кодекса Республики Казахстан // Хабаршы / Вестник КазНПУ им. Абая, Серия «Юриспруденция» №4 (38), 2014. – С. 18 – 22.*

5. Шаталов А.С. Специальные субъекты в уголовном судопроизводстве России: порядок уголовного преследования // Журнал Российского права – №1, 2016. – С. 128 – 138.

6. Рыжкова И.А. Влияние усмотрения следователя на реализацию принципа уважения чести и достоинства личности // Российский следователь, №12, 2016 – С. 15 – 17.

7. Челохсаев О.З. Некоторые проблемы правовой регламентации принципа неприкосновенности личности в уголовном судопроизводстве // Российский следователь, №12, 2016. – С. 18-20.

УДК: 343.1
МРНТИ:10.79.01

М.Ж. Хведелидзе¹

*¹магистр, специалист Управления науки КазНПУ им. Абая
e-mail: madina_khv@mail.ru*

ПРОЦЕССУАЛЬНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПРИНЦИПОВ, РЕГУЛИРУЮЩИХ ИНСТИТУТ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СОГЛАШЕНИЯ (ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ КАЗАХСТАНА И БЕЛАРУСИ)

Аннотация

Процессы реформирования как казахстанского, так и белорусского уголовно-процессуального законодательства привносят новые аспекты в понимание сущности действующих принципов уголовного процесса, их соразмерности целям и задачам отрасли правоотношений. Правомерным и объективно обусловленными пореформенными процессами является введение в УПК РК и УПК РБ упрощенных процедур судопроизводства. Эти процедуры являются отражением признака дифференциации уголовного судопроизводства и нуждаются в обеспечении принципиально значимыми установками. В этих условиях сделка о признании вины в контексте согласительного производства оценивается как один из способов ускорения восстановления вреда, нанесенного потерпевшему в результате уголовного правонарушения. Сделка о сотрудничестве своим назначением имеет способствовать раскрытию и расследованию особо опасных преступлений.

Обе формы процессуального соглашения не охватываются принципами, установленными ни в УПК РК, ни в УПК РБ. Включение в УПК РК и УПК РБ процедур согласительного производства коренным образом изменило традиционные представления о принципах судопроизводства не только в рамках соответствующих норм отраслевого права. Институт процессуального соглашения по своим характеристикам выходит за пределы влияния принципа публичности. Данное обстоятельство создает условия для формирования правового противоречия в уголовном процессе.

Очевидно, что система принципов уголовного процесса в интересующей нас части нуждается в определенной корректировке.

Ключевые слова: упрощенное производство, согласительное производство, система принципов уголовного процесса, принцип публичности, принцип целесообразности, дифференциация уголовного процесса.

М.Ж. Хведелидзе¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ-дың ғылым департаментінің маманы, магистр
e-mail: madina_khv@mail.ru*

ПРОЦЕССУАЛДЫҚ КЕЛІСІМ ИНСТИТУТЫН РЕТТЕЙТІН ПРОЦЕССУАЛДЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАҒИДАЛАРДЫҢ НЕГІЗДЕРІ (ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ БЕЛАРУС ЗАҢНАМАЛАРЫ БОЙЫНША)

Аңдатпа

Қазақстандық және белоруссиялық қылмыстық іс жүргізу заңнамасын реформалау процестері қылмыстық процестің қазіргі принциптерінің мәнін, олардың құқықтық қатынастар саласының мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес келуін түсінуге жаңа аспектілерді енгізеді. Заңды және объективті негізделген постреформациялық процестер Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде және Беларусь Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде жеңілдетілген рәсімдерді енгізу болып табылады. Бұл рәсімдер қылмыстық процестің саралану белгісі болып табылады және негізінен тиісті нұсқаулықтарды қамтамасыз ету қажет. Мұндай шарттарда келісу тұрғысынан келіссөздер қылмыстық әрекеттер нәтижесінде жәбірленушіге келтірілген залалды қалпына келтіруді тездетудің бір жолы ретінде қарастырылады. Оның тағайындалуы бойынша ынтымақтастық туралы келісім айрықша қауіпті қылмыстарды ашу мен тергеуді жеңілдетуге мүмкіндік береді.

Процедуралық келісімнің екі нысаны да Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде немесе Беларусь Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексінде белгіленген қағидаттармен қамтылмайды. Қазақстан Республикасының КҚК-на және келісу рәсімінің КБК-на енгізілуіне салалық заңнаманың тиісті нормалары шеңберінде ғана емес, сот ісін жүргізу принциптерінің дәстүрлі ұғымдарын түбегейлі өзгерту енгізілді. Рәсімдік келісім институты оның сипаттамаларында жариялылық қағидасының әсерінен тыс қалады. Бұл жағдай қылмыстық процесте заңды қайшылықты қалыптастыру үшін жағдай жасайды.

Әлбетте, қылмыстық процедураның қағидалары жүйенің кейбір түзетулеріне қызығушылық танытатын бөлігімізде.

Түйін сөздер: жеңілдетілген өндіріс, келісу рәсімдері, қылмыстық процестің принциптері жүйесі, жариялылық қағидаты, мақсатқа жету принципі, қылмыстық процестің саралануы.

M.Zh. Khvedelidze¹

*¹master, specialist of the Department of Science of KazNPU named after Abai
e-mail: madina_khv@mail.ru*

PROCESS-LEGAL FRAMEWORK OF THE PRINCIPLES REGULATING THE INSTITUTE OF THE PROCEDURAL AGREEMENT (ON THE LEGISLATION OF KAZAKHSTAN AND BELARUS)

Abstract

The processes of reforming both Kazakhstani and Belarusian criminal procedural legislation bring new aspects to the understanding of the essence of the current principles of the criminal process, their proportionality to the goals and objectives of the legal relationship branch. Legitimate and objectively conditioned postreform processes are the introduction of simplified procedures in the Criminal Procedural Code of the Republic of Kazakhstan and the Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus. These procedures are a reflection of the sign of differentiation of criminal proceedings and need to provide principally relevant guidelines. Under these conditions, the plea bargain in the context of conciliation is assessed as one of the ways to accelerate the

restoration of harm caused to the victim as a result of a criminal offense. The deal on cooperation by its appointment has the facilitation of the disclosure and investigation of particularly dangerous crimes.

Both forms of the procedural agreement are not covered by the principles established either in the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan or in the Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus. The inclusion in the CPC of the RK and the CPC RB of conciliation proceedings radically changed the traditional notions of the principles of judicial proceedings, not only within the framework of the relevant norms of branch law. The Institute of Procedural Agreement in its characteristics goes beyond the influence of the principle of publicity. This circumstance creates the conditions for the formation of a legal contradiction in the criminal process.

Obviously, the system of principles of criminal procedure in the part we are interested in needs some adjustment.

Keywords: simplified production, conciliation proceedings, the system of principles of the criminal process, the principle of publicity, the principle of expediency, the differentiation of the criminal process.

Введение

Действующий УПК Республики Беларусь (далее УПК РБ) принят 16.07. 1999 г., содержит ряд принципиально новых положений в части реализации института процессуального соглашения. Действующий УПК Республики Казахстан (далее УПК РК), принятый в 2014 году и введенный в действие с 01.01.2015 года, изначально планировался как новая редакция УПК РК, принятого в 1997 году. Такой подход был обусловлен тем, что к моменту начала деятельности рабочей группы над новой редакцией в этот Кодекс было внесено огромное количество изменений и дополнений, которые со временем стали представлять из себя противоречивые предписания, сводившие к ничтожному ранее сложившиеся систему, институты, категории и понятия. Кодекс постепенно потерял свою практическую значимость как правовой стандарт и мерило законности.

Работа по усовершенствованию УПК РК путем создания его новой редакции, длившаяся практически два года, характеризовалась таким объемом процессуально-правовых новелл (согласительное производство, следственный судья, депонирование, негласные следственные действия, досудебная конфискация, медиация и т.п.), которые по своим качественным признакам уже не могли отвечать требованиям новой редакции. Новая редакция должна основываться на известных положениях, подвергаемых определенной корректировке. В нашем случае речь шла о новых институтах, понятиях, категориях, т.е. таких правовых явлениях,

которые впервые включались в уже известный УПК РК. В этих условиях отредактированный УПК больше претендовал на его признание в качестве нового Кодекса.

Наряду с этим, задачи, решаемые в рамках создания новой редакции, отчасти сохранили свою значимость в условиях трансформации новой редакции в новый кодекс. Таким образом, система принципов, законодательно закрепленная в УПК РК в 1997 году, практически не изменилась уже в условиях нового УПК РК 2014 года. Что касается УПК РБ, то надо отметить, что система принципов имеет отличия от ранее имевших место в кодексе. Значительным правовым завоеванием, на наш взгляд, является включение в УПК РБ ст.15 о принципе публичности.

Сохранение прежней системы уголовно-процессуальных принципов и восприятие института процессуального соглашения создали некоторый дисбаланс как в системе гарантий соблюдения принципов, так и в системе процедур, обеспечивающих реализацию процессуального соглашения.

Не менее важным аспектом является достижение процессуальной экономии в условиях процессуального соглашения. Эта экономия достигается на основе дифференциации производства по уголовным делам. Усиление актуальности проблем дифференциации является своего рода отражением дискуссии о целесообразности сохранения в уголовном процессе единообразия процедур и стабильности регламентации правоотношений. Традиционно считалось, что, чем больше унифицировано и стабильнее

уголовно-процессуальное законодательство, тем оно эффективнее. Однако критики такого подхода оценили последнее как проявление застоя и консерватизма в праве. Современные подходы характеризуются отдаем предпочтения дифференцированному производству по делу.

Как указывают Е.Ергашев и К.Ергешбаева, производство по уголовным делам, по которым заключено процессуальное соглашение, обладает такими специфическими признаками, которые объясняют правомерность отнесения процедур судебного разбирательства к особому порядку [1, с.17]. Во всяком случае, введение упрощенной процедуры при сделке о признании вины имеет место отказ от судебного разбирательства, следствием которого является вынесение приговора, основанного не на данных судебного следствия, а на материалах предварительного расследования. Это обстоятельство расценивается как способ достижения процессуальной экономии.

В системе принципов, закрепленных в действующем УПК РК, не используется терминологическое обозначение «принцип публичности», исключая или ограничивающий частные начала в уголовном процессе. Однако содержательное наполнение ряда принципов свидетельствует о превалировании принципа публичности в общей системе узаконенных фундаментальных начал судопроизводства. Отступление от принципа публичности в отдельных случаях оценивается как результат социального запроса. В нашем случае отражением такого отступления является институт процессуального соглашения. Наряду с этим в рассматриваемом явлении налицо отражение общего положения о признании и применении принципов и норм международного права (ч.1 ст. 1 УПК РК). Таким образом, принцип публичности не только не исключает частные начала, но и находится с ними в определенной гармонии. Вместе с этим, институциональный подход к процессуальному соглашению требует законодательного закрепления соответ-

ствующего принципа непосредственно в нормах УПК РК. Соответствие или противоречие тех или иных процедур принципам определяется на основе анализа соотношений между отдельными процедурами и конкретными принципами, включенными в УПК РК. А поскольку термина «принцип публичности» в Кодексе нет, то необходимо установить правомерность следования этому принципу с тем, чтобы обосновать правомерность иного принципа, лежащего в основе процессуального соглашения. В качестве такой основы нами предлагается принцип целесообразности.

Цель настоящего исследования состоит в определении соотношения публичных и частных начал в уголовном процессе применительно к институту процессуального соглашения, обоснование правомерности дополнения системы принципов уголовного процесса новым принципом – принципом целесообразности.

Задачи, решаемые для достижения цели, следующие:

- краткий анализ исследованности проблем системы уголовно-процессуальных принципов;
- конституционно-правовые основы принципа публичности в уголовном процессе в контексте института процессуального соглашения;
- сущность принципа публичности и сфера его влияния;
- установление аргументов в пользу нового уголовно-процессуального принципа – принципа целесообразности на примере института процессуального соглашения.

Методы исследования состоят в применении анализа и синтеза при оценке законодательных предписаний, а также сравнении точек зрения процессуалистов на комплекс рассматриваемых проблем. Решающее значение нами придается положениям Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года (далее – Концепция), согласно которой «приоритетом развития уголовно-процессуального права остается дальнейшая последовательная реализация основопола-

гающих принципов уголовного судопроизводства, направленных на защиту прав и свобод человека» [2]. В нашем случае проблема приобретает новый ракурс, а именно: обоснование актуальности расширения видов уголовно-процессуальных принципов, способных обеспечить правомерность применения института процессуального соглашения.

1. Краткий анализ исследованности проблем системы уголовно-процессуальных принципов

В науке принципы уголовного процесса понимаются неоднозначно. Наиболее ярко представлены следующие три направления.

Представители первого направления (В.М. Савицкий, В.Т. Томин) полагали, что принципы, как руководящие идеи, только идеями и должны оставаться. Это означало, что их правовое закрепление не является обязательным потому, что они (принципы) и так пронизывают всю систему права. Исследуя понятие процессуального принципа, В.Т. Томин писал: «Нам представляется, что принципы советского уголовного процесса появляются еще до того, как они формулируются законодателем ... Принципы – это элементы мировоззрения ... Руководящая идея в области уголовного процесса – остается принципом советского уголовного процесса даже в том случае, если он прямо еще не сформирован ни в каком нормативном акте ...» [3, с.193-194]. Именно на высокую степень абстрагирования сущности и природы уголовно-процессуального принципа обращает внимание Б.Х. Толеубекова [4, с.277-281]. Вместе с тем, она полагает, что при таком подходе отсутствуют правовые основания для установления факта несоблюдения конкретного принципа и, соответственно, для определения правовых последствий, наступающих в результате несоблюдения принципа. Отдаленность норм права от питающих их идей превращает последние в правовую фикцию.

Второе направление наиболее полно представлено в работах Н.Н.Полянского. Он полагал, что в качестве принципов советского уголовного процесса необходимо

признавать «те вытекающие из руководящих идей требования, которые должны проводиться при расследовании, разбирательстве и разрешении уголовных дел ... В определении необходимо подчеркнуть нормативный момент» [5, с.193]. Недостатком такого подхода является стремление дифференцировать принципы если не по субъектам, то по стадиям процесса. Такой подход по всем без исключения принципам лишает последних известной универсальности и всеобъемлющего характера. Безусловно, определенная дифференциация должна быть, но она не является основным признаком «краеугольности» или «фундаментализма». Однако глубокая дифференциация способна трансформировать принципы в условиях реализации отдельных функций или стадий. Очевидно, что условия – это производное от принципа и между ними знака равенства нет и не может быть.

Третье направление, представленное трудами П.С. Элькин, М.А. Чельцова, М.С. Строговича и др., состоит в признании обязательности правового закрепления принципов в отраслевом законодательстве и отрицании правомерности применения тех принципов, которых в законе нет. Так, П.С. Элькин писала: «Важнейшим свойством принципов советского уголовного процесса является их правовой характер» [6, с.64].

Исследование проблем, связанных с пониманием места и роли принципов в системе права в целом, и в уголовном процессе в частности, не теряет своей актуальности хотя бы потому, что «публичный порядок неразрывно связан с принципами права» [7, с.81].

Вместе с тем, как нам представляется, П.С. Элькин допускает большое противоречие, когда анализирует сущность принципа публичности. Это противоречие мы усматриваем в том, что названный автор убежден в правомерности принципа публичности, хотя он ни в Конституции, ни в УПК не обозначен именно рассматриваемым нами термином. Таким образом, признавая необходимость закрепления в отраслевом

законе любого принципа, имеющего отношение к уголовному процессу, П.С. Элькинд признает публичность уголовного процесса в качестве неписаного принципа, вытекающего из смысла положений УПК.

Вне зависимости от изложенного мы полагаем, что третье направление более предпочтительно в силу своего большого смыслового соответствия месту и назначению уголовно-процессуальных принципов в современных условиях.

Процессуалисты постперестроечного времени единодушны во мнении о том, что принципы уголовного процесса, во-первых, первичны по отношению к системе складывающихся правоотношений; во-вторых, принципы носят всеобъемлющий характер, хотя в целом поддаются классификации по различным основаниям; в-третьих, принципы в качестве таковых должны быть прямо указаны и закреплены в надлежащем законе. Что касается принципа публичности, то как известно, в УПК РК принципа под таким названием нет.

Публичность как принцип уголовного судопроизводства рассматривалась в работах исследователей дореволюционного (1917 г.) периода развития права: И.В. Михайловского [8], И.Я. Фойницкого [9], Л.Загурского [10] и др.

Необходимо отметить, что изначально, по Уставу уголовного судопроизводства (1864 г.) под публичностью понимался современный принцип гласности. Так, в ст. ст. 620-624 главы пятой «Об условиях производства дел в судебных заседаниях» названного выше Устава (УУС) указывается, что «судебные заседания по делам о преступлениях и проступках происходят публично» [11, с.180-181]. В одном из протоколов Государственного совета в отношении принципа публичности (гласности) отмечалось следующее: «Публичность судебных заседаний – есть одна из лучших гарантий правильности судебных прений и одно из главных условий доверия общества к суду» [12, с.56].

В современных условиях превалируют следующие точки зрения:

- принципы уголовного процесса должны быть законодательно закреплены;

- каждый принцип должен сопровождаться системой эффективных гарантий;

- принципы должны носить системный характер, быть всеобъемлющими и не противоречить друг другу.

Принципы, объективно вытекающие из смысла предписаний уголовно-процессуального закона, могут быть отнесены к официально признаваемым принципам при условии их отражения в иных правовых источниках отрасли права.

Применительно к принципу публичности необходимо признать, что процессуалисты включают его в систему отраслевых принципов вне зависимости от того, что он нашел свое прямое закрепление только в УПК отдельных стран СНГ, ст.15 УПК Республики Беларусь, ст.25 УПК Украины.

В частности, в названной статье УПК РБ устанавливается: «1. Государство гарантирует каждому защиту от преступных посягательств. 2. Государственные органы, должностные лица, уполномоченные осуществлять уголовное преследование, обязаны в пределах своей компетенции принимать необходимые меры по обнаружению преступлений и выявлению лиц, их совершивших, возбуждению уголовного дела, привлечению виновных к предусмотренной законом ответственности и созданию условий для постановления судом законного, обоснованного и справедливого приговора.». Законодатель Беларуси в приведенной норме отразил сущность принципа публичности в его традиционном понимании, не оставляя места принципу диспозитивности или иному принципу, создающему основу для обеспечения частных интересов лица.

Наряду с этим, белорусские правоведы приводят достаточно веские аргументы в пользу необходимости достижения разумного баланса между публичными и частными интересами субъектов уголовно-

процессуальных правоотношений. Так, например, Л.В. Павлова отмечает, что все более актуализируется проблема уголовно-правового статуса потерпевшего от преступления, выражающаяся, прежде всего, в пассивной роли, отведенной потерпевшему в законодательстве [13, с.380]. При применении процессуального соглашения потерпевший, изъявляя свою волю, меняет пассивную роль на активную роль участника процессуального соглашения.

Говоря о тенденциях развития уголовной политики РБ, Э.А. Саркисова убеждена в том, что направление гуманизации уголовной ответственности, либерализации уголовного законодательства породило новые аспекты правоотношений, ориентированных на более эффективную защиту частных интересов [14, с.384].

Российские правоведы А.В. Смирнов и К.Б. Калиновский пишут: «Уголовный процесс имеет ярко выраженный публичный характер ... Он как совокупность правовых норм принадлежит к публичным отраслям права, т.е. отраслям, регулирующим деятельность государственных органов и их взаимоотношения с гражданами» [15, с.73]. «Этот принцип уголовного процесса прямо не указан в главе УПК РФ, посвященной принципам уголовного процесса, - пишет В.З. Лукашевич, – Однако он фактически закреплен в этой и других главах УПК гораздо полнее и последовательной, чем он был закреплен в УПК РСФСР» [16, с.65]. По мнению В.П. Божьева, принцип публичности, не будучи назван этим термином, сформулирован не только в нормах УПК РФ, но и в положениях Конституции РФ и состоит в том, что в них законодатель выразил государственное начало как основу деятельности в сфере уголовного судопроизводства [17, с.78]. По мнению О.В. Качаловой, согласно принципу публичности суд осуществляет от имени государства правосудие по уголовным делам [18, с.60]. Как утверждает Л.Т. Ульянова, принцип публичности действует во всех стадиях процесса [19, с.74].

Таким образом, принцип публичности уголовного процесса признается в той мере,

в какой это проистекает из существа исследуемой отрасли права в условиях отсутствия в законодательстве прямого указания на данный принцип как именно принцип публичности.

Наряду с этим, обращение к правовому опыту Беларуси позволяет считать, что законодательное закрепление принципа публичности более всего отвечает современному пониманию сущности принципов как фундаментальных начал уголовного процесса. Более того, логика подсказывает, что если в УПК предусмотрена специальная глава о принципах, то почему принцип публичности должен подразумеваться, а не прямо указываться в кодексе как это имеет место в УПК Беларуси (глава 2 «Задачи и принципы уголовного процесса», ст.15 «Публичность уголовного процесса»). В исследуемом аспекте нам импонирует мнение И.А. Насоновой о том, что сужение границ системы принципов неизбежно ограничивает комплекс ценностей, обуславливающих основные свойства и нравственно-идеологическое содержание уголовного судопроизводства [24, с.39]. Безусловно, включение в УПК РК самостоятельной нормы о принципе публичности является правомерным и объективно обусловленным подходом в деле усовершенствования казахстанского уголовно-процессуального законодательства.

2. Конституционно-правовые основы принципа публичности в уголовном процессе в контексте института процессуального соглашения

По определению В.М. Савицкого и А.М. Ларина, «публичность – общеправовой принцип, обязывающий государство, его органы, должностных лиц признавать, соблюдать, защищать права и свободы граждан, права и законные интересы общественных объединений, социальных и этнических групп, ... по долгу службы, вопреки чьим-либо возможным действиям и волеизъявлениям, преследующим иные цели.

В уголовном судопроизводстве принцип публичности выражается прежде всего в предписаниях закона, обязывающих прокурора, следователя, орган дознания

возбудить уголовное дело в каждом случае обнаружения признаков преступления, принять все зависящие от них меры к полному, объективному, всестороннему исследованию обстоятельств дела, независимо от желания потерпевшего и даже вопреки его желанию, с тем, чтобы виновный был изобличен и понес справедливое наказание, а ошибочно заподозренный или обвиненный был реабилитирован» [20, с.152].

Мы солидарны с Г.Т. Чернобелем в мысли о том, что «нельзя абсолютизировать конституционный фактор при определении государственной правовой идеологии» [21, с.13]. Абсолютизация, на наш взгляд, состоит в том, что в Конституции РК принцип публичности довлеет над иными принципами, не оставляя места воле индивида в отношениях, регулируемых репрессивными отраслями права.

С учетом того, что действующим правом в Республике Казахстан «являются нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов» [22, ст.55], то правомерными являются следующие критерии определения конституционной природы принципа публичности:

- наличие в Конституции РК предписаний, указывающих на уполномоченные органы и лица принимать все допускаемые меры, направленные на достижение и решение целей и задач уголовного судопроизводства;

- наличие в УПК РК предписаний, соответствующих конституционным предписаниям в рассматриваемой части.

Обращение к советскому периоду развития права позволяет считать, что конституционные основы публичности уголовного судопроизводства усматривались в ряде положений Основного закона СССР. Так, по мнению В.З. Лукашевич, в Конституции СССР было закреплено положение о том, что «Советское государство, все его органы ... обеспечивают охрану правопорядка, интересов общества, прав и свобод граждан» [22, с.58]. И далее

названный автор утверждает: «Публичное начало, как и социалистическая законность, пронизывает деятельность всех органов Советского государства ... В советском уголовном судопроизводстве принцип публичности нашел свое четкое выражение в Основах уголовного судопроизводства» [22, с.58].

В современных условиях признание за принципом публичности конституционно-правовых основ сохраняет свою актуальность. В частности, В.П. Божьев пишет: «Хотя сущность указанного принципа сформулирована в ст.3 УПК, исходную правовую базу действия указанного принципа можно обнаружить в Конституции Российской Федерации» [17, с.78].

Экстраполируя изложенные выше ключевые моменты в сферу национального права Казахстана, можно утверждать, что публичность как судопроизводственный признак своими корнями уходит в Конституцию РК. В качестве таких основ мы усматриваем следующие положения Конституции РК, развитые в нормах УПК РК.

1. Государство обеспечивает целостность, неприкосновенность и неотчуждаемость своей территории [п.2 ст.2 КРК].

Интерпретация данного положения отражена в ст.3 УПК РК, согласно которой уголовное судопроизводство на территории РК независимо от места совершения уголовного правонарушения ведется в соответствии с УПК РК.

2. Судебная власть осуществляется от имени Республики Казахстан и имеет своим назначением защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов [п.1 ст.76 КРК]. Решения, приговоры и иные постановления судов имеют обязательную силу на всей территории Республики [п.3 ст.76 КРК].

Данные положения отражены в следующих нормах УПК РК: ст.12 (Судебная защита прав и свобод человека и гражданина); ст.15 (Охрана прав и свобод граждан

при производстве по уголовным делам); ст.17 (Неприкосновенность жилища); ст.18 (Неприкосновенность собственности).

3. Прокуратура от имени государства осуществляет высший надзор за точным и единообразным применением законов (п.1 ст.83 КРК).

Реализация этого положения отражена в ст.58 УПК РК, согласно которой прокурор осуществляет надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания, следствия и судебных решений, уголовного преследования

4. Ряд положений УПК РК опирается на комплекс конституционных предписаний, обращенных к человеку и гражданину (ст. ст. 10-39 КРК). Например, согласно п.1 ст.39 КРК, права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами и лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения.

К этому положению близко примыкает предписание ст.16 КРК о праве каждого на личную свободу и о возможности подвергнуть человека аресту и содержанию под стражей только в предусмотренных законом случаях. Эти положения воплощены в следующих нормах УПК РК: ст.128 (Основания задержания); ст.146 (Домашний арест); ст.147 (Содержание под стражей); ст.157 (Привод); ст.165 (Запрет на приближение) и др.

Обобщая изложенное выше, необходимо признать, что в концентрированном виде публичное начало, закрепленное в нормах Конституции РК, нашло свое полновесное отражение в ст.8 УПК РК о задачах уголовного процесса, которые решаются уполномоченными органами и лицами в пределах предоставленных им полномочий.

3. Сущность принципа публичности и сфера его влияния

Как вытекает из изложенного ранее, отсутствие в УПК РК самостоятельной нормы о принципе публичности не является основанием для его отрицания в соответствующей отрасли права. В качестве принципа публичность признавалась правоведами советского периода развития права. При этом важно отметить, что влияние этого

принципа было настолько велико, что она (публичность) могла соперничать с законностью. В частности, П.С. Элькинд прямо отмечала: «Публичное начало, как и социалистическая законность, пронизывает деятельность всех органов Советского государства» [16, с.71]. На это же обращал внимание В.П. Божьев [17, с.78].

Сущность принципа публичности состоит в следующем.

1. Обязанность органов дознания, следователя, прокурора провести досудебное расследование по всем заявлениям, сообщениям об уголовных правонарушениях, за исключением дел частного обвинения (ст.179 УПК РК).

2. Наделение государственных органов широкими властными полномочиями по решению задач уголовного процесса. К этим органам относятся суд, органы уголовного преследования (ст. ст. 8, 51-63 УПК РК).

3. Делегирование права применять нормы уголовного и уголовно-процессуального закона только и исключительно органам, ведущим уголовный процесс (п.п. 26), 40), 42), 46), 47), 48) ст.7 УПК РК).

4. Признание лица виновным в совершении уголовного правонарушения только и исключительно судом на основании обвинительного приговора, вошедшего в законную силу (п.1) ч.2 ст.53 УПК РК).

5. Проявление социально-правового смысла принципа публичности в органическом сочетании интересов государства в охране прав и свобод человека и гражданина с задачей предотвращения уголовных правонарушений и справедливого наказания виновного, в необходимых случаях – принятие мер к реабилитации незаконно осужденного [20, с.93] (ст.ст.10, 37 УПК РК).

6. Действие принципа публичности на всех стадиях уголовного процесса.

7. Осуществление уголовного преследования от имени государства (ст.32 УПК РК).

8. Постановление судом приговора от имени Республики Казахстан (ст.387 УПК РК).

Значение принципа публичности уголовного судопроизводства правоведами усматривают в следующем:

а) охране от уголовно наказуемых посягательств не только общественного и государственного строя, но и личных и

имущественных прав и интересов человека и гражданина;

б) сочетании задачи по изобличению и наказанию правонарушений со всемерной заботой о восстановлении нарушенных прав и законных интересов личности, пострадавшей от правонарушения;

в) наделение уполномоченных органов и лиц не только правами, но и возложение на них обязанностей;

г) придание императивного характера полномочиям органов, ведущих уголовный процесс, наряду с правом участников процесса обжаловать решения и действия этих органов [6; 16; 17; 23].

Таким образом, принцип публичности, охватывая все судопроизводство, на первый взгляд, не оставляет места частным интересам участников процесса. Однако, анализ уголовно-процессуального законодательства, точки зрения правоведов на сущность принципа публичности свидетельствуют о разумном сочетании публичности с диспозитивными началами судопроизводства.

Так, из смысла ст.32 УПК РК и ст.26 УПК РБ вытекает, что, как указывают правоведы, в ряде случаев публичность уступает диспозитивному началу, когда производство по делу ставится в зависимость от желания, воли потерпевшего (19, с.152; 16, с.79; 15, с.72-73 и др.). Исключение составляет ч.6 ст.26 УПК РБ, когда вступление в уголовное дело прокурора является основанием для отказа в прекращении дела за примирением сторон. Приоритет диспозитивности в разные периоды развития права оценивался исходя из приоритетов правовой политики государства в конкретный исторически значимый момент развития страны.

«На первый взгляд может показаться, что существенным отступлением от этого правового начала (публичного начала – прим. наше М.Х.) являются так называемые дела частного и частно-публичного обвинения», - писала в свое время П.С. Элькинд. Далее она осуществляла попытку представить это обстоятельство как нечто не имеющее значения: «Незначительность этого отступления, отнюдь не умаляющего принципа публичности уголовного судопроизводства,

очевидна, если учесть, во-первых, что данные категории дел составляют небольшой процент в общей массе уголовных дел и, во-вторых, что порядок их производства также пронизан принципом публичности» [6, с.72]. С позиций сегодняшнего понимания целей и назначения уголовного процесса подобная оценка диспозитивных начал по делам частного и частно-публичного обвинения неприемлема. Частный интерес не менее важен чем публичный для законодателей тех стран, где процессы гуманизации отношений в репрессивных отраслях права обладают приоритетом в общеправовой политике.

В современных условиях диспозитивным началам придается гораздо большее значение. Так, В.П. Божьев пишет: «Расширение действия диспозитивного начала в уголовном судопроизводстве означает усиление внимания законодателя к правам, свободам и интересам гражданина, стремление сочетать в уголовно-процессуальной деятельности интересы личности, общества и государства при определяющей роли публично-правового начала уголовного судопроизводства [17, с.80].

Имеет место точка зрения, в соответствии с которой диспозитивность имманентно присущий публичности признак. В частности, О.В. Качалова пишет: «Публичность в уголовном судопроизводстве тесно взаимосвязана с его диспозитивными началами ... Соотношение начал диспозитивности и публичности в уголовно-процессуальном законодательстве в какой-то степени определяет демократичность общества, поскольку выявляет степень соотношения публичных и частных интересов, охраняемых уголовно-процессуальным законом. Диспозитивность предполагает, что интересы отдельной личности, потерпевшей от преступления, ставятся выше, чем публичный интерес привлечения лиц, совершивших преступления, к уголовной ответственности и наказания ...» [18, с.62].

Таким образом принцип публичности не теряет своего значения в условиях применения частного-публичного или частного

порядка уголовного – преследования и обвинения. Вопрос в том, какой из этих принципов лежит в основе согласительного производства.

Очевидно, что публичностью не охватывается институт процессуального соглашения. Что касается диспозитивности, то ею охватываются частные интересы пострадавшего от преступления. Интересы виновной стороны находятся в зависимости от реализации своего права субъектом частного обвинения. Соподчиненный характер интересов обвиняемого в условиях частного уголовного преследования не позволяет говорить о полноте защиты интересов обвиняемого.

4. Аргументы в пользу нового уголовно-процессуального принципа – принципа целесообразности применительно к институту процессуального соглашения

Как справедливо указывает Г.Т. Чернобель, «в научной идеологии важно не то, что есть в действительности, а то, что должно быть» [21, с.8]. Применительно к процессуальному соглашению как правовой данности имеет значение предвидение того, что объективно вызовет разночтения в процессе углубления правоприменительной практики. С учетом того, что «ценностная регулятивная значимость принципов права заключается в том, что в них содержатся идеологическая парадигма права, идея его верховенства, справедливости, ... обеспечивающие ... мотивационную основу правомерного человеческого поведения» [21, с.10], то представляется, что стремление обеспечить процессуальное соглашение базисом в виде соответствующего принципа, является достаточно рациональным подходом, предпринятым нами выше на примере принципа публичности. Общеизвестно, что система принципов по мере развития общественных отношений претерпевает определенные изменения. И как справедливо указывает И.А. Насонова, эти изменения должны быть настолько оптимальными, насколько это необходимо для эффективного функционирования уголовного судопроизводства [24, с.41].

Процессуальное соглашение не отвечает принципу публичности постольку,

поскольку в публичном процессе интересы обвиняемого ограничиваются обязательностью наступления наказания сообразно санкциям уголовного закона. Это связано с тем, что «предметом публичного начала являются: а) уголовное преследование; б) правообеспечительная деятельность; в) примирительная деятельность в уголовном процессе по восстановлению общественного (публичного) мира» [15 с.75].

Примечательно, что медиация в уголовном процессе понимается как «альтернативное разрешение споров». Сущность уголовной медиации или альтернативной юстиции заключается в отказе от ведения судебного состязания, взамен которого с разрешения и с участием государственного органа (суда или органа уголовного преследования) используются различные неконфликтные и примирительные процедуры. Важнейшей отличительной чертой медиации является готовность обеих сторон к примирительной процедуре [15, с.74-75]. Последнее является признаком, указывающим на наличие определенной общности между медиативным соглашением и процессуальным соглашением.

Принцип диспозитивности, присущий частному и частно-публичному обвинению, не охватывает собой процессуальное соглашение в силу того, что в последнем случае предполагается: 1) при заключении сделки о признании вины – одновременное обеспечение частных интересов обеих (тяжущихся) сторон (ч.1 ст.613 УПК РК); 2) при заключении соглашения о сотрудничестве – обеспечение частного интереса обвиняемого, а не потерпевшего, и публичного интереса органа уголовного преследования в лице прокурора.

Применительно к сделке о признании вины Л.В. Головкич отмечает, что эта форма характерна прежде всего для англосаксонского уголовного процесса, и она не является полноценной альтернативой уголовному преследованию, так как при этом лицо не освобождается полностью от уголовного преследования [25, с.6]. Поэтому причислить процессуальное соглашение в обеих его формах к альтернативе уголовному преследованию не представляется

возможным.

Во взаимосвязи с изложенным представляет интерес точка зрения Н.Н. Ковтуна, высказанная им еще в 1995 году. Названный автор писал: «Воля государства выражается в публичном начале уголовного процесса, проявляется в его стадиях и институтах, подчиняя себе действия и решения большинства участников уголовного судопроизводства...

Правда, при конструировании отдельных процессуальных норм государство как бы предоставляет возможность решить тот или иной вопрос по уголовному делу якобы по собственному усмотрению лиц, ведущих процесс. Однако затем, полностью контролируя ситуацию, жестко расставляет все по местам, напоминая управомоченным государственным органам и лицам, кто истинный «хозяин» процесса (речь идет об институте прекращения уголовного дела – прим. наше – М.Х.) [26, с.66-67].

Подвергая жесткой критике законодательную регламентацию частного и частно-публичного обвинения, Н.Н. Ковтун утверждает, что в соотношении частных и публичных начал в уголовном процессе «государство, верное себе, и здесь постаралось ограничить «дарованные им свободы» [26, с.68], имея в виду право прокурора вмешаться в процесс в частно-публичном порядке. Он полагает, что в основу дифференциации частного, частно-публичного либо публичного уголовного преследования и обвинения должен быть положен непосредственный объект преступного посягательства, его частная или публичная природа, определяющая как характер спорного (нарушенного) отношения, так и зависящую от этого форму его реализации в уголовном процессе. Именно данный подход позволит, наконец, найти разумный баланс интересов государства и личности в сфере уголовного судопроизводства [26, с.71].

Особенностью процессуального соглашения является «разумное» сочетание публичного и частного интересов в рамках уже официально начатого производства.

Данное обстоятельство означает, что процессуальное соглашение не охватывается ни принципом публичности, ни принципом диспозитивности, которые как таковые в законе не обозначены, но объективно вытекают из его существа.

Воля обеих сторон при решении вопроса об исходе дела, обеспечение интересов обеих сторон при отсутствии у них спора или противоречия – отличительная черта процессуального соглашения. Отнести процессуальное соглашение к разновидности медиативного соглашения нельзя в силу того, что в последнем случае исключается наступление наказания в отношении виновной стороны. В процессуальном соглашении наказание не исключается, но степень его суровости значительно снижается.

Востребованность самостоятельного принципа, обеспечивающего правомерность процессуального соглашения, объясняется тем, что в действующем УПК РК и УПК РБ этот институт находится в противоречии практически со всеми принципами, непосредственно закрепленными в УПК обеих стран, а также с принципами публичности и диспозитивности, которые объективно оказывают свое влияние на судопроизводство и вытекают из гарантий, сопровождающих «писаные» принципы. Российский исследователь Н.С. Костенко, решая сходную с нашей проблему, полагает, что «сама идея сотрудничества есть реализация принципа целесообразности, разумный и адекватный подход к социально-экономическим реалиям» [27, с.2]. Поддержка указанной идеи может стать решением проблемы в Казахстане и Беларуси посредством законодательного признания нового для РК уголовно-процессуального принципа, гипотетически названного принципом целесообразности. При этом мы исходим из следующих соображений:

- при процессуальном соглашении в форме сделки о признании вины удовлетворяются искивные требования потерпевшего, что является отражением его законного интереса в имущественной части;
- удовлетворяются интересы виновного

лица при обеих формах процессуального соглашения, состоящие в наступлении менее суровых последствий по сравнению с полновесным публичным обвинением;

- инициатором и обязательным субъектом процессуального соглашения является прокурор, обеспечивающий государственные интересы в процессе.

Включение в УПК РК и УПК РБ принципа целесообразности в контексте института процессуального соглашения не влечет разрушения сложившейся системы принципов. Если право в статике едино, то его генезис основан на плюрализме. Как считает С.В. Бирюков, юридический плюрализм «не исключает важности анализа

противоречий в праве и того, что в ряде случаев эти противоречия могут отражать не слабость или распад государства, а тенденцию к формированию права наднационального уровня» [28, с.20]. Прикладное значение правового плюрализма для отдельного субъекта может состоять в формировании ситуации, при которой он свободен в выборе действия, более всего отвечающего его правам и интересам [28, с.24].

Целесообразность достижения баланса между публичными и частными интересами в процессуальном соглашении – основная идея предлагаемого нами для включения в УПК РК и УПК РБ принцип.

Список использованной литературы:

1. Ергашев Е., Ергешибаева К. Правовая регламентация института, по которому заключено процессуальное соглашение в уголовном процессе Казахстана и России // *Фемиды*, №6(258), 2017. – С.16-20.
2. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года. – Утверждена Указом Президента РК от 24.08.2009 г. С изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2014г.//эл. ресурс [ksrk.gov.kz/rus/index.php].
3. Томин В.Т. О понятии принципа советского уголовного процесса. – М., 1965.
4. Толеубекова Б.Х. Сущность и значение принципов уголовного процесса // *Уголовно-процессуальное право Республики Казахстан: Часть Общая. Академический курс. Книга первая*. – Алматы: ТОО Издат компания «НАС», 2004. – С.277-281.
5. Полянский Н.Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. – М., 1956.
6. Элькин П.С. Понятие и система уголовно-процессуальных принципов // *Уголовный процесс*. – М.: Юрид. лит., 1972. – С.64-95.
7. Марьина А.А. Принцип законности в третьей разбирательстве // *Право и образование*, 2017, №9 – С.81-85
8. Михайловский И.В. Основные принципы организации уголовного суда. – Томск, 1905.
9. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Том 1. – СПб, 1896.
10. Загурский Л. Принципы римского гражданского и уголовного процесса. – Харьков, 1874.
11. Устав уголовного судопроизводства. – Утвержден 20 ноября 1864 г. // *Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Том 8. Судебная реформа*. – М.: Юр.лит., 1991. – С.120-251.
12. Журнал соединенных департаментов законов и гражданских дел Государственного Совета. - №47, с.56 //Цит. по книге: *Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Том 8. Судебная реформа*. – М.: Юр. лит., 1991. – С.323-324
13. Павлова Л.В. Конституционные права человека и уголовно-правовой статус потерпевшего//*Конституция – Основной закон Белорусского государства и общества (к 20-летию принятия): Материалы Международной научно-практической конференции, Минск, 11-12 марта 2014 г.* – Минск: Право и экономика, 2014. – С.379-381.
14. Саркисова Э.А. Конституционная предначертанность развития уголовной политики Республики Беларусь// *Конституция – Основной закон Белорусского государства и общества (к 20-летию*

принятия): *Материалы Международной научно-практической конференции, Минск, 11-12 марта 2014 г.* – Минск: *Право и экономика*, 2014. – С.383-385.

15. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. *Уголовный процесс: Учебник для вузов /Под общ. ред. А.В.Смирнов.* – СПб.: Питер, 2004.

16. Лукашевич В.З. *Принцип публичности//Уголовный процесс России: Общая часть: Учебник для студентов.* – СПб., 2004. – С.65-67

17. Божьев В.П. *Принцип публичности//Уголовный процесс: Учебник. Издание 2-е, испр. и доп.* – М.: Спарк, 2000. – С.78-80.

18. Качалова О.В. *Публичность//Уголовный процесс: Учебник/Под общ. ред. В.М. Лебедева.* – М., 2004. – С.60-62.

19. Ульянова Л.Т. *Принципы уголовного процесса//Уголовный процесс: Учебник /Под ред. К.Ф.Гуценко.* – М.: Зерцало, 2000. – С.73-87.

20. Савицкий В.М., Ларин А.М. *Уголовный процесс: Словарь-справочник.* – М.: ИНФРА-М., 1999 – 271с.

21. Чернобель Г.Т. *Идеологическая константность права //Журнал российского права, 2016, №2 – С.5-15.*

22. Лукашевич В.З. *Сущность и значение отдельных принципов советского уголовного процесса //Советский уголовный процесс: Учебник.* – Л.: Издат. ЛГУ, 1989. – С.55-85.

23. Лупинская П.А. *Принципы уголовного процесса//Уголовный процесс: Учебник/Под общ. ред. П.А. Лупинский.* – М.: Юристъ, 1995. – С.88-126.

24. Насонова И.А. *К вопросу о разумности расширения системы принципов уголовного судопроизводства //Российская юстиция, 2013, №1. – С. 39-42.*

25. Головки Л.В. *Альтернативы уголовному преследованию как форма дифференциации: современные тенденции развития/Автореф. дисс. ... д.ю.н. (специальность: 12.00.09. – М., 2-3(6) <http://www.dissercat.com/content/alternativy-ugolovnomu-presledovaniyu-kak-forma-protsestualnoi-differentsiatsii-sovremennye>*

26. Ковтун Н.Н. *Соотношение частных и публичных начал в уголовном судопроизводстве РФ: время выбора // Государство и право, 1995, №11. – С.66-71.*

27. Костенко Н.С. *Досудебное соглашение о сотрудничестве в уголовном процессе /Автореф. дисс. ... к.ю.н. (Специальность:12.00.09) – Волгоград, 2013. – 7с. <http://www.dissercat.com/content/dosudebnoe-soglashenie-o-sotrudnichestve-v-ugolovnom-protseste>*

28. Бирюков С.В. *К вопросу о правовом плюрализме //Журнал российского права, 2016, №2. – С.16-26.*

КРИМИНАЛИСТИКА КРИМИНАЛИСТИКА CRIMINALISTICS

УДК:343.98
МРНТИ:10.85.01

Е.А. Шынтеміров¹
¹Абай атындағы ҚазҰПУ,
Тарих және құқық институты, құқықтану мамандығының 2 курс магистранты
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: shintemirovea@mail.ru

Ғылыми жетекші: С.Ж Кусаинов²
²з.ғ.к., Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институтының, қылмыстық-құқықтық
пәндер кафедрасының аға оқытушысы,
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: zagalbaili@mail.ru

АДАМДАРДЫ СЫРТҚЫ БЕЙНЕСІНІҢ БЕЛГІЛЕРІ БОЙЫНША ТЕҢДЕСТІРУ ТЕОРИЯСЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Аңдатпа

Криминалистикалық габитология қылмысты ашу, тергеу және алдын алу мақсатымен ғылыми техникалық әдістер мен тәсілдер негізделген адамның сыртқы бейнесі туралы ақпараттарды жинау, танып білу және пайдаланудың теориялық ережелерді оқиды. Адамды сыртқы бейне белгілері бойынша идентификациялау келесі қағидаттарға негізделген:

- әрбір адамның тек өзіне тән белгілерге ие болуы;
- сыртқы бейне белгілердің қатыстық тұрақтылық қасиеті;

- рефлекторлығы, әр түрлі материалдық объектілерде көрініс табуы. Адамның сыртқы бейнесі бойынша идентификациялау әрбір адамның тек өзіне тән белгілерге ие болу себебінен мүмкін. Габитология басқа ғылыми білім салаларында пайдаланатын әдістерді өзіне бейімдеп алған: анатомияның, психологияның, физиологияның және т.б. Габитология жалпы ғылыми дәрістермен қоса адамның сыртқы бейне белгілерін танудың жеке әдістерін қалыптастырған. Тергеу барысында белгісіз қылмыскерлерді, соттан және тергеуден жасырынып жүрген адамдарды іздеу кезінде, аты-жөні белгісіз мәйіттердің кім екенін анықтау және хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздеу кезінде адамның сыртқы бейнелерін бекітудің және оларды жинаудың қажеттілігі туындайды. Жүйелеп сипаттап жазу адамның сыртқы бейнесінің белгілерін «ауызша портрет» әдісін пайдаланып суреттегенде қолданылады. Суреттеген кезде ең маңызды рөлді анатомиялық белгілер ойнайды.

Түйін сөздер: габитология, криминалистика, сыртқы белгілері, сәйкестендіру, сөздік портреті.

Е.А. Шынтемиров¹

*¹магистрант 1-курса Института истории и права КазНПУ им. Абая
e-mail: shintemirova@mail.ru*

Научный руководитель: С.Ж. Кусаинов²

*²к.ю.н, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин Института Истории и права
КазНПУ им. Абая
e-mail: zagalbaili@mail.ru*

ЗНАЧЕНИЕ ТЕОРИИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ИДЕНТИФИКАЦИИ ЧЕЛОВЕКА ПО ПРИЗНАКАМ ВНЕШНОСТИ

Аннотация

Криминалистическая габитология изучает теоретические положения и основанные на них научно-технические средства и методы собирания, изучения и использования данных о внешнем облике человека с целью раскрытия, расследования и предупреждения преступлений.

В основу отождествления внешнего облика человека положены следующие принципы:

- индивидуальность (неповторимость) внешнего облика каждого человека;
- относительная устойчивость, т.е. неизменяемость внешности;
- рефлекторность, т.е. способность запечатлеваться в различных материальных отображениях.

Криминалистическая идентификация человека возможна потому, что каждый из нас обладает лишь нам присущей индивидуальной совокупностью признаков внешности, неповторяемой у других.

Габитология вобрала в себя сведения и методы, применяемые в других отраслях научного знания: анатомии, психологии, физиологии и т.д.

Кроме применения общенаучных методов, в габитологии сформированы и собственные методы изучения внешнего облика человека. Самым значимым из них является метод криминалистического описания внешнего облика человека, который получил название словесный портрет.

В криминалистике словесный портрет определяется как научно-обоснованная система описания внешних признаков человека с использованием специальной терминологии в целях его розыска и отождествления. Наибольшее внимание при этом уделяют анатомическим признакам, особенно описанию лица.

Специальная терминология при составлении описания и правильное употребление терминов обеспечивает одинаковое понимание описанных примет разными лицами.

Ключевые слова: габитология, криминалистика, внешние признаки, идентификация, словесный портрет

Y.A. Shyntemirov¹

*¹Masters Degri students of History and Law named after Abai Kazakh National Pedagogical University
e-mail: shintemirova@mail.ru*

S.Zh. Kussainov²

*²Head of the criminal law disciplines of the Institute of History and Law named
after Abai Kazakh National Pedagogical University.
e-mail: zagalbaili@mail.ru*

VALUE OF THEORY OF CRIMINALISTICS AUTHENTICATION OF MAN ON THE SIGNS OF APPEARANCE

Abstract

Criminalistics gabitologia studies theoretical positions and scientific and technical facilities and methods of collecting, study and use of data based on them about appearance of man with the purpose of opening, investigation and warning of crimes.

In basis of equation of appearance of man next principles are fixed:

it is individuality (uniqueness) of appearance of everybody;
it is relative stability, i.e. unalterableness of appearance;
it is reflexness, i.e. ability to be imprinted in different material reflections.

Criminalistics authentication of man is possible because each of us possesses only to us by inherent individual totality of signs of the appearance not repeated at other.

Gabitologi absorbed in itself the information and methods, applied in other industries of scientific knowledge, : to the anatomy, psychology, physiology etc.

Except application of scientific methods, the own methods of study of appearance of man are formed in габитологии.

Most meaningful from them is a method of criminalistics description of appearance of man that got the name verbal portrait.

In criminalistics a verbal portrait is determined as a scientifically-reasonable system of description of external signs of man with the use of technicals for his search and equation. Most attention is here spared to the anatomic signs, especially to description of person.

A technicals at drafting of description and correct use of terms provide the identical understanding of the described signs different.

Keywords: gabitologi, criminalistics, external signs, authentication, verbal portrait.

Кіріспе. Тергеу барысында белгісіз қылмыскерлерді, соттан және тергеуден жасырынып жүрген адамдарды іздеу кезінде, аты-жөні белгісіз мәйіттердің кім екенін анықтау және хабар-ошарсыз кеткен адамдарды іздеу кезінде адамның сыртқы бейнелерін бекітудің және оларды жинаудың қажеттілігі туындайды.

Криминалистикалық габитоскопия ілімінің түсінігін талдамас бұрын криминалистикалық идентификация жайлы ілімді есімізге түсірген жөн. Себебі осы адамның сыртқы бет әлпетін сипаттау барысында белгілі бір сипатталған адамның түр келбетін жазудың жүйесіндегі арнайы терминдерін пайдаланып, ол тұлғаны салыстыра отырып, белгілерінің ұқсастығын дәл сол немесе ол еместігін тексереміз.

Адамның сыртқы бейнесі негізінде қылмыскерлердің бет әлпеті белгілері мен сыртқы пішінінің белгілерін сипаттау арқылы ұстауы көне заманнан бастап қолданған, бірақ кеңінен тарамған. Осы тұрғыда 18 ғасырда Ұлыбритания мен Франция мемлекеттерінде бас бостандығынан айыру орындарында, сол мекеменің қызметкерлерімен бақылауымен қылмыскерлерді жабық түрдегі шерулерін өткізу арқылы полиция агенттеріне қылмыскерлерді бет әлпетін естеріне сақтап қалуларына ықпалын тигізіп, сонымен қатар олардың арасынан бұрын сотты болғандарды айқындауға септегін тигізіп отырған.

Бұрынғы кезде фотография, дактилоскопия болмаған кезде, адамдар “сөздік портрет” әдісі бойынша адамның сыртқы бейнесін суреттеуді білмегенде және тұлғаны айқындау мақсатында антропометрияны – адамның дене бөліктерін өлшеуді қолдану мүмкіндігі болмағанда, яғни ғылыми әдістерсіз қылмыстылықпен күрес жүргізу өте қиын болған. Сол кездері қылмыскерді жалпы ортадан бөліп шығару үшін мертіктіру және таңбалау әдістері қолданылған.

Мертіктіру ежелде жаралау ретінде қолданылып ол арқылы қылмысты сипаттайтын физикалық белгілерін және тұлғаның қанша қылмыс жасағанын анықтаған. Мысалы, б.з.д. екінші ғасырда пайда болған “Ману заңдары” атауына ие болған ежелгі Үндістан ескерткішінде жазылған, егер төменгі қастаның адамы жоғары қастадағы адамға соққы берсе, оның соққы берген дене мүшесін кесіп тастаған. Ал ежелгі Вавилонда Хаммурапи заңдары бойынша әкесіне қол көтерген баласының тілін кесіп тастаған, ежелгі Египетте ұрлық жасаған адамның қолын кескен.

Мертіктіру жазалау және қылмыскерді тану әдісі ретінде Ресей империясында да қолданылған. Саборда ұрлық жасаған адамның сол құлағын кесіп, аяғына кісен салып, князь жіберген жерге жұмыс істеткізіп екі жыл түрмеде ұстаған. Түрмеден шыққан кезде оның қолына ұрлық үшін отырғаны туралы хат беріп шығарған. Егер босатқаннан

кейін ол тағы да ұрлыққа барса, онда оның оң құлағын кесіп, төрт жыл түрмеде ұстаған [1]. Ал егерде ұрлықшы әскери адамның атын ұрласа, оның қолын кескен.

Сонымен қатар таңбалау да қылмыскерді тану әдісі ретінде ежелден қолданылып келген. “Ману заңдары” бойынша төменгі тұрған адам жоғары тұрғанның қасынан орын алғысы келсе, оның жамбасына таңба қойып қауымнан қуып жіберген. Таңбалау ежелгі Францияда 14-18 ғасырларда қолданылатын, онда қылмыскердің денесіне, оның жасаған қылмысының сипатын көрсететін таңбаларды әріптер түрінде қойылған. Мысалы, “Ұ” әрпі ұрлықшы екенін көрсететін, екі “ҰҰ” әріптері ұрлықшы рецидивист екенін білдірген. Сонымен қатар таңбалау басқа да елдерде қолданылатын.

1637 жылы Ресей патшасының грамотасында былай деп жазылған “ақша” ұрыларын шыбықпен ұрылып, өлім жазасына кесілген және олардың бетіне “ұры” деген таңба қойған. 1691 жылы Петр бірінші жарлығында өлім жазасынан босатылғандарды “в” әріпімен таңбалаған. Ресейде қалмыскерлерді таңбалау 1864 жылғы Соттық реформадан кейін тоқтатылды.

Кейіннен ғылым техниканың дамуына байланысты, адамның сыртқы бейнесінің белгілерін бейнелеу үшін басқа ғылыми әдістер жетіліп қолданыла басталды. Тұлғаны тануда 19 ғасырдың екінші жартысында ғылыми әдістерді қолданыла бастады, оның бастауы “сөздік портрет” жетілдіруден көрінді.

Сөздік портрет әдісі – ғылыми жүйе негізінде адамның сыртқы бейнесінің белгілерін біржақты терминалогияда бейнелеу болып табылады.

Сөздік портретті алғаш ойлап тапқан 1885 жылы француз криминалисті Бертильон. Ол қылмыскердің белгілерін бұрынғы қалыпты нысанда емес, белгілі бір анықталған жүйе негізінде бейнелеуді ұсынды. Бұл ғалымның жетілдірілген жүйесі бойынша жалпы бастын және беттің әрбір көрінетін бөлігі анықталып көрініс тапқан және сол арқылы сыртқы бейненің формуласы құрастырылған. Бертильонның ережесі

бірден Франция полициясының тәжірибесіне еніп кетті. Полиция қызметкерлері қамаудағы белгісіз қылмыскерлердің формулаларын жаттап, кейін түрмеге барып соларды танып білген. Француз ғалымы Альфонс Бертильонның жасаған еңбектерінің нәтижесінде қылмыспен күресуші органдарында адамның сыртқы келбетін сипаттаудың жүйесі пайда болды. Дегенмен қателіктер әрине кездесті бірақ көп емес, танудың көпшілігі дұрыс болып шықты.

Бірте бірте “сөздік портрет” әдісі басқа елдерде де кеңінен қолданыла басталды. Италияндық ғалым Оттоленги сөздік портреттің белгілерін кенейтіп, олардың қатарына әрекет нысанының көрсететін психологиялық белгілерді, қасиеттерді қосуды ұсынды. Басқа елдерде мысалы Ұлы Британияда сөздік портретке абай қарады, оны тәжірибе жүзінде қолдануға бата алмады, себебі сөздік портреттің конструкциясы күрделі және орта деңгейдегі полиция қызметкеріне меңгеруі қиынға алып келетін болды. Дегенмен сөздік портреттің кемшіліктерінен гөрі артықшылықтары көп болды, уақыт өте келе ол бүкіл әлемді жаулап алды.

Адамның сыртқы бейнесінің белгілерін ежелгі кезден бері тану мақсатында қолданылған. Мысалы, криминалистикада кең танылған: “Алабанданың өкілі, Хризиптің баласы, Аристокеннің құлы Александрияға қашқан. Оның есімі Герман, сол сияқты Неймос деп атаған, он сегіз жас шамасында, орта бойлы, сақалы жоқ, аяғы түзу, иегінде шұңқыры бар, мұрынның сол жағында сүйелі бар, ауызының сол жағында тыртық, оң қолында варварлық әріптермен жазуы бар татуировка” деп б.з. дейінгі 14 жылдары қылмыскердің сыртқы бейнесін бейнелеген. Бұл бейнелеуде біз кейін Бертильонның сөздік портретінде көрініс тапқан белгілерін көріп отырмыз, мұнда қылмыскерді іздестіруде маңызды рөл атқаратын айрықша белгілер нақты көрсетілген. Яғни, бұрынғы кезде адамды бейнелеу сөздік портретті қолдануда сияқты нақты болмаса да, дегенмен оның белгілері болғанына көзіміз жетті. “Сөздік портрет” бұл адамның сыртқы бейнесін бейнелеудің жетілген түрі десек қателеспейміз.

Бірте бірте тұлғаны бейнелеудің шеңбері кеңейіп олардың қатарына көз, шаш, мұрынның нысаны және тағы басқа белгілер де кірді. Степанов Федордың 1646 жылғы саудагер Игнатий Солодовникке жазған хатында көрсетілген: “орта бойлы, ақшыл, көзі сұр, шашы басында, қасы ашық қоңыр, мұрыны түзу”.

Іздестіріліп жүрген адамның сыртқы белгілерін бейнелеу әрдайым белгілердің толық болуын қажет етпеді. Тану үшін көрнекі белгілердің болуы жеткілікті болған. Жоғарыда көрсетілгендей айрықша белгілердің болуы жеткілікті: сүйел, қал т.б. Сонымен қатар өзіндік (табиғи) белгілеріне қарағанда, қылмыскерлер жасанды белгілерді жиі қолданылады. Көп кездесетін және аса мәнге ие татуировкалар. Ең бастысы белгілердің дұрыс бейнелеуі қажет, себебі олар кері жағдайда өзінің тәжірибелік құның жоғалтады. Оған мысал ретінде революцияға дейінгі құрастырылған “сөздік портрет” 1913 “Вестник полиция” газетінің “айрықша белгілер” рубрикасында: “үлкен шашы бар, кейде қысқа етіп қияды”, “мұрыны кең, жағы түзу, кішкене жүкті”, немесе “басының алдыңғы жағы таз, беті таза безеуі бар” деп көрсетілген. Әрине мұндай сыртқы бейнені бейнелеу өзінің идентификациялық мақсатына сай болмайды.

Қылмыскерлер туралы мәліметтерді күә, жәбірленуші сөзінен жиналады, ал олар “сөздік портреттің” терминалогиясын білмейді, сол себептен оларды тергеу анықтау органдарының қызметкерлеріне берген сыртқы бейне белгілерін “сөздік портрет” тіліне аударуы қажет. Ал мұндай жағдай әрдайым сәтті бола бермейді, сол себептен кейде маңызды ақпарат жоғалуы мүмкін немесе бұрмалау кездесуі мүмкін. Сол себептен сотқа дейінгі тергеп тексеруді іске асырушы субъектілер жауап алу барысында, барынша көңіл бөліп қылмыскерлердің сөздік портретін дұрыс құрастыруы қажет. Сондықтан да, криминалистер құрастырушы және суреттік портреттерді жиі пайдаланады.

1956 жылы халықаралық шеңберде “фоторобот” деген мақала шыққан. Оның авторы Милле регионалдық полиция басқар-

масының басшысы, аудандық комиссар П.Шабо “фоторобот” деп аталатын сөздік портретке қосымша ретінде қолданылатын жана әдіс ойлап тапты. Бұл американың полиция тәжірибесінен алынды, олар адамның келбетін суретшілер арқылы бейнелеген. Бұл әдіс сөздік портретке қарағанда жұмысты жеңіл және тез орындауға мүмкіндік берді. Суретшінің орнына П.Шабо фотокамераны қолданды. Ол басқа суреттерден қырқылған бөліктерін күәлардың айтуы бойынша құрастырып, оны суретке түсірді. Оның айтуынша күәлар арнайы терминалогияны білмегендіктен олар қылмыскерлердің бейнесін дұрыс бейнелеп жеткізе алмайды. Ал фоторобот арқылы мұндай кемшіліктер жойылып кетеді. П.Шабо бұл әдісті тиымды деп ойлады.

Сол 1956 Жан Мари Шомель соттық полицияның комиссары П.Шабоның әдісі бойынша фотороботтың күрделі және ұзақ процесін ұсынды. Ол мына кезендерден өтті:

а) күәнің айғақтары негізінде фоторобот құрастыру үшін қанша көлемде және қандай фотосурет қажет екенін анықтайды;

ә) жиналған фотосуреттерден күә іздеудегі адамның типіне сәйкес келетін суреттерді тандап алады;

б) алынған суреттерден ұқсас бөліктерін қиып суретке түсіріп алады;

в) алынған сурет күәға көрсетіліп айрықша белгілері анықталады. Мысалы: әжімдер, тыртықтар т.б. Сөйтіп өзгерістер енгізіліп қайтадан күәға ұсынылады.

г) күә қайтадан суреттерді қарап, өзгеріс енгізуі мүмкін. Бұл өзгеріс міндетт түрде ескерілуі тиіс.

д) егерде күәнің айғағы бойынша қылмыскермен максимальді ұқсатық анықталған болса, онда фотороботты құрастыру аяқталады.

Фоторобот тәжірибеге енген кезден бастап, оны жиі қолданатын болды және бірте-бірте бұл әдістің дамуына байланысты оның жетілген басқа да тәсілдері шықты. Осыған байланысты, фотороботты басқа да әдістермен құрастыруға болады. Әйелдердің және ер кісілердің фотосуреттерін алдын-ала жинап, кейін оларды 13x18 см үлкейтіп, горизонталь бойынша үшке бөліп кеседі.

Бірінші жолаққа мандай және бастын жоғарғы жағы кіреді, екінші жолаққа қас, көз және мұрын, ал үшіншіге ауыз және беттің төменгі жағы. Осы жолақтарды ауыстыру арқылы құрастырылған портреттің әртүрлі комбинацияларын алуға болады. Портреттерді күзге ұсыну проектор көмегімен жүзеге асырылады.

Фоторобот әдісі кейіннен дамытылып жетілді. Оның жетілген әдісін американ Лос-Анджелес шерифі Макдональд “Идентикит” әдісін ұсынды. “Идентикит” фоторобот сияқты күз және жәбірленуші айғақтарынан құрастырылады. Бірақ, оның құрастыру техникасы мәнді ерекшеліктерімен ажыратылады. Идентикит 10x12,5 форматты түссіз материалдан 500 аса пленка және пластинка қолдану арқылы жасалады. Оның әрқайсында әріппен немесе санмен белгіленген беттің айрықша белгісі немесе деталі көрсетілген.

Ұзақ уақыт бойы тұлғаны фотосурет бойынша сарапталық теңдестіруде “биологиялық симметрия” әдісі қолданылды. Бұл әдістің мәні бойынша суреттерді ортасынан вертикаль бойынша қырқып екі әртүрлі суреттердің жартыларын сәйкестендіріп қоятын.

19 ғасырдың соңғы жартысында адам тұлғасын идентификациялаудың басқа әдісі-антропометриялық әдіс пайда болды. Сөздік портреттің құрастырушысы Альфонс Бертильон бұл әдісті 1879 жылы бастап жетілдірді. Бұл әдістің мәні адам денесінің әртүрлі бөліктерін өлшеуден тұрды. 1882 жылы бұл әдіс Франция полициясының күнделікті тәжірибесіне енгізілді.

1883 жылы қаңтар айының басында Бертильонда қылмыскерлердің өлшемдері бекітілген 5000 карточкалары болған, қаңтар айының ортасында олардың саны 1000-ға, ал ақпан айының басында 1500-ге жуық болды. Жаңа әдістің нәтижелігі тез көрінді, 1984 жылы Бертильон бұл әдістің көмегімен 300 тұлғаны идентификациялауға мүмкіндігі пайда болды. Олар бұрын сотталғандар бірақ жасырынып жүрген қылмыскерлер. Әдебиеттерде бұл әдіс бастапқы идеясы Бертильонға бала кезінен, өзінің әкесі Луи

Бертильонның жұмысын бақылау кезінде пайда болған, деп көрсетілген. Оның әкесі Парижде антропологиялық қоғамның негізін қалаушылардың бірі, дәрігер және ғалым-антрополог болған. Шын мәнінде де сондай болған шығар. Бірақ, өлшеу тану әдісі Бертильонның идентификацияның антропологиялық әдісінен бұрын ежелден қолданылған.

1860 жылы Бертильонға дейін 19 жыл бұрын Лувен түрмесінің қамаудағы адамдарына өлшеу әдісі қолданылатын. Бұл әдісті ойлап тапқан Лувен түрмесінің бастығы Стивен болатын, ол Кетле біліміне жүгінген. Оның ойлап тапқан әдісі бойынша қамаудағы ересек, нормадан ауытқушылықтары жоқ адамдардың бойы, кеудесінің көлемі, құлақтың өлшемі, аяқтың табаны және басты өлшеген. Стивеннің айтуы бойынша, бұл көрсеткіштерді ешқандай гриммен, киім ауыстырумен және фамилияны ауыстырумен жасыруға болмайтын, нақты мәліметтер болып табылады. Басқаша айтқанда, Стивенс Бертильоннан жиырма жыл бұрын сол істі ойлап тапқан. Дегенмен Бертильон ойлап тапқан идентификацияның антропометриялық әдісін көп ел мойындаған, олардың ішінде Франция, Италия, Португалия, Дания, Аргентина, Германия, Австрия және т.б. Бұл әдісті криминалистиканың негізін қалаушы Ганс Гросс та мақұлдаған, ол 1988 жылдан бері қылмыскерлерді идентификациялауды өлшеу әдісіне көшті. 1890 жылы Петербург жанындағы іздеу полициясында Ресейдегі бірінші антропометриялық бюро ашылды, кейіннен олар антропометриялық станциялар деп аталып кеткен.

Адамды сыртқы белгілері бойынша теңдестіру мақсатында криминалистік тіркеудің бір түрі ретінде, Сюрте париждік полициясында қылмыстық қылмыскерлерге бақылау ұйымдастырды. Сол мақсатта полицияда “қылмыскерлердің альбомы” үшін суреттерді жинаумен айналысатын арнайы бөлімдер құрылды. 19 ғасырда полиция тәжірибесіне визуалдық идентификация немесе қылмыскерлердің “парады” енгізілді. Бұл “парадтардың” мәні мынада тұрды, аптасына үш рет,

отыз детектив түрмеге барып сотталғандарды тексеріп, бұрын көрген қылмыскерлермен салыстыратын немесе олардың бейнелерін есінде сақтап қалатын. Бұл әдіс қолданғанмен аса көп нәтиже бермеді. Кейіннен оның орнына антропометриялық әдіс келді.

Адамның сыртқы белгілері бойынша теңдестірудің антропометриялық әдісі, сонымен қатар криминалистік тіркеуде де кеңінен қолданылған. Бұл әдіс алғаш рет ғылым ретінде қылмыстық полицияның проблемаларына 1882 жылы қылмыскерді тіркеуде ғылыми негізі ретінде бекітілді. Францияның қылмыстық полициясында Сюрте антропометриялық тіркеу әдісін енгізді. Бұл әдістің екінші атауы “бертильонаж” деп аталатыны белгілі [2]. Бертильон өзінің әдісінің негізі ретінде адам денесінің және оның бөліктерінің өлшемдерін қолданған және осы жүйе бойынша қылмыскерлердің мәліметтері бар тіркеу карточкаларын ойлап шығарған. Бұл әдісті қолданғаннан бастап, бірнеше минут ішінде жаңадан қамауға алынған адам туралы мәліметтерді картотека бойынша тексеруге мүмкіндік берді. Шын мәнінде бұл әдіс қылмыскерді тіркеуде алғашқы тәжірибе ретінде қолданылды.

Бірақ қылмыскерлерді антропометриялық тіркеу әдісі тіркеудің әмбебап әдісі болып табылмады. Себебі бертильонаж әдісі адамның денесін және бөліктерін нақты тура өлшеу қажеттілігінен тұрды, ал тіркеуге тұратын адамдардың саны көп және тіркеу жасайтын полиция қызметкерлерінің дайындық дәрежесі төмен болғандықтан, бұл әдісті қолдану қиынға алып келді [3]. Соның нәтижесінде өлшеуді жүргізу кезінде тіркеу жүргізетін қызметкердің кінәсінен қателік

кеткен жағдайда, тіркеу карточкаларына өлшеудің қате нәтижелері енгізіліп, сәйкесінше ол идентификация жасаудың қателіктеріне алып келетін болды.

Қылмысты ашу процесінде тергеуден және соттан жасырынып, жазасын өтеуден қашып жүрген, тірі адамды және мәйітті тануға ұсынудан, хабарсыз кеткендердің және танылмаған өліктердің тізімін алу, фотосуретіне қарап адамды соған ұқсатып танудан (құжаттарын тексеру немесе сараптаманың сөйкестендіруі кезінде) жалтарып жүрген қылмыскерді іздеу қажеттілігі туындайды. Осы жағдайлардың барлығында адамның сырт келбеті, оның сыртқы белгілері маңызды рөл атқарады.

Қорытынды. Криминалистикада адамның сыртқы келбеті деп көзбен көруге болатын оның сыртқы мәліметтерінің жиынтығын айтады. Осы мәліметтерді суреттеу адамды "ауызша суреттеу" болып табылады. Алғашқы кездерде криминалистиканың бір бөлімі осылай аталған. "Ауызша суреттеу" деп сәтті табылған бұл аталым бүгінгі күнде де өз маңызын жойған жоқ. Әрине, кейіннен басқа да аталымдар шықты. Габитоскопия (лат. habitus – адамның сыртқы келбеті, оның құрылымы, дене бітімі және грек, skopeo – қарау) немесе габитология – адамның сыртқы келбетін бейнелейтін элементтер мен белгілерді зерттейтін криминалистиканың саласы [4]. Адамның сыртқы келбеті туралы мәліметтерді жинаудың, әсіресе криминалистік портреттік сараптама жүргізудің арнаулы техникалық-криминалистік құралдары мен әдістері іздеу және тергеу тәжірибесінде кеңінен қолданылады. Аталымның аты өзгергенімен "ауызша суреттеудің" мән-маңызы өзгерген жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Крылов И.Ф. В мире криминалистики. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та. 1989. – 328 с.
2. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. – М.: Прогресс, 1974. – 439 с.
3. Гинзбург А.Я. Опознание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практик: Учебно-практическое пособие / Под ред.: Белкин Р.С. – М., 1996. – 122 с.
4. Криминалистика негіздері: Жоғары және орта кәсіптік білім беретін оқу орындарына арналған оқулық / А.Я. Гинзбург, Н.И. Оганов, Г.И. Поврезнюк, т.б. – Алматы: «Мектеп» баспасы, 2007. – 272 б.

НОТАРИАТ НОТАРИАТ NOTARY

МРНТИ: 10.71.55
УДК: 347.961

А.Д. Каленова¹

*¹магистрант 2- курса Института истории и права Казахского Национального
Педагогического университета им. Абая, г. Алматы
e-mail: 1114090@rambler.ru*

Научный руководитель: Е.А. Бурибаев²

*²д.ю.н., профессор
кафедры государственных и гражданско-правовых дисциплин
Института истории и права КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан
e-mail: yermek-a@mail.ru*

О НОВАЦИЯХ НОТАРИАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

Аннотация

Работа посвящена изучению отдельных теоретических и прикладных проблем правового регулирования нотариальной деятельности и нотариата. Анализируется совершенствование нотариата в нескольких ключевых направлениях: пересмотр порядка и условий доступа в профессию нотариуса; повышение квалификации и методическое сопровождение деятельности нотариусов; ужесточение ответственности нотариусов за недобросовестное выполнение функций. В результате исследования сформулированы выводы и предложения, направленные на совершенствование норм действующего законодательства Республики Казахстан и правоприменительной практики в контексте процесса создания эффективных гарантий реализации правозащитной деятельности нотариата.

Ключевые слова: нотариат, нотариус, нотариальная палата

А.Д. Каленова¹

*¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, құқықтану мамандығының
2 курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан
e-mail: 1114090@rambler.ru*

Ғылыми жетекшісі: Е.А.Бурибаев²

*²д.ю.н., профессор
¹Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, мемлекеттік және азаматтық-құқықтық
пәндер кафедрасының профессоры, з.ғ.д., Алматы қ., Қазақстан
e-mail: yermek-a@mail.ru*

НОТАРИАТТЫҚ ЗАҢНАМАНЫҢ ЖАҢАЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа

Бұл жұмыс нотариаттық қызметті және нотариустарды құқықтық реттеудің жекелеген теориялық және қолданбалы мәселелерін зерттеуге арналған. Нотариус мамандығына қол жеткізу; нотариустардың біліктілігін арттыру және нотариустарға әдістемелік көмек көрсету; нотариустардың өз функцияларын

заңсыз атқарған үшін жауапкершілігін күшейтуге бағытталған зерттеулер жасалған.

Зерттеу нәтижесінде нотариустың құқық қорғау қызметін жүзеге асырудың тиімді кепілдіктерін құру процесінде Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасының нормаларын және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге бағытталған тұжырымдар мен ұсыныстар жасалды.

Түйін сөздер: нотариус, нотариат, нотариаттық палата

A.D. Kalenova¹

¹Master of 2 course of jurisprudence

Institute of History and Law

Kazakh National University named after Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: 1114090@rambler.ru

Research supervisor: E.A.Buribayev²

²doctor of jurisprudence, professor of department of the state and civil legal disciplines

of KazNPU of a name of Abay, Almaty, Kazakhstan

e-mail: yermek-a@mail.ru

ABOUT INNOVATIONS OF THE NOTARIAL LEGISLATION

Abstract

This study focuses on selected theoretical and applied problems of legal regulation of notarial activities of notaries. Examines the improvement of notaries in several key areas: the revision of the procedure and conditions of access to the profession of notary; training and methodological support of activities of notaries; toughening of responsibility of notaries for unfair functions. The study contains conclusions and proposals for improvement of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and law enforcement practice in the context of the process of creating effective guarantees for the implementation of human rights activities of notaries.

Key words: notariate, notary, notary chamber

Введение

В Мажилісе Парламента РК рассматривается проект нового Закона «Об адвокатской деятельности и юридической помощи», разработанный Министерством юстиции РК, одновременно с ним в качестве сопровождающего законопроекта, в Мажилісе проходит обсуждение проекта Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам адвокатской деятельности и юридической помощи» (далее – проект, законопроект). Если о первом законопроекте известно фактически все, он активно обсуждается в экспертном, адвокатском сообществах, его основные положения очень подробно освещены в СМИ, то о втором законопроекте фактически ничего не известно, специальные дискуссии по нему не ведутся, научные обсуждения не проводятся. Это не заслуженное положение, поскольку проектом предусматривается крупнейшее за последние шесть лет реформирование института нотариата.

Повышение качества оказания нотариальных услуг предполагает совершенствование института нотариата в

нескольких ключевых направлениях: пересмотр порядка и условий доступа в профессию нотариуса; повышение квалификации и методическое сопровождение деятельности нотариусов; ужесточение ответственности нотариусов за недобросовестное выполнение функций. Законопроект предполагает решение части выделенных вопросов в области организации нотариата. Рассмотрим важнейшие аспекты проекта.

Цель работы состоит в том, чтобы представить для обсуждения современные актуальные проблемы нотариата. Для достижения поставленной цели необходимо последовательно решить ряд следующих задач: изучить теоретические аспекты правового регулирования нотариата, получившие приоритетное развитие в Республике Казахстан; осуществить анализ норм действующего законодательства Республики Казахстан, определяющих реализацию функций и организацию нотариата; исследовать современные направления законодательного процесса в области нотариата; предложить новые направления совершенствования правового обеспечения института нотариата.

Методологическую основу исследования составили диалектический, логико-правовой, социально-правовой, системно-структурный методы. Значительное внимание в работе уделено применению специально-юридических методов исследования – сравнительно-правовому и историко-правовому.

Основная часть

Качество выполнения нотариальных действий обусловлено уровнем квалификации нотариуса, поэтому для повышения качества нотариальной деятельности необходимо пересмотреть существующие условия по входу в профессию. Рассматривая вопросы доступа к осуществлению нотариальной деятельности, следует учитывать, что отбор на должность нотариуса направлен на выявление наиболее подготовленных лиц, имеющих необходимые профессиональные знания, навыки и способных обеспечить правовую защиту имущественных и иных прав граждан и организаций. Обладая хорошими теоретическими знаниями, претендент на осуществление нотариальной деятельности должен иметь практический опыт работы по специальности, подтверждающий его профессиональную пригодность.

Принимая во внимание правовую природу нотариальной деятельности, требующую оказания квалифицированной юридической помощи, проектом усиливаются квалификационные требования к претендентам на осуществление нотариальной деятельности, пересматривается требование к юридическому стажу с двух до пяти лет. Двухлетний стаж работы по юридической специальности недостаточен для получения практических навыков и их надлежащего закрепления со способностью самостоятельно решать профессиональные задачи различной степени сложности. Закрепляются меры ответственности действующих нотариусов путем установления невозможности возврата в профессию после ухода из нее не только при совершении правонарушений, связанных с профессиональной деятельностью, но также при

ряде иных дополнительных юридических фактов.

Действующее законодательство не регламентирует вопросы квалификационных требований к помощникам нотариусов. В целях укрепления правового статуса помощника нотариуса вводится обязательность наличия у него юридического образования с определением круга его прав и обязанностей. Вводятся положения, направленные на четкое закрепление правового статуса помощника нотариуса и его разграничения от функционала стажера. Устанавливаются меры по предотвращению подмены стажерами и помощниками функций нотариуса.

Одним из требований, предусмотренных ЗРК «О нотариате» является прохождение стажировки у нотариуса сроком не менее одного года. Целью прохождения стажировки является приобретение стажером профессиональных знаний и практических навыков по совершению нотариальных действий и организации работы нотариуса. Программа стажировки рассчитана на один календарный год с возможностью ее сокращения не менее чем до трех месяцев. Срок стажировки может быть сокращен совместным решением территориального органа юстиции и нотариальной палаты для лиц, имеющих стаж по юридической специальности не менее пяти лет. В целом, возможность по сокращению срока прохождения стажировки умаляет значение стажировки, как этапа практической подготовки претендента к осуществлению нотариальной деятельности. При этом следует учитывать, что нотариальная деятельность специфична и наличие стажа работы по юридической специальности не означает наличие у претендента достаточных практических навыков для осуществления нотариальной деятельности. В целях осуществления качественной практической подготовки стажеров необходимо исключить возможность пересмотра сроков прохождения стажировки.

Впервые проектом предполагается установить срок действия заключения о прохождении стажировки, поскольку при-

обретенные стажером знания могут устареть, а навыки быть утраченными. Кроме того, это соответствует логике ст. 7-2 Закона РК «О нотариате», предусматривающей срок действия решения комиссии об аттестации: решение комиссии об аттестации является действительным в течение трех лет с момента вынесения (п. 9 ст. 7-2 Закона). В связи с этим предлагается установить 3-летний срок действия заключения прохождения стажировки по аналогии.

Для обеспечения получения стажером профессиональных знаний и практических навыков представляется необходимым установить квалификационные требования к руководителю стажировки. В частности, предлагается законодательно предусмотреть возможность прохождения стажировки только у нотариусов, имеющих стаж нотариальной деятельности не менее пяти лет.

Одной из мер, способных оказать положительное влияние на повышение качества нотариальной деятельности, является повышение квалификации нотариусами. В законодательстве о нотариате на сегодняшний день отсутствует норма, предусматривающая обязательное повышение квалификации действующих нотариусов республиканской и территориальными нотариальными палатами. В настоящее время оно носит добровольный характер. Законопроектом предусматривается, что повышение квалификации нотариусом должно быть обязанностью нотариуса, а организация подобного профессионального обучения должна являться обязанностью нотариальных палат.

Остаются неопределенными статус нотариальных палат, полномочия их руководителей, отдельных выборных органов. Складывается практика несменяемости руководителей нотариальных палат, большинство из которых являются несменяемыми с момента образования палат [1]. Вопросы внутренней структуры нотариальной палаты, функций и организаций органов управления, контроля закрепляются ЗРК «О нотариате» не подробно, устанавливаются лишь обязательные положения устава палаты и ее полномочия, а такие ключевые вопросы, как

порядок избрания и сроки полномочий органов управления палаты, основания приостановления и прекращения членства в палате не регламентируются. Вместе с тем, важнейшие принципы организации и функционирования нотариата должны быть определены нормативным правовым актом в форме закона. В целях обеспечения сменяемости председателей нотариальных палат проектом вводится норма, устанавливающая, что одно и то же лицо не может занимать должность председателя Республиканской или территориальной нотариальной палаты более одного срока.

Предлагаемые проектом изменения позволят председателям палат сосредоточить свое внимание на решении задач, непосредственно возложенных законом на нотариальные палаты в пределах ограниченного срока осуществления ими полномочий. В целях совершенствования организации деятельности нотариальных палат предлагается законодательно определить порядок избрания и общие подходы в осуществлении деятельности ревизионной комиссии, которая хоть и поименована в законе, но не получила должной регламентации.

В целях обеспечения прозрачности финансовой деятельности нотариальных палат и создания эффективного механизма внутреннего контроля членами нотариальной палаты за финансово-хозяйственной деятельностью нотариальных палат значительно расширяется компетенция правления нотариальной палаты, закрепляются статус и полномочия ревизионной комиссии, что является востребованным аспектом в современной регламентации организации нотариального сообщества.

Для обеспечения надлежащей регламентации порядка привлечения к дисциплинарной ответственности нотариусов, их помощников и стажеров, а также обеспечения прозрачности финансовой деятельности палат, проектом устанавливается более детальная регламентация устава нотариальной палаты.

Масштабные изменения будут касаться дисциплинарной ответственности нотариуса. Согласно законодательству на нотариальные

палаты возложена обязанность по привлечению нотариусов к дисциплинарной ответственности, при этом в законодательстве четко не определен порядок привлечения, процессуальные сроки, виды взысканий, возможности для обжалования принятых решений, что противоречит Конституции РК.

В соответствии с подпунктом 1) пункта 3 статьи 61 Конституции РК Парламент вправе издавать законы, которые регулируют важнейшие общественные отношения, устанавливают основополагающие принципы и нормы, касающиеся правосубъектности физических и юридических лиц, гражданских прав и свобод, обязательств и ответственности физических и юридических лиц.

Дисциплинарная ответственность является одним из четырех видов юридической ответственности и должна в соответствии с Конституцией регламентироваться законом, принимаемым Парламентом. Соответственно Республиканская нотариальная палата, территориальные нотариальные палаты не правомочны определять процедуру привлечения нотариусов к ответственности, регулирование ответственности нотариусов Кодексом чести нотариуса противоречит Основному закону. Кроме того, в процедурах наложения дисциплинарных взысканий на нотариусов имеют место внутрикорпоративное покровительство, отсутствует беспристрастность, независимость субъектов, принимающих решения об ответственности.

В целях определения условий и порядка привлечения нотариуса, занимающегося частной практикой к дисциплинарной ответственности, вводятся нормы, регламентирующие статус органа по рассмотрению обращений, жалоб (далее - жалоба) о нарушении членами нотариальной палаты требований законодательства Республики Казахстан о юридической помощи, правил и стандартов нотариальной палаты, Кодекса чести нотариуса, устава нотариальной палаты, условий членства в нотариальной палате, дисциплинарной комиссии. Члены комиссии будут избираться на общем

собрании территориальной палаты. Устанавливаются сроки, процедура рассмотрения жалобы, решение дисциплинарной комиссии нотариальной палаты могут быть оспорены членами нотариальной палаты в Республиканской нотариальной палате, уполномоченном органе и (или) в суде.

В целях обеспечения подотчетности деятельности нотариальной палаты ее членам, а также повышения эффективности управления нотариальными палатами, а также обеспечения прозрачности финансовой деятельности палат к компетенции общего собрания предлагается отнести: заслушивание и утверждение отчетов о деятельности органов нотариальной палаты, руководителей и работников нотариальной палаты; рассмотрение жалоб нотариусов на решения органов, руководителей и работников нотариальной палаты; досрочный отзыв руководителей и работников нотариальной палаты; утверждение отчета о результатах финансово-хозяйственной деятельности нотариальной палаты.

Требуют устранения, имеющиеся в законодательстве о нотариате такие коррупциогенные факторы, как широта дискреционных полномочий нотариусов; отсутствие или ненадлежащее регулирование административных процедур; ненадлежащее определение функций, обязанностей, прав и ответственности нотариусов [2], в том числе дисциплинарной, что является важнейшими направлениями дальнейшего совершенствования законодательства в данной сфере.

Например, приостановление лицензии является самостоятельным способом негативного воздействия на нотариуса при нарушениях законодательства, что требует соответствующего правового закрепления. Вместе с тем, законом не предусматриваются конкретные сроки приостановления действия лицензии нотариуса.

Законопроектом вводятся новые основания приостановления действия лицензии нотариуса, в том числе на основании его письменного заявления. Помимо общих оснований, предусмотренных законами Республики Казахстан, действие лицензии

нотариуса предполагается приостанавливать на период: занятия предпринимательской или иной оплачиваемой деятельностью, за исключением случаев, предусмотренных законом; непрохождения обучения (повышения квалификации) либо отказа в его прохождении и др. Соответственно расширяются обязанности нотариуса, в частности извещать в течение 5 рабочих дней территориальный орган юстиции и нотариальную палату в случае неосуществления нотариальной деятельности в течение одного месяца; повышать профессиональную квалификацию и др.

В целях устранения имеющихся противоречия в действующем законодательстве, в частности из пункта 2 статьи 31 Закона «О нотариате» законопроектом исключается из состава проверяющих нотариальную палату, следовательно, государственный контроль полностью возлагается на орган юстиции, так как в соответствии со статьей 2 статьи 85 Предпринимательского кодекса организация государственного контроля и надзора в соответствии с законами Республики Казахстан относится к компетенции регулирующих государственных органов, осуществляющих руководство в отдельной отрасли или сфере государственного управления. Вносятся изменения в пп. 4) п. 1 ст. 33 ЗРК «О нотариате» в части замены компетенции органов юстиции по осуществлению контроля за законностью совершаемых нотариальных действий на компетенцию по осуществлению контроля за соблюдением законодательства. Поскольку определение законности совершенного нотариального действия является исключительной прерогативой суда, в связи с этим исключается слово «законности».

Для исключения противоречия между пп. 6) п. 1 ст. 34 ЗРК «О нотариате» и п. 3 ст. 26 Конституции РК в части наделения нотариуса правом накладывать запрещения и снимать запрещения отчуждения имущества, упраздняется нотариальное действие – наложение запрещения на имущество. Так, п.4 ст. 26 Конституции РК закрепляет, что никто не может быть лишен своего имуще-

ство, иначе как по решению суда. Постановлением Конституционного Совета РК от 31 января 2005 года №1 «О проверке конституционности пункта 3 статьи 15 Закона Республики Казахстан «О нотариате» по обращению суда города Астаны обращается внимание, что оказывая гарантированную п. 3 ст. 13 Конституции квалифицированную юридическую помощь, нотариус не вправе использовать принудительные меры воздействия в случае обнаружения им нарушения закона, а также применять такие присущие государству методы правового регулирования как обвязывание и запрещение. Исполнение актов нотариусов, в том числе, путем применения принудительных механизмов обеспечивается государством.

В качестве дополнения к разработанному законопроекту и предложений по нейтрализации существующих в работе нотариальных палат недостатков, в том числе в части отсутствия возможности привлечения к дисциплинарной ответственности председателей палат, членов правлений, ревизионных комиссий, за проступки, вытекающие из их деятельности в составе органов управления, предлагаем следующие изменения и дополнения в законопроект.

Дополнить Закон Республики Казахстан от 14 июля 1997 года «О нотариате» нормами о понятии дисциплинарной ответственности нотариуса, статуса органа по рассмотрению вопроса о привлечении к дисциплинарной ответственности нотариусов, стажеров нотариусов, членов

Правления, Ревизионных комиссий, Председателей палат. Определить состав дисциплинарного органа, обеспечив включение в него не только нотариусов, но представителей уполномоченного органа, судей в отставке. Установить сроки рассмотрения дисциплинарного дела, порядок проведения заседаний дисциплинарного органа, принятия решений. Закрепить виды дисциплинарных взысканий, порядок их обжалования.

Дополнить Закон «О нотариате» требованиями о необходимом минимуме инфор-

мации, которая должна быть размещена на интернет-ресурсе палаты, в том числе в части обеспечения размещения отчетов о деятельности корпоративных органов.

Должны быть закреплены нормы о компетенции общего собрания (съезда), правления, ревизионных комиссий палат, дополнение содержания Закона «О нотариате» положениями о том, что одни и те же лица не могут состоять в правлении, ревизионной комиссии, быть председателем палаты нотариальной палаты более одного срока [3].

Отнесение нотариальных палат в соответствии с законодательством к особой

форме некоммерческих организаций, по сути, отстранило государство от управления нотариатом. Считаем, что это был не вполне верный шаг. Нотариату переданы отдельные государственные функции, частный нотариус имеет на своей печати государственный символ – Государственный Герб, ни один иной субъект некоммерческого сектора такой привилегией не обладает. В связи с чем государство должно иметь действенные рычаги влияния на формирование важнейшего правового института – нотариата. Востребовано устранение существующего в палатах недостаточно эффективного состояния управления, контроля.

Список использованной литературы:

1. Бурибаев Е.А., Каленова А.Д. Актуальные вопросы развития казахстанского нотариата // Вестник КазНПУ имени Абая Серия юриспруденция. – №1(47). – 2017. – С. 202-208.
2. Бурибаев Е.А. Заключение на Концепцию к проекту Закона Республики Казахстан О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «О нотариате» и проект Закона Республики Казахстан О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Казахстан «О нотариате» // Журнал «Мир закона». – №1. – 2010. – С. 18-22.
3. Бурибаев Е.А. Нотариату – реформирование! // Информационный портал Zakon.kz: <http://www.zakon.kz/4882690-notariatu-reformirovanie-buribaev-ertek.html>

Авторский указатель за 2017 год

№	Автор (Ф.И.О)	Название статьи	№ журнала	страницы
1	Бопабаев Е.Ч.	Қазақстан халқы ұғымының конституциялық – құқықтық санаты ретіндегі мәні, мазмұны, ерекшелігі	1	8-13 с.
2	Досжанов Б.Б.	К вопросу о формировании партийной системы в Казахстане	1	14-19 с.
3	Досжанов Б.Б.	О политическом участии государств Центральной Азии в процессе развития международных политических институтов и организаций	1	20-22 с.
4	Досмұратова Н.Ж.	БҰҰ жүйесі негізіндегі адам құқығын қорғау мәселесі	1	22-25 с.
5	Сейтжанова М.Г.	Проблемы развития института парламентаризма в Республике Казахстан	1	25-29 с.
6	Толеген Д.Г.	К вопросу о нормативно-правовой основе конституционной законности	1	30-34
7	Шункебаева И.С.	К вопросу о принципе единства и взаимодействия прав и обязанностей	1	34-38 с.
8	Амангельдиев Д.М.	Қазақстан Республикасында жер мониторингін жүргізу тәртібі	1	38-44 с.
9	Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С.	Кәсіпкерлік қызмет аясындағы кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) шартының ролі	1	44-49 с.
10	Забиев А.А.	Қазақстан Республикасындағы бағалы қағаздар нарығы жүйесіндегі мәселелері	1	49-54 с.
11	Иманбеков Е.	Франчайзингтегі фирмалық атауларды және тауарлық белгілерді қорғау мәселелері	1	55-58 с.
12	Мамырхан Қ.	Ислам дініндегі шариғат бойынша азаматтық құқықтың қалыптасуы мен даму кезеңдері	1	59-62 с.
13	Махамбетжанова А.Т.	Табиғи органы қорғаудағы заңнама ерекшеліктері	1	62-65 с.
14	Толеубекова Н.М.	Азаматтық процестегі құқықтық қатынастар және оның субъектілерінің құқықтық жағдайы	1	66-70 с.
15	Хайроллин Е.Р.	Азаматтық іс бойынша татуласу рәсімдерін жасаудың құқықтық мәселелері	1	70-74 с.
16	Мэлсов М.Г.	Прокуратура в системе государственных органов	1	74-77 с.
17	Аккасов Б.К.	Правовое регулирование и механизм противодействия терроризму и экстремизму в Республике Казахстан	1	77-82 с.
18	Амирова А.А.	К вопросу о признаках объективной стороны уголовного правонарушения	1	83-86 с.
19	Әшім Б.	Шариғаттағы кек алу және айыппұл жазаларының ерекшеліктері	1	87-91 с.
20	Буранбаева С.Р.	Принцип неотвратимости наказания в контексте института противодействия легализации преступных доходов	1	91-94 с.

21	Даулбаева А.Д.	Қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысудың объективті және субъективті белгілері	1	94-102 с.
22	Ержан А.	Сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығы үшін қылмыстық-құқықтық жауапкершіліктің құқықтық негіздері	1	102-107 с.
23	Ибрайым Е.С.	Қарақшылықтың қылмыстық құқықтық сипаттамасы	1	107-111 с.
24	Калкаева Н.Б.	ҚР қылмыстық заңнамасы бойынша белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыруды атқару тәртібі	1	112-116 с.
25	Қанкетаев Е.	Өсімдіктер мен жануарлар дүниесіне қол сұғатын экологиялық қылмыстардың себептері мен жағдайлары	1	117-120 с.
26	Сайлибаева Ж.Ю.	Понятие жертвы преступления: виктимологическая характеристика	1	120-125 с.
27	Шевцов Ю.Л.	Исправление осужденных как цель уголовной ответственности	1	125-130 с.
28	Алмағанбетов П.А.	Порядок назначения судебной экспертизы в свете нового УПК РК	1	131-133 с.
29	Кенжибекова Э.П.	Қылмыстық процестегі медиация институты (ендірудің өзекті мәселелері)	1	134-138 с.
30	Омаров А.	Қылмыстық процесте адам құқығы жөніндегі уәкілдің қызметі және оны ұйымдастырудың құқықтық негіздері	1	139-142 с.
31	Толеубекова Б.Х.	Оценочные понятия в современном уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан	1	142-145 с.
32	Ержанұлы А.	Тапсырыс бойынша адамды өлтірудің криминалистикалық сипаттамасы	1	142-145 с.
33	Мухаметкерим Ж.	Понятие, значение и основные направления криминалистического прогнозирования	1	152-156 с.
34	Каленова А.Д.	Актуальные вопросы развития казахстанского нотариата	1	142-145 с.
35	Бокенова М.	Прокурорский надзор на стадии предварительного расследования	1	142-145 с.
36	Жайпанова А.Ж.	Адвокатураның адам құқығын қорғаудағы маңызы	1	142-145 с.
37	Хведелидзе Т.Б.	Концептуализация модели законодательства Республики Казахстан об оперативно-розыскной деятельности	1	142-145 с.
38	Аккасов Б.К.	Конституциялық реформа – Қазақстанның демократиялық дамуының заңды кепілі	2	8-11с.
39	Бопабаев Е.Ч.	Адамның азаматтық құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету мен қорғау құқықтық мемлекетті қалыптастыру жолындағы маңызды мәселе	2	11-16 с.
40	Молдахметова Ж.Е.	Особенности применения гражданско-правовых норм	2	16-20 с.

41	Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С.	Құқықта франчайзингтік қатынастардың қалыптасуы және дамуы	2	20-25 с.
42	Молдахметова Ж.Е., Нурман К	Роль Казахстана в отношении правового статуса Каспия и перспектив экономического развития каспийского региона	2	25-31 с.
43	Аккасов Б.К.	Дүниежүзі қауымдастығының негізгі проблемасы - терроризм	2	31-36 с.
44	Әшім Б.	Шариғаттағы қылмыстық-құқықтық нормалардың ерекшеліктері	2	36-42 с.
45	Амангельдиева А., Сайлибаева Ж.Ю.	Методы предупреждения негативного влияния СМИ на формирование личности несовершеннолетних	2	42-47 с.
46	Амирова А.А.	Принуждение в уголовном праве	2	47-53 с.
47	Бопабаев Е.Ч.	Тәрбиелік әсері бар мәжбүрлеу шаралары және оның мазмұны	2	53-57 с.
48	Ботпаева А., Сайлибаева Ж.Ю.	Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи: проблемы и перспективы	2	57-61 с.
49	Buranbayeva S.R.	The retroactive effect principle of the criminal law in comparison with historical aspect of development	2	61-65с.
50	Буранбаева С.Р.	Қылмыстық саясаттың қағидалары	2	65-71 с.
51	Буранбаева С.Р., Калкаева Н.Б.	Қылмыстық саясат және құқық қолдану үрдісін жетілдіру мәселелері	2	71-78с.
52	Даулбаева А.Д.	Қылмыстық құқықбұзушылыққа сыбайлас қатысу және нысандарын саралау мәселелері	2	78-82 с.
53	Ержан А.	Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің нормативтік-құқықтық негіздері	2	82-88 с.
54	Kalkayeva N.V.	Concept and common features of criminal law of the republic of kazakhstan	2	88-91 с.
55	Калкаева Н.Б.	Жаза - қазіргі қылмыстық-құқықтық саясаттың қылмыстан сақтандыру мақсаты ретінде	2	91-97 с.
56	Мұратбекұлы И.	Бандитизм құрамының объективтік жағының кейбір мәселелері	2	97-102 с.
57	Сарыбекова С.М.	Понятие и признаки уголовного правонарушения по уголовному праву Республики Казахстан	2	102-108 с.
58	Сайлибаева Ж.Ю., Серикболқызы М.	Мошенничество: пробелы в законодательстве Республики Казахстан	2	108-112 с.
59	Тұрғынбай Ә.	Қорқыту қылмысын жасаушы қылмыскердің тұлғасы	2	112-119 с.
60	Четтикбаева А.М.	Несовершеннолетние как особая группа в уголовном праве	2	119-125 с.
61	Абдрасил А.А.	Қорғаушының қылмыстық іс жүргізудің сотқа дейінгі сатыларындағы рөлі	2	125-128 с.
62	Жубанышев А.Ж.	Басты сот талқылауының шегін айыптың мазмұны бойынша анықтау	2	128-136 с.
63	Жубанышев А.Ж.	Сотта айыпты өзгертудің шарттары басты сот талқылауының шегін қамтамасыз етудің кепілі ретінде	2	136-142 с.

64	Кенжибекова Э.П.	Қазақстанда алқа билерінің қатысуымен қылмыстық істерді қараудағы сот төрелігін жүзеге асыру нысанының ерекшелігі	2	142-145 с.
65	Толеубекова Б.Х.	О соотношении процессуально-правового статуса и полномочий следственного судьи: проблемы и перспективы усовершенствования (по законодательству Республики Казахстан)	2	145-156 с.
66	Хведелидзе М.Ж.	Медиация: общее понятие, место и роль в системе мер разрешения уголовно-правовых конфликтов (по законодательству Республики Казахстан)	2	156-164 с.
67	Хведелидзе Т.Б.	Доказательственное значение информации, полученной в результате негласных следственных действий (по законодательству Республики Казахстан)	2	164-175 с.
68	Алмаганбетов П.А.	Криминалистикалық сараптамаларды тағайындаудың және жүргізудің мәселелері	2	175-180 с.
69	Бурибаев Е.А.	Латинский нотариат в США	2	180-187 с.
70	Хамзина Л.А., Трофимова А.В.	Нотариат Испании	2	187-193 с.
71	Аккасов Б.К.	Конституциялық реформа - уақыт талабы	3	10-14с.
72	Бопабаев Е.Ч.	Қазақстан Республикасы Конституциясының құқықтық интеграциялық үдерістердегі трансформатор рөлі	3	14-21 с.
73	Буранбаева С.Р.	Принципы в обычном праве казахов	3	21-28 с.
74	Калкаева Н.Б.	Шариғат және қазақ әдет-ғұрып құқығы бойынша жаза түрлерінің ерекшеліктері	3	28-39с.
75	Копбаева Л.Ш.	Банкроттық кезіндегі құқыққа сыйымсыз әрекеттердің объективті белгілері хақында	3	39-42 с.
76	Асхатбек І.Е.	Апелляциялық сатыдағы соттың өкілеттілік мәселелері	3	42-46 с.
77	Мейрбекова Г.Б.	Кәмелетке толмағандардың істерін қараудың құқықтық мәселелері	3	46-49 с.
78	Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С.	Кешенді кәсіпкерлік лицензия (франчайзинг) институтына тарихи шолу	3	49-54 с.
79	Белхожаева Д.Ж., Байсымакова Д.С. Молдахметова Ж.Е.	Кешенді кәсіпкерлік лицензия қатынастарын реттеу мәселелері	3	54-59 с.
80	Чокатова С.Б.	Жергілікті атқарушы органның мемлекеттік билік жүйесіндегі алатын орны және оның маңыздылығы	3	59-63 с.
81	БопабаевЕ.Ч.	Қазақстан Республикасында халықаралық шарттарды конституциялық қамтамасыз ету	3	63-69 с.
82	Аккасов Б.К.	Дүниежүзі қауымдастығының негізгі проблемасы - терроризм	3	69-74 с.
83	Бижанова А.Р.	Су қатынастары саласындағы отандық және шетел қылмыстық заңнамалары жөнінде	3	74-79 с.
84	Рахимова Г.Н.	Қылмысқа дайындалудың мазмұнын анықтаудағы кейбір мәселелер	3	79-83 с.

85	Сагынбекова А.Б.	Уголовно-правовая характеристика несовершеннолетнего как субъекта правоотношений	3	83-88 с.
86	Кенжибекова Э.П.	Жедел іздестіру әрекеттерінің нәтижелерін қолдану және заңдастыру мәселелері	3	88-93 с.
87	Кенжибекова Э.П.	Қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қылмыстық процесс қатысушыларының қауіпсіздігін 3қамтамасыз ету мәселелері жөнінде	3	93-96 с.
88	Османова Г.Ж.	Сотқа дейінгі іс жүргізуде іс жүргізу құжаттарын құрастыруда терминдерді қолдану мәселелері	3	96-101 с.
89	Толубекова Б.Х.	Алогизмы нового уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан	3	101-111 с.
90	Хведелидзе М.Ж.	Целесообразность института процессуального соглашения: проблемы правового обеспечения (по законодательству Казахстана)	3	111-120 с.
91	Кусаинов С.Ж.	Оперативно-розыскные меры по предупреждению терроризма в РК	3	120-125 с.
92	Бурибаев Е.А.	Перспективы расширения нотариальной профессии	3	125-129 с.

**АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰПУ ХАБАРШЫСЫ
«ЮРИСПРУДЕНЦИЯ» СЕРИЯСЫ**

nesibeli77@mail.ru

Құрметті авторлар!

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Тарих және құқық институты «Хабаршы/Вестник», Юриспруденция Сериясына 2018 ж. №1 шығарылымына заң ғылымдары бойынша ғылыми мақалаларды қарастырып, жариялауға қабылдайды.

Көлемі 10 беттен аспайтын мақаланы жариялау құны – 3500 теңге (пошта шығынынан бөлек). Мақаланың жарияланатындығы туралы шығарылған редколлегия алқасының шешімінен кейін сіздің электрондық поштаңызға реквизиттер бойынша қосымша мәліметтер жіберіледі.

Мақаланың қабылдану мерзімі – 2018 жылдың 10 наурызына дейін.

Мақала жариялауға қатысты тапсырысты шығарылымның бас редакторының электрондық поштасына жіберіңіз: nesibeli77@mail.ru

Тапсырыс нысаны:

№	Автор туралы мәлімет
1	Аты-жөні (толық) + фото: 70x95
2	ИИН (төлем жасау үшін)
3	Ғылыми дәрежесі
4	Ғылыми атағы
5	Жұмыс орны
6	Қызметі
7	Индексі көрсетілген поштаның мекен-жайы (журнал жіберу үшін)
8	Электрондық пошта адресі, байланыс телефондары

Мақала тапсырыс парағына қоса тіркеледі. Мақаланың жазылу тәртібі төмендегідей рәсімделеді:

- ӘӨЖ (индекс) Сол жақ бұрышқа бас әріптермен – ӘӨЖ, ҒТАМР*;
- Бір жолдан кейін мақала атауы ортада БАС ӘРІПТЕРМЕН (қою шрифтпен);
- Бір жолдан кейін ортада автордың аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, жұмыс орны;
- Бір жолдан кейін аңдатпа (от **80** до **100**сөздерден) – үш тілде (қазақша, орысша және ағылшын);
- Бір жолдан кейін кілт сөздер (10-12 сөздерден немесе сөз тіркестерінен);
- Бір жолдан кейін мәтін;
- Бір жолдан кейін әдебиеттер тізімі (курсивтік шрифтпен);
- Мақала көлемі – 10 бет (минималды көлем – 5 бет, ерекше жағдайда – 15-17 бет);
- Мәтін Word 97-2003 редакторы бойынша терілуі тиіс;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Жоларалық интервал 1,0;
- Парақ параметрі: жоғары және төменгі – 20 мм, сол – 30 мм, оң – 15 мм.

Сілтеме: дәйексөз тәртібі қатарымен – [1, с. 15] – **1** – дәйексөз қайнар көзі тәртібі, **15 б.** – бетін және оның номерін көрсету.

*ҒТАМР – Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы.

Ескерту!

Мақала мәтіні былай құрылымдалған болуы керек: Кіріспе (өзектілігі, мақсаты және міндеттері, әдістемесі/ зерттеу әдісі); сондай-ақ, негізгі бөлім бірнеше құрылымдық құрамдас элементтерден құрылуы тиіс; негізгі тұжырымдар (қорытынды). Мақала мәтіні бетте екі бағанада орналасады.

**ВЕСТНИК КазНПУ ИМ. АБАЯ
СЕРИЯ «ЮРИСПРУДЕНЦИЯ»**

Уважаемые авторы!

Институт истории и права Казахского национального педагогического университета имени Абая принимает к рассмотрению и опубликованию научные статьи по юридическим наукам в № 1, 2018 г. издания «Хабаршы/Вестник», Серия «Юриспруденция».

Стоимость публикации объемом не более 10 страниц – 3500 тенге (без учета почтовых расходов). Реквизиты счета для производства оплаты сообщаются дополнительно на ваш электронный адрес после принятия редколлегией решения об опубликовании присланной статьи.

Крайний срок представления статей – до 10 марта 2018 г.

Заявку на публикацию следует отправлять по электронной почте гл. редактору издания: nesibeli77@mail.ru

Форма заявки:

№	Сведения об авторе
1	Ф.И.О. полностью + фото: 70x95
2	ИИН (для оформления счета на оплату)
3	Ученая степень
4	Ученое звание
5	Место работы
6	Занимаемая должность
7	Почтовый адрес с указанием индекса (для пересылки журнала)
8	Адрес электронной почты, контактный телефон

К заявке прилагается статья. Порядок оформления статьи см.ниже:

- В левом верхнем углу прописными буквами – УДК, МРНТИ*;
- Через строку название статьи по центру ЗАГЛАВНЫМИ БУКВАМИ (полужирным шрифтом);
- Через строку ФИО автора, ученая степень, ученое звание, место работы – выравнивание по левому краю с отступом в 6 символов;
- Через строку аннотация (от **80** до **100** слов) – на трех языках (казахском, русском и английском);
- Через строку ключевые слова (не более 10-12 слов или словосочетаний);
- Через строку текст;
- Через строку список литературы (шрифт - курсив);
- Объем статьи – до 10 страниц (минимальный объем – 5 страниц, в исключительных случаях – 15-17 страниц);
- Текст должен быть набран в редакторе Word 97-2003;
- Шрифт Times New Roman;
- Кегль – 14;
- Междустрочный интервал 1,0;
- Параметры страницы: верхний и нижний – 20 мм, левый – 30 мм, правый – 15 мм.

Оформление ссылок: последовательно в порядке цитирования – [1, с. 15] – **1** – порядковый номер источника цитирования, **с.15** – указание на страницу и ее номер.

*МРНТИ – Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации.

Внимание!

Текст статьи должен быть структурированным и состоять из: Введения (актуальность, цели и задачи, методология/ метод исследования); основная часть, которая также может содержать несколько структурных составляющих элементов; основные выводы (заключение). Текст статьи размещается на странице в две колонки.

УДК 323.28
МРНТИ 11.25.41

*Е.А. Кузнецов*¹

¹д.и.н., профессор, Института Сорбонна-Казахстан при КазНПУ им. Абая,
г.Алматы, Казахстан

АКТУАЛЬНОСТЬ БОРЬБЫ С КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬЮ

Аннотация

В нынешнее время в условиях высокого развития ИКТ террористические организации, а также различные объединения экстремистского толка, берущие за основу догмы и положения религии ислам, получили своеобразный информационно-технологический «бонус» в виде различных социальных сетей и сообществ в Интернете. Данное обстоятельство позволяет им все более активно нести свою разрушительную идеологию и вербовать в свои ряды все больше и больше последователей в различных точках мира.

В данной статье рассмотрены некоторые проблемы распространения не только открытого призыва к террористическим действиям, но и предпосылок религиозного экстремизма, выражающихся в видео-проповедях сомнительного характера в таких широко используемых информационных ресурсах, как YouTube и социальная сеть «В Контакте» на территории РК. В работе также проанализирована доступность подобных видео материалов и групп для казахстанского сегмента пользователей вышеуказанного видеохостинга и социальной сети.

Ключевые слова: информационное пространство, Интернет, социальные сети, идеология, интернет-сообщества, угроза, радикализм, религиозный экстремизм, терроризм, салафизм, Казнет.

*Е.А. Кузнецов*¹

¹т.ғ.д., Абай атындағы Каз ҰПУ, Сорбонна-Қазақстан институтының профессоры,
Алматы қ., Қазақстан

КИБЕРҚЫЛМЫСПЕН КҮРЕСУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Аңдатпа

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялардың кең етек жайып, әлдеқайда озық дамуының арқасында кейбір террористік және экстремистік сипаттағы ұйымдардың қолына әлеуметтік желі мен видеохостингтер сияқты түрлі Ғаламтор құралдары түсіп, олардың ислам дінінің негізгі қағидалары мен доғмалары негізінде бұрмаланып жасалған деструктивті идеологиясының әлдеқайда кең таралып, жаһанның түкпір-түкпіріне жетуіне өз үлесін қосып отыр.

Бұл мақалда террористік актілерге бүгінде желіде кеңінен таралған «ВКонтакте» атты әлеуметтік жүйесі арқылы ашық тікелей шақыру мәселесі ғана емес, сонымен қатар, терроризмнің анық бастамаларының бірі ретінде саналатын діни экстремизм алғышарттарының желідегі Youtube видеохостингі арқылы таралуы және де күмән тудыратын видео және аудио материалдардың, экстремизм идеяларын алға тартатын түрлі ғаламтор қауымдастықтарының мәселесі де қарастырылады.

Түйін сөздер: ақпараттық кеңістік, ғаламтор, әлеуметтік желілер, ғаламтордағы қауымдастық, идеология, радикализм және діни экстремизм, терроризм және салафизм, Казнет.

*Kuznetsov E.A.*¹

¹d.p.s., professor of the Institute of Sorbonne-Kazakhstan at Abai KazNPU,
Almaty, Kazakhstan

RELEVANCE AGAINST CYBERCRIME

Abstract

Nowadays, in a condition of high ICT-s developments some terrorist organizations, as well as various associations of an extremist nature, taking as a basis dogmas of Islam religion, received a kind of information-technology "bonus" in the form of various social networks and communities on the Internet. This fact allows them to more actively carry their destructive ideology and recruit into its ranks more and more followers in different parts of the world.

This article describes some of the problems of the proliferation not only of open recruitment to terrorist actions, but also of religious extremism assumptions expressed in the video sermons of questionable character in such widely used information resources as Youtube and social network "VKontakte" in the territory of the Republic of Kazakhstan. There is also analyzed the availability of such materials and videos for groups of Kazakhstani segment of users.

Keywords: Information Space, Internet, social networks, the ideology, Internet communities, the threat of radicalism and religious extremism, terrorism, salafism, KazNET.

Современная ситуация на мировой арене с ее активными военными действиями на Ближнем Востоке и широким распространением деструктивной идеологии, построенной на исламском радикализме, не оставляет никаких сомнений в том, что терроризм имеющий под собой религиозную основу представляет собой особую опасность. Из конфликтов, некогда имеющих локальный характер терроризм перерос в глобальную проблему всего человечества, требующей от международного сообщества действовать, объединяя всевозможные усилия как в правовой сфере, так и в финансовой.

Исключением не являются и действия, направленные на постоянную защиту и контроль

информационного пространства каждого государства и союза, как актора международных отношений. Представляя собой сложную многокомпонентную систему информационное пространство государства подвергается частым кибератакам как со стороны других стран-конкурентов, так и со стороны террористических организаций. Но если данный вид угроз является довольно динамичным и ярко выраженным, то наличие пропагандистских групп, страниц и сообществ радикального толка в интернет пространстве любой страны представляется как механизм замедленного действия, пусть менее выраженного, но имеющего не менее серьезные последствия.

Пайданылган әдебиеттер тізімі: (если статья на казахском)

Список использованной литературы: (если статья на русском)

References:(если статья на английском)

1 Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность. Послание Президента РК от 31 января 2017 г. – Алматы: Казахстанская правда, 2017. – С.3

2 Карин Е., Что произошло в Актобе и Алматы? Специфика радикализма в Казахстане [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://caa-network.org/archives/7386> (дата обращения: 15.02.2017)

3 Сколько людей "сидят" в соцсетях в Казахстане? [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<https://tengrinews.kz/internet/skolko-lyudey-sidyat-v-sotssetyah-v-kazahstane-288639/>(дата обращения: 15.02.2017)

4 Каратаева Л. (ИГИЛ) ДАИШ подкрался виртуально [Электрон.ресурс]. – 2015. – URL:<http://kisi.kz/ru/categories/regional-naya-i-nacional-naya-bezopasnost/posts/igil-daish-podkralsya-virtual-no> (дата обращения: 14.02.2017)

5 Votobekov U. ISIS and Central Asia: A Shifting Recruiting Strategy [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://thediplomat.com/2016/05/isis-and-central-asia-a-shifting-recruiting-strategy/>(дата обращения: 17.02.2017)

6 Смайыл М. В Казахстане ведут борьбу с интернет-пропагандой экстремизма[Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:http://bnews.kz/ru/news/obshchestvo/religiya/v_kazahstane_vedut_borbu_s_internetpropagandoi_ekstremizma-2015_10_31-1180077 (дата обращения: 15.02.2017)

7 СПИСОК религиозной литературы и информационных материалов, признанных экстремистскими и запрещенных к ввозу, изданию и распространению на территории Республики Казахстан [Электрон.ресурс]. – 2016. – URL:<http://pravstat.prokuror.kz/rus/o-kpsisu/spisok-religioznoy-literatury-i-informacionnyh-materialov-priznannyh-ekstremistskimi-i> (дата обращения: 14.02.2017)

8 Обеспечить безопасность. – Алматы: Казахстанская правда, 2016. – С.1

9 Шингалиева А.К., Симтиков Ж.Ж. Салафизмнің Қазақстанға ықпалы//Вестн. КазНПУ. Сер. Международная жизнь и политика – 2016. – № 4. - С. 74.